

55 382

1990 JEL KÉP

1123

JEL KÉP

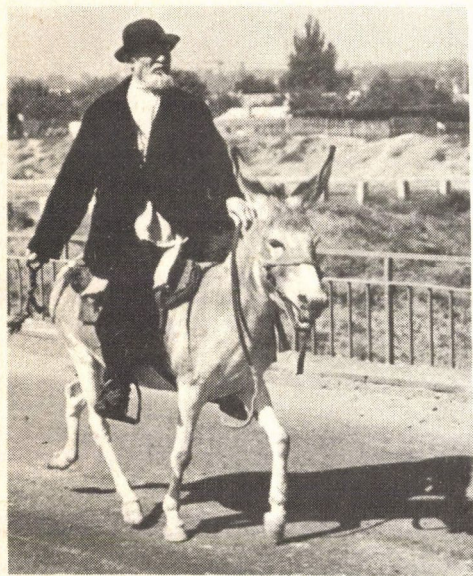
A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA • 1990/2. SZÁM

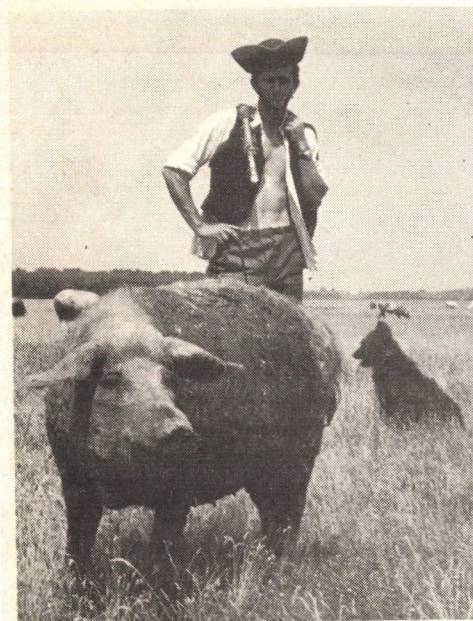
Egy kommunikáció vége?

Az ember és a természet közötti hagyományos kapcsolat felbomlásáról, az ember és az állat közötti kommunikáció utolsó momentumairól olvashatnak ezúttal Lapozgató rovatunk egyik esszéjében.

Az őseredet homályába vesző kapcsolatot a nyelv hiánya mindig is korlátozta, de meg nem szüntette. Az ember az állatot legyőzhette és imádhatta, felnevelhette és feláldozhatta, csak egyet nem tehetett: nem élhetett nélküle. A párhuzamos életútból sarjadó kommunikáció változatos története ma egyre inkább elszűrül, s talán az állatokkal együtt el is fog tűnni civilizációnkból.

1.

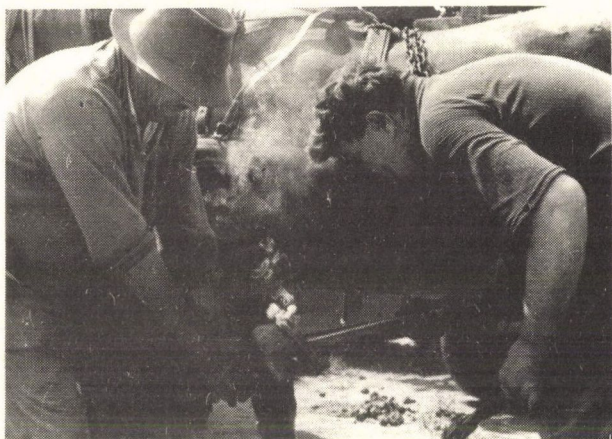

2.

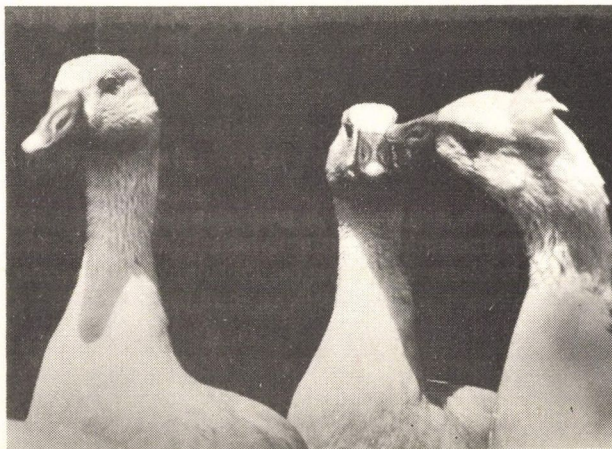
A címlapon: Egymásra nézve

1. „Földig ér a lába”
2. Meg kell enni!
3. Féltő gonddal
4. Egymás közt

Herpay Gábor fotói

3.

4.

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA
XI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

TARTALOM

• GYÚJTÓPONTBAN

Wisinger István: A televízió háborúba megy	3
Váradl Júlia: Bulvárlapalapítók	15

• EURÓPAI NYILVÁNOSSÁG

A kommunizmusnak vége. Hogyan tovább?	22
--	----

• PANORÁMA

Vrannai Katalin: A kereszttulajdonlás veszélyei a tömeg-kommunikációban	47
Lukáts János: Vásárcsarnok vagy versenypálya?	53

• KÖZELKÉP

Argejő Éva—Dobossy Imre—Virágh Eszter: Szexplaci igények Budapesten	55
Nagy Zsolt: Az érzékek birodalma	65

• FÓRUM

Kleeberg László: Plakátpárba	70
-------------------------------------	----

• MÉG EGYSZER

A televízió velünk van!	75
--------------------------------	----

• **MŰHELY**

Papp Tímea: Kerületi rádió fővárosi ambíciókkal	89
Száraz Lajos: Egybecsengő számok	91

• **TALLÓZÓ**

Könyvekről — Lapokból	94
-----------------------	----

• **LAPOZGATÓ**

John Berger: Miért nézzük meg az állatokat?	105
Az öltöny és a fotó	117

JELKÉP

SZERKESZTŐ- BIZOTTSÁG

Baló György, Gálik Mihály, Lázár István, Márton Anna, Márton Miklós, Sándor György, Szecskő Tamás, Tamás Pál *mb. főszerkesztő*

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI

Bogdán Éva *főmunkatárs*, Érdi Júlia, Hoppál Mihály, Mihancsik Zsófia, Tölgyesi János, Völgyi Zsuzsa, Wisinger István

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 132—8765
Levélcím:
Budapest, 1373 — Pf.
587

SZERZŐINK KÖZÜL

Argejő Éva, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársa, *Dobossy Imre*, a Környe-

zetgazdálkodási Intézet tudományos főmunkatársa, *dr. Kleeberg László*, egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki Egyetem, *Lukáts János*, *Nagy Zsolt* és *Papp Tímea*, az MKI munkatársa, *Száraz Lajos*, a Győri Városi Televízió felelős szerkesztője, *Váradi Júlia* és *Vranai Katalin*, a Magyar Rádió újságíró munkatársai, *Virág Eszter*, a Környezetgazdálkodási Intézet tudományos munkatársa és *Wisinger István*, a Magyar Televízió főmunkatársa.

Wisinger István

A televízió háborúba megy

Vázlat a televízió társadalmi funkcióváltásához

„A televízió magától soha nem megy háborúba” — állapítja meg írásának végén a szerző, aki egy készülő könyv gondolatmenetét igyekszik vázlatosan összefoglalni, elsősorban a tavaly karácsonyi romániai forradalom eseményeinek televíziós feldolgozását elemezve. Annak a folyamata a vizsgálatáról van szó, amelynek során a televíziózás világszerte valóságos metamorfózison ment át, és az események krónikásából előbb befolyásoló, majd később azt alapvetően formáló stratégiai eszközzé vált.

A kézirat lezárása óta történtek — például a marosvásárhelyi események — azt bizonyítják, hogy a folyamat az elmélet és a gyakorlat szakemberei számára további bőséges elemzési lehetőséget kínál.

„Európában a 20. század végén minden forradalom egyben televíziós forradalom is.” (Václav Havel író, csehszlovák köztársasági elnök.)

„Ebben a pillanatban közvetítette a televízió a nemzetnek azt a szöveget, amely végre megszabadítja a diktatúrától az országot. Az a kérdésünk, hogy ezt az épületet óvjuk meg, ez most már a miénk, a népé, szükségünk van rá, nagy nehézségek között üzemel. Ne nyúljatok a vezetékekhez. Az egész nép ránk figyel, megküzdöttünk érte... ez az épület maga a világmindenség, amelytől távol tartottak bennünket, hogy ne lehessen egy fikarcnyi kapcsolatunk se a világ történéseivel, hogy ne tudják meg, kik vagyunk, mik vagyunk. De máttól kezdve tudni fogják, ha képesek leszünk ismertté tenni magunkat.” (Ion Caramitru színész, a bukaresti televízió épülete előtt 1989. december 22-én.)

A nyolcvanas évek elején, 1982-ben és 83-ban a televízió külpolitikai szerkesztőségének munkatársaként kétszer is meg-

fordultam Közép-Amerikában. Akkor ez a térség a nemzetközi érdeklődés és a világpolitikai események előterében állt. A nagyhatalmi erőfitogtatás és fegyverforgasztás egyik nyilvánvaló hadszínterévé tették ezeket a kis országokat, amelyek valamikor „Amerika hátsó udvaraként” szolgáltak, és látszólag jelentéktelen kis államok, nemzeti függetlenségi harcukat vívva, valójában több szempontból is kitűnő terepet kínáltak annak kipróbálására, hogyan lehet helyi háborúk szításával féken tartani az atomkonfliktus globális veszélyét. Így Kubában, Nicaraguában és Costa-Ricában személyes élmények alapján — Salvador, Honduras és Panama eseményeit pedig messziről, de éberrel figyelve — fedeztem fel azokat a jól látható jeleket, amelyek bizonyították, hogy a játszmában milyen döntő szerephez jut az elektronikus sajtó.

A nemzetközi sajtó fényképezőgépekkel, szövegszerkesztőkkel és főleg a könnyű, hordozható videokamerákkal felszerelt „hordái” — hőökként vagy hiénaként a világ tévétársaságainak híradóit képviselve ismét a hálósobákba hozták

egy távoli földrész véres hétköznapijainak riasztó képeit. Az elektronikus médium története során harmadszor, Vietnam és a Közel-Kelet után, most Latin-Amerikából kaptunk napról napra bemutatót abból, hogyan válhat ez a páratlan hatású közvetítőeszköz a politikai esemény krónikásából adott események formálójává is.

A hagyományos haditudósító — még ha kamerával a kezében dolgozott is, mint Capa a spanyol polgárháborúban, vagy mint a német, amerikai és szovjet frontoperatőrök a második világháborúban — még aligha számíthatott arra, hogy munkájának végeredménye hatással lehet a harcok végkimenetelére. A televízió megjelenésével az elektronikus médium elsősorban politikai ~~értelmeben vált valóságos~~ „hadszíntéri fegyverre”, és első nagy győzelmét az amerikai expedíciós csapatok vietnami vereségével aratta.

A közép-amerikai élmények hatására kezdtem el gyűjteni az anyagot egy békésebb napokban megírandó könyvhöz, amelynek ezt a címet terveztem: „A televízió háborúba megy”. A legmerészebb álmaimban sem gondoltam arra, hogy ez a folyamat milyen új arculatot kap majd abban a történelmi változássorozatban, amelyet napjainkban a kommunista világrendszer felbomlásaként aposztrofálnak. Az a gondolat pedig, hogy a magyar televízió egy ilyen helyzetben komoly szerephez juthat, igazán utópisztikus gondolatnak tűnhetett. Ma már viszont tény, hogy 1989 arról is nevezetes lesz a történelemkönyvekben, hogy a gorbacsovi fordulat nyomán az egész glóbuszon végigsöprő történelmi változásokban megkülönböztetett, alkotó szerep jutott az elektronikus sajtónak, s e folyamaton belül külön fejezet illeti meg a karácsonyi romániai forradalmat, melynek során egy televízió épülete és képernyője első alkalommal lett irányító, serkentő központja egy népfölkelésnek. Ahogy az 1956-os magyar forradalom kulcsintézménye a rádió épülete volt, úgy vált stratégiai jelentőségűvé 1989 karácsonyán a bucaresti televízió épülete és műsora. Nem túlzás: egy televíziós műsor, amely valóságos kato-

nai, stratégiai funkciót tölt be. Szinte hihetetlen!

Jelen dolgozatomban megkísérlem az egész folyamat tényeinek és összefüggéseinek összefoglalását, és egy konkrét eseménysor tömegkommunikációs, szakmai tanulságainak számbavételét. A televízió szerepéről és feladatairól próbálok gondolkodni és nem a lezajlott történelmi eseményekről, de a kettő folytonos egybecsúszása bizonyos esetekben, érthetően, elkerülhetetlen.

A változások élesztője

Persze bizonyos fogalmak tisztázása nélkül itt sem boldogulhatunk. A televíziózás hatásának és befolyásának közvetlen alakváltozásaiban a korábbi három fordulponthoz képest minőségi változást jelent az 1989-es év és ennek egyes szakaszai, ezért az előzményeket, ha csak vázlatosan is, de elemezni kell.

A vietnami háború éveiben — a vizualitás sokkoló hatásán túl — a kulcsszó: a befolyás, így a mechanizmus politikai alkotóelemei nyomatékosabbak. Ekkor az Egyesült Államokban a televízió azért is jut minden eddiginél jelentősebb szerephez, mert érdemi feladatokat vállal abban, hogy fokozatosan megszűnjének a különbségek a hatalmi körök által kívánatosnak tartott vietnami hadszíntéri tudósítások és a hazai értéktételek győzelmet sugalló torzításai, valamint a valóságos tények között. Az amerikai vezetés — főleg a katonai körök — csúsztatásai, ferdítései vagy éppen hazugságai mindaddig korrekt, tárgyilagos véleménynek tűntek, amíg a tévétudósítók, lelkiismereti okokból, a híradók naponta jelentkező „darálójával” hozzá nem láttak ennek felmorzolásához. Ez irányú tevékenységük csúcspontjaként a legnézettebb és legtekintélyesebb kommentátor, a CBS esti híradójának műsorvezetője, Walter Cronkite 1968-ban a képernyőn minősítette igazságtalannak és feleslegesnek a vietnami háborút. Történelmi tény, hogy ez volt az a bizonyos utolsó csepp, amelytől ki-

csordult a pohár, és Johnson többé nem ohajtott elnök lenni.

A közel-keleti háborúk és főleg a libanoni polgárháború, valamint az iráni forradalom televíziós tudósításai tartalmaznak először olyan, a közönség számára is jól látható elemeket, amelyek érzékeltetik a televízió megváltozott szerepét, hiszen pusztá megjelenésével durván beleavatkozik az események menetébe.

Elszaporodnak a géprablások és a túszejtések, hogy a nemzetközi közvélemény figyelme folyamatos és globális méretű legyen. Például Teheránban 1979 végén és 1980-ban az amerikai nagykövetség „túszul ejtése” után néhány nappal az ökölrázás, a jelszavak kántálása és a tömeges dühkitörések csak a különböző amerikai stábok kameráinak működési idejére korlátozódnak. Ha amerikai idő szerint közeledik a híradós lapzárta, felélénkül a teheráni pantomim intenzitása. Ha Amerika alszik, a teheráni tömeg lustán várakozik a következő termékenyebb periódusra. A televízió már nem a tömegtüntetés krónikása, hanem ő maga hozza mozgásba a tüntetésre várakozó tömeget. Ez már nem befolyás, hanem az események valóságos formálása.

De van példa a jelenség bergmanian negatív lenyomatára is. Bejrútban előfordult, hogy a barikád két oldalán minden különösebb megállapodás nélkül született tűzszünet az aznapi esti tévéműsor idejére. Mindkét fél figyelmesen végignézte ugyanabban a híradóban, hogy milyen pusztításokat végzett az elmúlt huszon-négy óra alatt a másik táborban, majd kikapcsolódott az aznapi amerikai tévéssorozat esedékes epizódján, a műsorzárás után pedig mindkét oldalon visszatértek a fegyverekhez. Mindez elég fantasztikusan hangzik, de aki nem hiszi, lapozza fel a U. S. News and World Report című amerikai hetilap 1986. július 30-i számát, amely a hetedik oldalon közli Navil Ismail fotóját. Ezen a sítták néhány fegyverese, újját a ravaszon tartva egy barikád oldalában, kölcsönteleviszión nézi a mexikói labdarúgó-világ bajnokság egyik meccsét.

Közép-Amerikában, főleg a salvadori

polgárháború során, mindezekhez új vonásként társul, hogy a tudósítók — és elsősorban a televíziós stábok — válnak bűnbakká. A Duarte-kormányzat nyíltan bevallja, hogy ha az események a világsajtó távollétében zajlanának, akkor sokkal könnyebben boldogulnának a különböző felkelő irányzatok és fegyveres csoportosulások elszigetelésével és felmorzsolásával, jobb- és baloldalon egyaránt. Salvadorban egy ideig a sötét trikóra írt sárga betűk: „Ne lőjj, újságíró vagyok” megóvták a külföldi tudósítókat az életveszélytől. Később viszont kifejezett hajtóvadászat indult ellenük, és nem egy esetben éppen ezek a sárga betűk váltak céltáblává. 1982 márciusában a nemzetközi sajtó akkori egybehangzó véleménye szerint egy holland televíziós stáb négy tagjának halálát nem elsősorban az adott személyek, hanem az elektronikus médium ellen hozott halálos ítélet végrehajtásaként ítélte meg és el.

Az 1989-es év minőségileg új helyzetet teremt e folyamat beteljesülésével. Itt azonban érdemes megrajzolni egyfajta globális körképet, mert a különböző elemek összeillesztése — Pekingtől Budapestig — adja ki a teljes képet, amely a befolyásolás és formálás fokozata után hitelesíti a televízió stratégiai eszközzé válását.

Fellazítás és önfelszámolás

A marxista alapokon nyugvó tömegtájékoztatási elméletek többnyire gondosan megkülönböztetett figyelmet szenteltek a fellazítás fogalomkörének, amelybe mindig megpróbálták beleygőmőszölni a kapitalista berendezkedésű társadalmak tömegtájékoztatási tevékenységének azon elemeit, amelyek hatásossága kétségbevonhatatlan és kivédhetetlen volt. E dolgozatnak semmiképpen sem feladata a jelenség történelmi és gyakorlati kritikája, de szóba hozása azért elkerülhetetlen, mert a televíziós műsorszórási technika és a felvételi módszerek fejlődése éppen az 1980-as évek végén lépett nemzetközi méretekben, újszerű formában a politikai

és társadalmi változások szolgálatába. Ez szinte kikényszeríti annak a korábban elképzelhetetlennek tartott tévysornak az egybegyűjtését, amely bizonyítja (még ha a meghatározás nem nélkülöz is bizonyos ironikus felhangokat): *A szocialista világrend felbomlásának egyik kísérőjelensége, sőt meglehetősen kétségbevonhatatlan előidézője, egyebek között, hogy az ellenségnek tulajdonított fellazító tevékenység legfejlettebb formáját a televíziós eszközök alakították ki, és ez a jelenség az önfelszámolási folyamat szerves részévé vált.*

Ime, néhány nyers tény az 1989-es év médiumeseményeiből:

- a kínai diákok pekingi tüntetéseiről készült híradófelvételek nemzetközi visszhangja jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a kormányzat brutális beavatkozásra szólította föl a hadsereget;

- 1990 elején a kínai video-feketepiac egyik slágerműsora a *Vérgzés Pekingben* című hatvanperces program, amelyet kínai nyelvű narrátorszöveggel terjesztenek, bár videókészülékhez elsősorban külföldiek és kormánytisztviselők juthatnak;

- a keletnémet, csehszlovákiai és magyarországi reformok érvényesülésében megkülönböztetett szerep jut az egyre miniatürizálódó felvételi technikával készült helyi tudósításoknak, amelyek előbb csak külföldön, majd a belső videó-feketepiacon értékesen jegyzett híradóanyagává vagy éppen videó-szamizdattá válnak;

- a Costa-Ricában és Hondurasban sugárzott — elsősorban amerikai gyártmányú — televíziós szórakoztató műsorok oly nagymértékben elvonják Nicaraguában a két állami csatornától a nézőket, hogy a sandinista televízió saját készítésű sorozat forgatásába kezd, melynek témája: hogyan kutatja fel a kormányzat a CIA által pénzelt kémeket és terroristákat;

- a Szovjetunióban Ted Turner Cable News Networkje lesz az első olyan külföldi televíziós program, amely kormányzati engedéllyel, legálisan jut el a szovjet nézőközönséghez.

Ehhez és a vietnami „behatoláshoz” a

CNN jogi csetepatéban szerzett legális engedélyt az amerikai kormányzattól.

A televíziózás nemzetközi hatékonyságát jelzi, hogy a nem angol nyelvű társadalmi vonzáskörbe tartozó országok politikai tüntetéseinek egyre szélesebb körben jelennek meg az *anyanyelvű* plakátok, transzparensek *mellett* kizárólagosan *angol nyelvű* feliratok és követelések. A hírtovábbító eszköz, mintegy önkiszolgáló módon, kikényszerítette a nyelvi korlátok viszonylagos ledöntését, így lerövidítve azt az időszakot, amikor majd a gyárilag két hangcsatornával gyártott tévékészülékek olyan mértékben terjednek el, hogy a műholdas televíziózás segítségével a küszöbön álló európai „határok nélküli televíziózás” után megvalósul a „nyelvi korlátok nélküli” televíziózás is.

A nyugati politológiai elemzések szerint a szocialista országok belső életét dominószzerűen megváltoztató folyamatban 1989 végéig megkülönböztetett szerep jutott a következő, televízióban is sugárzott eseményeknek: román menekültek Magyarországon, NDK állampolgárok menekülése Magyarországon keresztül Ausztriába, a november 27-i ötszázezres prágai tüntetés közvetítése élő adásban, a csehszlovákiai tüntetések brutális szétkergetése, a szovjetunióbeli nemzetiségi zavargások, a berlini fal ledöntése.

Az 1989-es év eseményei intenzíven megtermékenyítették a nemzetközi televíziós piac koprodukciós tevékenységét:

- két nemzetközi produkció (egy holland és egy japán) készül párhuzamosan a Ceausescu család uralkodásának történetéről;

- egy angol tévétársaság lekötötte a Nadia Comaneci élettörténetét feldolgozó tévéfilm jogait;

- a berlini fal ledöntésének játékfilmbe ágyazott története az NBC két műsorórása számára készül el;

- Az NDK és az NSZK tévétársaságainak vezetői közös választási műsorok, dokumentumfilmek és tévéorozatok készítésére kötöttek szerződést.

Ezen eseménykrónika lényegében három általános folyamat egybeolvadását

jelzi: (1) a minden eddiginél globálisabb hatású híradótevékenységek burjánzása, (2) a titkos és illegális videótevékenység további terjedése, valamint (3) a televíziós műsorszórás és műsorhatás határokon átívelő, átcsurgó és átlopakodó folyamatnak további kiteljesedése.

Karácsonyi forradalom előben

A jelenségek fenti számbavételekor szándékosan alig utaltam a Magyar Televízió műsorára, éppen azzal a szándékkal, hogy e sok irányból egy mederbe folyó médiumjelenség legérettebb változatának elemzésekor már mérlegelhető legyen mindaz az információ, amely meggyőzően bizonyítja, hogy nem valami sajátos elfogultság alapján minősítem a velünk és nálunk történeteket e folyamat szakmai értelemben is végső állomásának. 1989 karácsonyán a televízió két, földrajzi értelemben egymás melletti, s igencsak szégyesen felszerelt „fellegvára” került olyan szociális mezőbe, ahol bebizonyosodott: a televízió és társadalom viszonyában az utóbbi forradalmi változásainak köszönhetően az előbbi megtermékenyítő hatása is társadalmi tényezővé válik.

Nicolae Ceausescu a december 22-i tüntetéseket közvetlenül kiváltó, utolsó tévébeszédében — Iránból frissen hazatérve — a temesvári vérengzéseket magyarázva, nyíltan utalt a magyarországi tömegkommunikációs eszközök tevékenységére abban az értelemben, ahogy korábban az egész szocialista tábor, az információelhallgatások korában, a fellazítás következményeinek tulajdonította az általánosan elhallgatott, de eltitkolhatatlan események kiszivárogatását. A román diktátor ekkor egy folyamat végső fázisát említette, ekkora nyilvánosság előtt hivatalosan először ismerve el azt, amiről lassan az egész világ beszélt.

Már a Magyar Televízió pusztja léte is évek óta problémákat okozott a román vezetésnek. 1985-ben még e hatás fordított irányú volt, amikor elsősorban belpoliti-

kai okokból, de az energiatakarékossági programra hivatkozva, napi két-két és fél órára csökkentették a román televízió műsoridejét. Az akkori magyar kormány válaszálos energiatakarékossági kényszerintézkedéseinek érvrendszerébe egyebek között azzal az indokkal vették fel a magyar televízió műsoridejének korlátozását, hogy elháríthassák a felelősséget magukról a déli szomszéd szemrehányásai esetén, lévén hogy egyre szaporodtak a jelek az amúgy is egyre feszültebb magyar—román viszonyban arról, hogy az energiafogyasztás körül akár nyílt konfliktus is kiboríthat. A magyar kormány látszólagos önmérséklete a magyar televíziózást és ezen keresztül a magyar nézőt is sújtotta. Ebben a hatásmechanizmusban a döntő fordulatot kétségtelenül a külpolitikai szerkesztőség és különösen a Panoráma című műsor riportjai hozták.

A Délmagyarország című napilap munkatársa, Darvasi László 1990. január ötödikén A Panoráma jelenség címmel írt cikket arról a buldógszívósságú újságírói magatartásról, amely egy adott politikai cél érdekében, a televízió fellazító hatását szinte tökélyre fejlesztve, mindeddig legsikeresebben alkalmazta a „televízió háborúba megy” jelenség összes szakmai lehetőségét.

E mechanizmus leghatásosabb eleme a Tökés László érdekében folytatott, látszólag túlzézelt kampány volt, amelyről az események ismeretében külön hangsúlyozni kell, hogy megkülönböztetett láncszemmé erősödött abban az eseménysorban is, amikor a romániai végső fejleményekben maga a televízió épülete és műsora válhatott stratégiai fegyverré.

Mindez a magyar televízió képernyőjén kezdődött, és más szokványos próbálkozásokat jelentősen megelőzve (például a Volt egyszer egy televízió című kétrészes emlékműsort a hat éve megszüntetett bukaresti magyar nyelvű televíziózásról), koncentráltan a Panorámában. A Délmagyarország munkatársa így foglalja össze a jelenség lényegét:

„Az 1988-tól mind aktívabban jelentkező hatalmi politikai reformerőknek óha-

atlanul szükségük volt egy ilyen, a régióra tekintő, közvetlenül ható, ugyanakkor hagyományos és mindenki által közérthető szabadságfogalmakkal operáló külpolitikai műsorra.

Mert reformsziget voltunk, fel-felsejlett egy vesztünkre ágáló sztálinista kis Trianon rémképe. Terjeszteni a reformot? Az első lépés a határon túli magyarsághoz vezet, északra, délkeletre, amely mint magyar politikai tényező funkcionál már ekkor. Ők onnan védenek bennünket; ugyan, ki merne beavatkozni, hátában több százezer, netán milliányi „partizánnal”...

... A hétfői adásokat milliók nézték a határokon túl. Nézték, hogyan kapják a bálványok a jól irányzott pofonokat. Szembesültek. És megfertőződtek. Azt hallották például Temesváron, Aradon és Nagyváradon, hogy Ceausescu a kor gonosza. A Panorámából látták ilyen nyíltan először és ennyire közelről. A bálvány, aki nemhogy bírálható, de...”

Ez a „de” szócska az a pszichés pokolgép, amely a pontosan körülírhatatlan igazi kezdetet jelenti, és a temesvári eseményeken keresztül a bukaresti tévészékház elfoglalásáig a romániai karácsonyi forradalom első szakaszaként értékelhető. A „hadviselő televízió” számára ez utóbbi jelenti az igazi fordulópontot.

E gondolatmenet nyersanyagául szolgáló tényekhez, az élő adásokat rögzítő képmagnóanyagon kívül, nélkülözhetetlen forrást jelentett a Magyar Távirati Iroda bukaresti tudósítójának és fiának, Oltványi Ottónak és Tamásnak A VÉG című kitűnő riportkötete (1), amelyben a szerzők külön felhívják a figyelmet arra, hogy Romániában a prágai és berlini változások hírei a szokásos elhallgatási mechanizmusnak köszönhetően megközelítőleg sem olyan hatásúak, mint a bolgár események.

„Ennek egyetlen oka van: a szófiai személcseré s annak kierőszakolási módja vizuálisan is hat az ország középpontjának milliányi lakosára, hiszen a bolgár televíziót lehet fogni Bukarestben... Zsivkov bukása jelképes is, hiszen mindenki

tudja, a szocialista országok vezetői közül Ceauscut a bolgár pártvezérhez fűzte a legmélyebb barátság...” (2)

Alkalomadtán érdekes lenne megtudakolni a neves román írótól, Mircea Dinescutól, hogy mennyit látott-tudott korábban a Panoráma vagy a bolgár televízió „fellazító” képeiről. Oltványiék mesélik el azt is, hogy a hat hónapja házi őrizetben tartott író a magyar Domokos Géának, a Kritérion Kiadó igazgatójának a felhívására, a tüntető tömeg elindul kiszabadítani. Háza előtt, az utcán találkoznak vele, és ő adja ki a jelszót: „Vonuljunk a televízió elé...” (A történelmi párhuzam közhelyes voltában is lenyűgöző: 1848. Pest-Buda, Táncsics kiszabadítása és a nyomda lefoglalása — 1989. Bukarest, Dinescu kiszabadítása és a televízió lefoglalása.)

Oltványiék így foglalják össze e spon tánnak tűnő, de az események korábbi fordulatainak ismeretében szinte történelmi törvényszerűségeként felfogható fordulatot:

„Stratégiai értelemben ez a forradalom győzelmét jelentő, létfontosságú döntés. Dinescu ugyanis ebben a zavaros pillanatban is jól látja, vagy kivételes ösztönrel megérzi, a televíziót el kell foglalni.

Amennyiben ugyanis innen irányítani tudják a továbbiakban a küzdelmet, akkor egyrészt megnyerhetik maguknak a népet, Bukaresten kívülre dobhatják át a forradalom lángját, és fontos információkkal láthatják el a kommunikációs nehézségekkel küzdő és az átállás lelki gyötrelmeitől kísért hadsereget is. Éppen ezért tartható a televízió elfoglalásának terve a forradalom legnagyszerűbb és legzseniálisabb stratégiai lépésének.” (3)

Hadijelentések adásszünetekkel

A fenti idézet kifogástalanul megfogalmazza azt is, hogy — a nyilvánvaló társadalmi és politikai elemeken kívül — miért válik tömegkommunikációs értelemben is rendkívülivé a bukaresti televízióból sugárzott műsor képe.

Üzenetei, eredeti funkciójukban,

„csak” a nézők tájékoztatását szolgálták volna — s ez sem kicsiny dolog annyi év hazugságáradata és elhallgatásai után —, ám a katonai helyzet kikényszeríti, hogy a hagyományosan titkos hírszatórnakon továbbítandó információkat a teljes nyilvánosság előtt indítsák útnak.

Az események alakulása rövidesen azt bizonyítja, hogy a befogadók többsége is — tehát bárki, aki az adást nézi — az egyik vagy másik oldal számára egyformán átalakul stratégiai fontosságú „katonává”, s így látható és láthatatlan — hagyományos és kódolt, tehát semmilyen formában nem álcázott — üzenetek elképesztő gazdaságú kavalkádjában alakul ki az új minőségű tömegkommunikációs helyzet. A televízió közvetítő, befolyásoló eszközből eseményformáló „fegyverré” válik. Biztos, hogy nem először a televíziózás történetében, de kétségtelenül a leghatásosabban és legnyilvánvalóbban. Mindez anélkül történik, hogy korábbi hagyományos funkcióit egyetlen pillanatra is szüneteltetné vagy feladná, ám többletként újra bizonyítja, hogy éppen ez az alak — és funkcióváltoztatási képessége teszi elsősorban — az ismert közhelyes megfogalmazások valóságos tartalmi elemein túl — „nagyhatalommá”.

A nemzetközi szakirodalom és a hétköznapi politikai tapasztalat már eddig is jól ismerte ezt a valóban komplex jelenséget. Újszerű vonása, hogy a bukaresti forradalom az első totális tömegkommunikációs helyzet, amelyben az e jelenséget alkotó elemek a maguk teljességében működnek, s ez a működés jól felismerhető és elemezhető. A továbbiakban a közvetítések bizonyos elemeiben — beszédekben, riportokban, stúdióviszonyokban, szövegrészletekben, képekben, viselkedési és más metakommunikációs elemekben — megpróbálom értelmezni és megfejteni vagy egyszerűen csak kiemelni a nyilvánvalón látható üzenetek mellett párhuzamosan sugárzott láthatatlanokat is.

A diktátorba belefojtják a szót?

Oltványi Ottó felhívja a figyelmet arra, (4), hogy a hírügynökségi jelentésekkel ellentétben a december 21-i bukaresti nagygyűlésen nem a tömeg, hanem egy robbanás szakítja félbe a szónokló Ceausescu-t. Mégis rövidesen két percig csak egy felirat látható: *Egyenes adás*, majd folytatódik a közvetítés. A magyar nézők ezt az incidenst az esti híradóban láthatták, s szerintem ez az apró mozzanat a televízió funkcióváltási folyamatának igazi kezdete. Hiszen végül is teljesen mindegy, hogy miért, de a példátlan eset bekövetkezett: a román televízió közvetítését irányító személy úgy döntött, hogy az ügy érdekében biztonságosabb, ha nem látszik, mi történik a téren, mint hogy folytassák a közvetítést. Korábban ilyen kétperces szünetre nem nagyon volt példa a román televíziózás történetében.

Tévéhíd: Bukarest—Budapest

A budapesti TV1, az országgyűlési közvetítés miatt, december 22-ére eredetileg folyamatos adásnapot tervezett reggel nyolc órától éjfélig. A parlamenti közvetítés azonban az előző nap végetért ülésszak miatt elmaradt, így csak 17.50-kor indult volna az adás az első hírekkel. A Kossuth rádió hírei nyomán döntöttünk úgy, hogy a híradó első kiadása olyan hosszú lesz, amilyenre csak szükség van. Közben a televízió minden belső monitorján, aki csak tehet, már rég nézte a bukaresti műsor képeit. A látvány szakmai értelemben is elementáris hatást váltott ki, és a postával folytatott rövid konzultáció után már üzenhattunk a rádiónak: a Magyar Televízió egyes műsora délután két órakor megkezdí rendkívüli adását.

December 27-én, az első külföldiként, a bukaresti magyar nagykövet, Szűts Pál a négyes stúdió vendége, és meglepéssel nyugtázza, hogy a budapesti külügyminisztériumon keresztül tett javaslatuk

nyomán 22-én a Magyar Televízió igen gyorsan rákapcsolódott a bukaresti adásra. (Valójában, ismereteim szerint, azon a napon a televízióhoz ilyen javaslat vagy kérés nem érkezett.)

Az adás megkezdésétől (december 22-től) december 27-ig sajátos, egyoldalú tévéhid alakult ki a két főváros között. A román műsor képeinek jelentős részét élőben, igen váltakozó színvonalú szinkrontolmácsolással, hol a TV1, hol a TV2 beépítette szükség szerint módosított műsorába. A vételi lehetőségek és korlátok miatt elsősorban a TV1 tudósításai Romániában is fontos hírforrássá váltak, és szervesen beépültek abba az információs rendszerbe, amely befolyásolta az események menetét.

Ismét Oltványiék könyvét idézem: „14.30. (Helyi idő szerint.) A televízió elfoglalása történelmi tény. A forradalmárok a 4-es stúdióba mennek, megkezdődik a rendkívüli adás. Az országban futótűzként terjed a hír, rövidesen a Magyar Televízió is átveszi a közvetítést, és így a világ, gyakorlatilag a történelemben először, egyenes adásban látja egy kialakuló forradalom félelmetes, de végül is győzelmes eseményeit.”(5)

A Magyar Televízió hagyományos karácsonyi műsorszerkezete szerint a kinyomtatott műsor a három ünnepnapra ötperces híreket ígér mindkét adón, a rendkívüli helyzet miatt azonban elhatároztuk, hogy a Híradó rendkívüli adása szükség szerint, bármikor jelentkezhet, és ennek nyomán rugalmasan módosítjuk a kiadott programot. Így a TV1 a hat napra tervezett mintegy kétórányi hírműsor (hírek, Híradó) helyett összesen huszonkét órányi híryanagot közvetített (ebben természetesen benne foglaltatik minden információ, amit ezekben a műsorokban az egyéb nemzetközi és hazai eseményekről adtunk). Feltehetőleg a TV2 is legalábbennyit foglalkozott Romániával, de itt a hírműsor sokkal nehezebben választható szét az egyéb programoktól. Összehasonlításképpen csak annyit, hogy 1989-ben a televízió heti átlagos műsorideje százharminc óra volt.

A spontánul született tévéhid több ponton létfontosságúvá vált. Erdélyben sokan a TV1-ből tudták meg az első biztató híreket Tőkés Lászlóról és családjáról. Még december 22-én a TV2 felvállalta a képernyőn spontánul kibontakozó segélymozgalom megszervezését. A televízió műsorában elhangzó figyelmeztetéseknek is köszönhető, hogy a szekus orvátmadások ellenére a segítségnyújtók között csak egy halálos áldozat volt. A Mai Nap február 22-i számában mesélte el Keleti György, a Honvédelmi Minisztérium szóvivője annak történetét, hogyan mondhatta be előbb a magyar televízió Ceausescu és feleségének kivégzését, mint a bukaresti négyes stúdió.

A forradalomnak tehát lényegében két műsora is volt.

A tévéműsor mint katonai főhadiszállás

Nem hiszem, hogy ennyire közvetlen formában látott már ilyet a világ. A forradalom civil- és egyenruhás vezérkara gyakorlatilag folyamatosan a Román Televízió épületében tevékenykedett, és ebből bőségesen jutott látható akció az élő adásba is. Miközben a későbbi miniszterelnök, Petre Roman a rendszerváltozásról szóló közleményt olvassa be, mellette egy piros karszalagos, civil ruhás férfi semmitől sem zavartatva használja adóvevőjét.

Egy magasrangú tengerésztiszt osztálytársait parancsmegtagadásra és átállásra biztatja. A képernyőn hívják az épületbe Ion Iliescut, hogy onnan szervezze a forradalmat. A légierő egy tisztje bejelenti, hogy a forradalom oldalán állnak, és kéri a botevi katonai támaszponton lévő kollégáit, hogy ne vegyenek részt a harci cselekményekben, hanem a tárgyalásokhoz szükséges személyek szállítására készítsék fel a gépeket. Iliescu derűs hangulatú szózatban számol be arról, hogy személyes erőfeszítéseinek köszönhetően kedvezően alakul a hadsereg és a forradalom viszonya, és felszólítja a Securitate vezetőit, hogy váljanak le a bukott veze-

tésről. Közzéteszik a Ceausescu menekítő Dacia rendszámát, és bemutatnak egy, a tévé épületében talált időzített robbanószerkezetet, tanácsokat adva, hogyan kell ártalmatlanná tenni, ha bárhol másutt hasonlóra bukkannak.

A helyzet rövidesen kritikussá válik a Rádiónál is, a négyes stúdió kéri a nézőket, hogy induljanak, és a testükkal védjék meg az épületeket. Ennél többet egy tömegkommunikációs eszköz sem tehet ön maga és a forradalom védelmében. És a győzelemig még legalább négy éjszaka és négy nap szolgáltató hasonló példákat.

Mindez lényegében 22-én, helyi idő szerint este hat óráig történik. Addigra már a diktátort támogató erők is felismerik a televízió épületének és műsorának spontánul kialakult stratégiai jelentőségét. A nézők még végigizgulhatják az első koncentrált támadásról sugárzott helyszíni közvetítést a Palota térről, ahol Ion Caramitru, a népszerű színész egy szembélyben a védekezés irányítója és a „műsorvezető”. A következő támadás célpontja már a televízió épülete, mely ettől az órától kezdve igazi főhadiszállás, nem csak műsorüzem.

A forradalom arcai

Egy tájékoztatási forrás, egy tömegkommunikációs eszköz társadalmi értéke nagyjából azonos szavahihetőségének, hitelének mértékével. A román tájékoztatást, élén a televízióval, a forradalom kirobbanása előtt — ha lett volna ilyen lista — bizony a legalacsonyabbak között jegyezték volna Európában. A román sajtó teljes egészében udvari szócsőként működött hosszú évek óta.

Emlékszem, 1977-ben, amikor A hét munkatársaként tudósítottam a Kádár—Ceausescu-találkozó nagyváradi eseményeiről, meglepetéssel fedeztem fel, hogy miközben a nem kifogástalan állapotban lévő Uher magnetofonnal kínlódtam mint szerkesztő-riporter-hangmérnök, mennyire magányos hős voltam. A román kollégák legalább egy tucat kamerával dolgoz-

tak, de egyetlen perc hanganyagot sem rögzítettek, leszámítva a két vezető pohárköszöntőjét. Elég nagy megdöbbenést keltett a román biztonsági körökben, hogy mi ragaszkodtunk ahhoz, hogy nemcsak Kádár, hanem Ceausescu szavait is teljes egészében felveszünk. Ők úgy gondolták, hogy a szokásos első néhány perc elegendő, a többi pedig a vágóasztal és a hangkeverő pult utólagos feladata.

Nos, a forradalom első napján a román vezető bemozdó, akinek arca talán a legtöbbször „hitelesítette” a korszak eseményeit és közleményeit, nyilvánosan megkövette a nézőket és a nemzetet az addigi hazugságokért. Tette ezt igen jó érzékkel annak a hírnek a felvezetéseként, amelyben a kondukátort menekítő piros Dacia rendszámát közölte, kérve a közönség segítségét a letartóztatáshoz. Ezt az epizódot alighanem tanítani kell majd — ha egyszer lesz ilyen — abban az iskolában, ahol a televíziós személyiségeket „felépítik”.

Egyébként, hogy a közlöeszköz és a hitelesség viszonya milyen ellentmondásos kérdés, azt jól illusztrálja egy másik példa. Számomra meglepő volt, hogy Ion Iliescu első megjelenésekor mennyire derűlátó kontextusban szólt a Securitatéről, s mint később kiderült, volt is rá némi oka, hiszen másnap éjjel egy körül, alig fél órával azután, hogy vezetőjüket, Julian Vlad vezérőrnagyot felszólítják az átállásra, ő be is jelenti a reguláris erők csatlakozását.

Egy órával később a négyes stúdióban elalszik a fény, kép helyett csak a *Szabad Román Televízió* felirat látható, de hang van, és ennek köszönhető, hogy behallatszik az előcsarnokban folyó harc zaja és a „sötét képernyőről kétségbeesett fohász a néphez: Hagyjátok ott a munkahelyeteket! Gyertek! Az épületet kell védeni! Ha elbukunk, elbukik a forradalom! Most vagy soha! Győznünk kell! Gyertek, vegyetek körül minket! Segítsetek! Segítsetek!” (6) Öt órán belül még egyszer megismétlődik ez a csiki-csuki: újra bejelentik Vladék átállását, majd újra kéri a lakosság segítségét a televíziót támadó sze-

kusok ellen. Ilyen körülmények között a televíziós hírközlés hitelessége a megszottól eltérő vonatkozási keretbe kerül, és későbbiekre is ható iskola lehet a nézők számára abban, hogy felismerhessék: az igazság nem az eszköz tulajdona, hanem használoinak, birtoklóinak van kiszolgáltatva.

E tömegkommunikációs alaptétel békés körülmények között ritkán válik társadalmi értelemben morális problémává. A hatalom birtokosa — legyen ennek alapja politikai vagy pusztán kereskedelmi jogosítvány — mindig természetesnek veszi, hogy — ha törekszik is a látszatra a tárgyilagosságot illetően — azért a saját igazságát próbálja meg rákényszeríteni a médiumra. Erre elég jó példa akár a Thatcher-kormány és a BBC állandóan feszült kapcsolata, vagy a hazai rendszerváltás folyamatában a még hatalomra nem került ellenzék és az átalakulóban lévő sajtó viszonya.

Ebből a szempontból is érdekes egy másik pozitív jelenség a karácsonyi forradalom tévéműsorainak időszakából, ez pedig az egyenruhába öltözött ember tájékoztatási rehabilitációja. Vizuális értelemben is sajátos jelenség a négyes stúdióban felbukkanó sokféle egyenruhás, akik ezúttal abszolút pozitív szerephelyzetekben lépnek fel. De e folyamat számunkra is kínált kellemes meglepetést. Kétségtelen, hogy az ötnapos élő adásfolyam tömegkommunikációs szempontból is legprofesszionistábban viselkedő alakja, a szemünk láttára klasszikus értelemben is televíziós személyiséggé váló minisztériumi szóvivő: Keleti György. Öveges József, Benedek István és Czeizel Endre méltó utódja ő, és bár vannak egyenruhás elődjai is (Dobos László és Láposi Lőrinc a Kék fényből), Keleti egy olyan pillanatban arat kétségtelen sikert, amikor bizonyos szempontból felborulnak a játékszabályok, tehát az ő helyzete tájékoztatási értelemben is minden játszó személynél kényesebb. Nyilván a televíziótól független események befolyásolták abban, hogy mikor jelent meg civilben és mikor egyenruhában, de ez a változó „jel-

mez” is a szereplés hitelét növelte, amelynek titka azonos minden televíziós szereplés titkával: a néző számára szélesebb mozgásteret engedett az azonosulás bonyolult folyamatában.

A személyiségek és szereplők sajátos kavalkádjának kommunikációs mezőjéből most már csak két képet szeretnék kime-revíteni.

Tökés László, a dráma korábbi főszereplője először a szilágymenyői szabadtéri ígehirdetés néhány snittes tudósításában bukkan újra fel, hogy ezen eseményt 27-én késő este teljes egészében, most már hangot is hallva láthassuk a Panoráma Szentől szemben című különkiadásában. Ez is sajátos médiummezőben jut el a nézőkhöz, akiknek többsége ezen az estén — és nem az éjszakai élő átvételkor — találkozott először a Ceausescu házaspár perét és kivégzését bemutató ötvenhárom perces tudósítással. Ennek befejezése és a Szentől szemben kezdete között mindössze nyolcvannyalc perc telt el.

Egy másik, névtelen hős pár másodperces szereplése is külön figyelemre méltó. December 23-án láthattuk azt a riportot, amelyben egy sárgakabátos, kockásinges egyetemistába fojtja bele a szót egy orvlövész golyója. A fiatalember éppen arról beszél, hogy milyen kárt okoztak a diverzánsok az épületben, amikor hirtelen bal lábához kap, előredől, majd hátraesik, közben arca eltorzul, és a kamera már csak a segítségére sietők nyüzsgését képes rögzíteni. A szereplők bármelyikét érhetne volna a golyó, beleértve a kamerát is. (1988 őszén láttam egy angol dokumentumfilmet a londoni televíziós műsorvásáron, amely néhány haditudósító újságíró és televíziós riporter portréját rajzolja meg, és itt olyan felvételeket is bemutatnak, ahol az operatőrt kilőtték a kamera mögül, amely néhány másodpercig még tovább rögzítette az eseményeket.)

Ez a képsor talán a leghitelesebb bizonyíték arra, hogy a háborúba kényszerülő televízió számára végül is a feladat megoldhatatlan. A riport ugyanis akkor ér véget — a lövés utáni pillanatokban —,

amikor igazán közvetítenie illene a látnivalót. A rendkívüli helyzet legszélsősége-sebb, legtökéletesebb feltárulkozásakor adja bizonyítékát és egyben illusztrációját lehetőségeinek véges és korlátozott voltáról.

A tárgyalás és kivégzés takarékos képei

Természetesen csak az utólagos elemzés távolságtartása közepette állhat össze az a felismerés, hogy egy shakespeare-i dramaturgia tökéletességével rakta egymás után az élet a Ceausescu család sorsáról érkező híreket, illetve képes beszámolókat. Előbb Nicu jelenik meg személyesen a négyes stúdióban, véres fejjel, egyenruhás és civil őrzői között, arcán a félelem mellett ott ül a leplezhetetlen hitetlenkedés nyoma is: „Ez megtörténhet?” — ül ki az arcára a titkos gondolat.

Zoe háttal a falhoz lapulva, ugrásra kész macskaként tűnik fel, lekopott, festett hajjal, agresszívan védekezve, s közben a luxuskörülményekről szóló vágóképek szolgálnak ellenpontként. Rajta is látszik, hogy elsődleges élménye inkább a helyzet képtelen, irreális volta, mintsem a várható következmények. Majd végül maga a kondukátor mászik ki a szinte négykézláb egy harcocsiból, s a vérnyomásmérés ezt követő képei aztán már igazán kikényszerítik a mégiscsak karácsonyi légkörben tévéző nézőből a libabőrös felismerést: mindez békés biztonságban átélhető, mindez egyfajta elégtétel a szenvedésekért, mindez a következő percben rámszakadó téboly kiváltó előzménye — kinek, kinek aszerint, hogy a látható eseménytől milyen földrajzi és politikai távolságban szemlélője a forradalom, a háború közben is szolgáltató televíziónak.

Ráadásul az első perctől kezdve minden résztvevő, szereplő és néző jól tudta, hogy a Ceausescu-klán és főleg a két család fő személyes sorsának végkimenetele egyben döntő tényezője lehet a televízióban élőben zajló hadijátékoknak.

A magyar tévéműsorból is jól követni lehetett, hogy nemcsak a család sorsa, ha-

nem az erről szóló hírek, tudósítások és filmanyagok bemutatásának stratégiája is mennyire szerves része a küzdelemnek.

„A Nemzeti Megmentési Front Tanácsa — mint erre többször is utaltunk — a helyzet magaslatán állt: a forradalom fő fegyverén, a televízión keresztül pszichológiailag mindig a legjobbkor juttatta el a számára fontos értesüléseket az információra éhes emberek százzezreihez. Ez a Ceausescu-ügyben is megmutakozott...”

(7) Oltványiék a továbbiakban részletesen beszámolnak arról is, hogy a tárgyalásról, majd a két halottról közölt összeállítás bemutatásának körülményei, időpontja, illetve a kiválogatott kép- és hanganyag a kényszerkörülmények közepette is milyen tudatos manipuláció része volt. Hiszen mindaz, ami láthatóvá vált, egyszerre, egy időben szólt a harcoló feleknek, az egyáltalán nem semleges nézőknek, bármely oldalon álltak is fizikailag és lélekben, és természetesen a külföldnek is, ahonnan szintén elég sokféle reagálás és befolyás zúdulhatott a kiélezett helyzetben cselekvő új román vezetésre.

Mire a világ az először csak kihallgatásnak tűnő tárgyalást és a kivégzettek bemutató képeket a teljes hanganyag kíséretében átfogóan megismerhette — erre leghamarabb 27-én reggel kerülhetett sor, a magyar televízió pedig este nyolc óra után kezdte sugározni —, addigra alighanem az volt az igazi tét, hogy még milyen áldozatok árán győz, illetve konszolidálódik a forradalom.

A forradalom vezetői azonban ezt bizonyára másképpen élték meg. 23-án dél után háromnegyed hat körül maga Iliescu jelenti be a diktátor elfogását. 25-én dél után az ostromlott támaszponton kihadjuk az ítéletet, amelyet azonnal végre is hajtanak. Ezt kilenc előtt néhány perccel jelentik be a televízióban. 26-án helyi idő szerint 13.24-kor kezdik el sugározni azt a montázst, amely még csak egy kihallgatásnak tűnik. De mivel a kivégzésről szóló hírrel egy időben a perről is részletes beszámolót ígértek, a 25-i és 26-i éjszaka döntő csatáiban résztvevőket állandó készségi állapotban tartja a várakozás,

megváltoztathatatlanról. Erre 26-án késő éjszaka, 23.57-kor került sor. Ezzel a romániai karácsonyi forradalom utolsó, döntő televíziós-tájékoztatási csatája is lezárult.

A háborúba kényszerített televízió igen hamar drámai epilógussal szolgált az új vezetésnek. 1990. január 28-án a legnagyobb ellenzéki pártok felhívására nagyszabású tüntetés volt Bukarestben, amelyen egyebek között követelték a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának lemondását és egy koalíciós kormány megalakítását. A jelszavak mintegy nyolc teljes órán keresztül okoztak fejfájást az új vezetésnek, amely ismét a televíziót és a rádiót küldte harcba. A hullámsávokon ellentüntetésre toborozták támogatóikat. Alig öt hete egy ilyen megszokott és manipulált ellentüntetés juttatta őket is hatalomra. Akinek feltűnt a módszer öröklött hasonlósága, az rövidesen, a televízió előtt ülve, ismerős helyzetet észlelhetett. Igaz, ezt a tudósítást már senki sem tarotta fontosnak előben átvenni a nagyvilág tájékoztatására. A továbbiakban a Magyar Távirati Iroda január 30-i jelentéséből idézek:

„.... Az a mód, ahogy a tüntetésről beszámolt a televízió, ismét alátámasztotta a vádak, miszerint az NMFT teljes ellenőrzés alatt tartja a tájékoztatást. A bukaresti televízió a kamerákat úgy állította fel, hogy kizárólag az ellentüntetés résztvevőit mutassák. Ion Iliescu beszédéről a

televízió azt állította ugyan, hogy élő adásban közvetíti, mégis úgy montírozták, hogy kimaradtak belőle a lemondást követelő közbekiáltások, de az sem látszott, hogy a tömeg nyomása alatt meghátrálva Iliescu visszavonulásra kényszerült.”

Vagyis hamar kiderült, hogy a médium új helyzete és működése igencsak függvénye a pillanatnyi politikai erőviszonyoknak, és hatalmánál csak kiszolgáltatottsága nagyobb. A televízió magától soha nem megy háborúba. Bár talán mégsem lehetetlen, hogy oly áhított valóságos függetlensége — amikor minden politikai erőtől, csoportosulástól és párttól egyenlő távolságban végzi a dolgát — egyszer, valahol a világban, a romániai karácsonyi csatákhoz hasonló harcban, csak remélhetőleg vértelenül, pusztán a médiumok frontjain megszülethet. És addig? Marad annak, aminek egyik nagy elméleti tekintélye, a kanadai Marshall McLuhan elnevezte: a szelíd óriás.

Jegyzetek

1. Szféra Kiadó, 1990.
2. i.m. 49. old.
3. i.m. 75. old.
4. i.m. 54. old.
5. i.m. 76. old.
6. i.m. 93. old.
7. i.m. 97. old.

Váradí Júlia

Bulvárlapalapítók

A bulvárlap, a bulvár stílusú sajtó fogalmának kialakulásáról, a magyar bulvársajtó rövid történetéről elsőnek olyan szemtanút kérdeztünk, akl személyes alakítója volt ennek a történetnek. **Ritter Aladár** hírlapíró a legismertebb magyar bulvársajtótermékek közül jó néhánynak volt munkatársa, szerkesztője.

— A bulvárlap fogalma régen, százegynéhány évvel ezelőtt született. Pontosítva, a riport mint műfaj születésével azonos időben, e török—orosz háború idején.

— *Miben különbözött az első bulvárlap az addig megjelenő sajtótermékektől?*

— Ha megnézzük a régi újságokat, mindnek szürke volt a címlapja és a tipográfiai kivitelezésük is nagyon szerény volt. A nagy változás a magyar sajtóban e század elején, a Nap című napilappal kezdődött, amely már magán hordozza egy igazi bulvárlap külső jegyeit, megjelenési formájában és a szerkesztés elvében is.

— *Melyek azok a külső jelek, tartalmi feltételek, amelyek egy sajtóterméket bulvárlappá avatnak?*

— Egyszer beszélgettem Egon Erwin Kisch-sel a riportázsról és a bulvárlapról. Azt mondta, ezekkel úgy kell bánni, mint a szép nőekkel, szépen, sőt feltűnően kell öltöztetni őket. Nos a tipográfia azért lett ilyen élénk és feltűnő, hogy a szenzációt megfelelő köntösbe öltöztessük. Bár ez nálunk nagyon rosszul hangzik, hiszen mára a szenzáció értelme megváltozott és csaknem kizárólag a botrányt, a koholt vádaskodást, a skandalumot jelenti. Pedig a jó, a hiteles szenzáció, amely lehet belpolitikai, külpolitikai, társadalmi, bűnügyi, sőt művészeti szenzáció, a bulvárlapok gerincét kell hogy képezze.

— *Tegyük hozzá, hogy a sajtóban meg-*

jelenő szenzáció ma csaknem kizárólag reklámcélokat szolgál.

— Ezek az álszenzációk. Az igazi szenzáció egy megtörtént dolognak bulvár stílusú feldolgozását jelenti. Látnyosan, érdekesen, színesen. Nagyon sokszor elalszom féloldalas cikkeken vagy egy-egy interjún, amely száraz és érdektelen kérdés-feleletből áll. A régi bulvárlapokban nekünk úgy kellett írunk, hogy megjelenítsük a történetet.

— *Ne felejtjük el, hogy a boulevard szó franciául utcát jelent, ez pedig azért jelölte ezt a fajta sajtóterméket, mert a bulvárlapokat az utcán terjesztették, tehát a rikkancsok kezéből került az olvasóhoz. A rikkancsok pedig a szenzációk világgá kürtölésével tudták jól eladni az újságot.*

— A Kis Újság születésekor a hordárok voltak az első rikkancsok. S nemcsak a rikkancs kiabált, hanem a címlap is.

— *Milyen volt egy jó címlap?*

— A nyomdában úgy mondták, hogy „ütős” címet kell szedni. Az addigi újságoknál egy-két centiméter nagyságú első oldalas cím már vezető címmek számított, míg egy bulvárlapnál hat-nyolc, sőt tíz centisek voltak a címek.

— *Tehát harsogták.*

— Később külön szakmává vált a címszerkesztés. Hiszen az is fontos volt például, hogy a betűszám pontosan kitöltse a rendelkezésre álló helyet.

— *Kép volt a címlapon?*

— Idővel. Eleinte rajzot tettek rá. Abban az időben, a tízes években remek újságrajzolók léteztek. S ez a tipográfiai egység a lap belsejében is tükröződött. Később természetesen egyre jobban elterjedtek a fényképek.

— *Számított-e a formátum? Megváltozott-e az újság alakja, formája, mérete, amikor a bulvárlap megszületett?*

— Magyarországon a nagy formátum, mint amilyen még ma is néhány amerikai lap, nem vált sosem népszerűvé. Az úgynevezett berlini formátumú lapok — amilyen most például a 168 óra — váltak általánossá. Eleinte kicsit katonásnak tűntek ezek az újságok, aztán elkezdtek mind mozgalmasabbá válni. Például a vezető címet zászlószerűen helyezték el, aztán téglalakban a másikat, jó helyre tették a képet, és látványosan szedték a vezető cikket is a lapba.

— *Tehát az újság tördelése is lényegesebb szerepet kapott?*

— Igen, ekkor kezdték alaposan megtervezni egy-egy lap arculatát.

— *Ha jól tudom, a bulvárlap kizárólag napilap lehetett.*

— A két fogalom együtt járt. Egyébként a két világháború között általában húsz-huszonöt között volt a Budapesten megjelenő lapok száma, és ezek közül körülbelül nyolc egy időben megjelenő bulvárlap volt.

— *Úgy gondolom, annyi napi hír nem volt, amit ennyi különféle lap el tudott volna osztani úgy, hogy mindegyikben más jelenjen meg.*

— Pedig bármily hihetetlen, mégis ez volt az igazság.

— *Mindegyiknek megvolt a megjelenési ideje?*

— Méghozzá rendkívül pontosan, egyik sem késhetett egy percet sem, mert akkor a következő megelőzte.

— *Vagyis naponta, a különböző napszakokban minimum nyolc olyan sajtóterméket vehetett kezébe az érdeklődő újságolvasó, amelynek a szándéka, ha politikailag nem is, de az újságírást tekintve azonos volt: hogy megírja a szenzációkat, hogy beszámoljon a nap eseményeiről, hogy informáljon, hogy érdekes legyen. Hogyan tudták ezt ennyien, párhuzamosan elérni?*

— Nagyon egyszerűen. Az egyik konzervatív, a másik liberális, a harmadik demokrata megközelítésből, tehát mindnek más „színe” volt. Nagyon gyakran előfordultak a sajtócsaták. A riportázs olyan uralkodó szerepre tett szert, hogy például

egy parlamenti tudósítás néha érdekesebb volt, mint egy kisebb bűnügy. Egy törvényszéki tárgyalás ismertetése még Agatha Christie történeteinél is izgalmasabb lehetett. Voltak nyomozó riporterek, akik jobbak voltak, mint a detektívek. A huszonvalahány lap mindegyikénél remek riporterek működtek a legkülönbélebb műfajokban. Aki például a híreket írta — ami ma nagyon lenézett műfaj —, az volt a legjobb újságíró. Vagyis sok-sok kitűnő szakember dolgozott egymás mellett.

— *Mekkora volt a konkurencia?*

— Nagyon érdekes volt — ami ma nem jellemzi az újságokat, csak a rádiót vagy a televíziót —, hogyha például háromnegyed tizenkettőkor történt egy bűnügy, az a pont tizenkét órakor megjelent. Az Estben benne volt.

— *Ezt hogy csinálták?*

— A riportert, ahogy mondani szokták, flesch-szerűen írta meg az esetet, tehát tizenöt sorban.

— *Hogy volt képes a nyomda ezt követni egy negyedóra alatt?*

— Azon én magam is csodálkozom, pedig laptervező voltam és évtizedeken át nyomdai lapszerkesztő. De tény, hogy lapzártá után tíz-tizenkét perccel az újság az utcán volt, pedig akkor még nem volt szedőgép.

— *Éz valami olyanfajta bravúr, amit a mai eszünkkel fel sem tudunk fogni.*

— Más idők voltak. Például pontban tizenkettőkor kellett felharsannia annak hogy „Az Est”. Egyperces késést sem tűrt el Miklós Andor, különben behívatta a nyomdavezetőt, a tördelő szerkesztőt, és leszakadt az ég. Mert késésnél azt mondták, hogy „rájött a másik lap”.

— *Ez azt jelenti, hogy két-három óras különbséggel jelentek meg a lapok?*

— Igen.

— *Milyen kapcsolat volt az újságok között?*

— Sokat vitatkoztak egymással, s olykor az is megtörtént, hogy az egyik lap meghazudtolta a másikat. És persze mindehhez az kellett, ha hiszi ha nem, hogy egy újságírónak mind a húsz-egynéhány napilapot át kellett futnia, mert különben

honnan tudta volna, hogy miről kell az ő lapjának szólnia.

— *Ennyi tapasztalattal önnek mi a véleménye, létezik-e a mai sajtótermékek között olyan, amelyet jó szívvvel bulvárlapnak nevezne?*

— Az Esti Hírlap, ahol alapító atya voltam, az bulvárlapnak indult, a Mai Nap pedig, amelynek egyik szülőatyja vagyok, a ma bulvárlapja.

— *Az egyetlen, úgy mondaná?*

— Bulvár jellegű példának okáért a Reform is, annak ellenére, hogy hetilap. De több bulvárlapot a mai magyar sajtódömpingben nem találtam.

A beszélgetést ezen a ponton a Ritter Aladár által említett két bulvártípusú lap egy-egy munkatársával folytattam: a Mai Naptól Pallagi Ferencet, a Reformtól Dalia Lászlót kérdeztem. Mindenekelőtt arra voltam kíváncsi, vajon miért hordoz ma többnyire negatív tartalmat a bulvársajtó fogalma.

— *Pallagi Ferenc:* Az okot az előítéletek szolgálják. Nálunk ugyanis két fogalom keveredik össze a bulvár címszó alatt. Az egyik a bulvárlap maga, a másik pedig a szennylap, a revolver újság és az ehhez hasonló. A bulvárlap a sajtótörténet egy meghatározott pillanatában törvényszerűen létrejövő sajátos hírközlő orgánus, amelyik a nagyvárosban a fizetőképes, a gyors hírszolgáltatásra áhítozó közönséget akarta kiszolgálni. Nem véletlen, hogy ezek a lapok akkor jöttek létre, amikor az igazi nagyvárosok. A városok utcáin megjelent az a kereslet, amely számára fontosak voltak a minél gyorsabban áramló gazdasági, politikai hírek. Így azután legfőképpen gazdasági érdekből megjelentek azok a sokszorosító technikák is, amelyek nagyon rövid átfutás mellett lehetővé tették, hogy a híreket szinte azonnal az utcára dobják. Éppen a gyorsaság követelte meg, hogy az addig ismert klasszikus terjesztési formáktól eltekintsenek. Ezeket a gyorsan megjelenő sajtótermékeket nem volt idő postára adni vagy házhoz kézbesíteni, hiszen az ilyen

lapokat nem az előkelő angol klubok foteljeiben olvasták. Ez az újfajta kereslet rövidesen igazi piacot teremtett, amely erősen vonzani kezdte az újságírókat és az üzletembereket. Minden lap rendkívül gyorsan megteremtette önmaga konkurenciáját. Az egymással vetélkedő lapok pedig, a példányszámot hajszolva, harsánnyá váltak, rendkívül erős, figyelemfelkeltő effektusokat alkalmaztak. A példányszám hozta a hirdetőket is, akik valójában eltartották ezeket a lapokat. Azt hiszem, hogy itt egyszerűen a sajtótörténet fejlődésének egy törvényszerű állomásáról van szó, amely megteremt a maga sajátos formáit. A bulvárlap röviden ír, mert az utcán olvassák az emberek, nincs idő arra, hogy hosszú elemzésekbe bonyolódjanak. A bulvársajtó a címeivel adja el az anyagait, mivel csak arra számíthat, hogy néhány percen keresztül van az olvasó kezében. De ami a legfontosabb, hogy a bulvárlap híreket közöl: nem elemz, nem kommentál, nem magyaráz, hanem a lehető leggyorsabban és — minden ellenkező híreszteléssel szemben — hitelesen igyekszik közvetíteni a legfrissebb eseményeket, történeteket. Az előfizetéses vagy általában a reggeli lapok azok, amelyek sokkal inkább magukra vállaltatják az elemzést. Ez a harsányság és szenzációkeresés egy idő után átcsap egy más minőségbe: ez a szennylap.

— *Ime, ez a két fogalom, amelyekről az imént beszélt, és amelyek a félreértéseket okozzák.*

Pallagi: Tudomásul kell venni, hogy a bulvárlapot az utca emberének, a sok százazres tömegnek írják, ennek megfelelően a kifejezőmódja, a stílusi jegyei alacsonyabb színvonalúak, mint egy elemző, okoskodó, komoly újságnak, amely adott esetben elsősorban értelmiségi értékrendet közvetít. Ilyen módon természetesen tartom azt is, hogy egy másféle hírtálaláshoz, másféle kifejezési formához szokott értelmiségi olvasótábor bizonyos fokig közönséges, megvetendő dolognak tartja. Nálunk ez a két dolog — mármint a bulvárlap és a szennylap elkülönítésének a hiánya, illetve egy értelmi-

ségi attitűd — keveredik akkor, amikor a bulvárlapot, anélkül, hogy egy percig is gondolkodnának azon, hogy mire való ez a lap, egyszerűen elutasítják.

— *Amikor a Mai Napot megtervezték, szándékaik között tényszerűen szerepelt-e az, hogy egy — végre — igazán bulvárlapnak nevezhető sajtótermék kerüljön ismét a magyar utcákra?*

Pallagi: 1988 májusában kezdtük el szervezni a lapot. 1989. február 8-án jelent meg az első szám, és a legelső naptól kezdve feltett szándékunk volt, hogy mi bulvárlapot, sőt színvonalas bulvárlapot csinálunk.

— *Vajon a Reform — amely a fenti definíció szerint csak részben tekinthető bulvárlapnak, hiszen nem napilap, hanem hetilap — a bulvár stílusnak, a bulvár elképzeléseknek akar megfelelni?*

Dalia László: Az utóbbi negyven év magyar sajtó irányításának a bűne, hogy itt tényleg egybemosódott a bulvárlap és a szennylap fogalma. S mivel ezek között nem tettek különbséget, ebből az is következett, hogy amikor a Reform — elsőként bevallottan — bulvárlapnak indult, ez a tény annyira szokatlan volt, hogy máris rengeteg támadás érte. Meglepő volt, hogy a kollégák mennyire nem értették, hogy szükség van a színesebb, a rövidebb, érdekesebb anyagokra. Pedig mi a főszerkesztőmmel együtt a Hétfői Hírektől jöttünk, amely már akkor félig-meddig bulvárlapnak minősült. Ennek következtében az akkori pártközpontból bizony záporoztak is a támadások.

— *Vajon az elmúlt negyven év sajtópolitikájában miért jelentett veszélyt a bulvársajtó? Miért jelentett igazi támadási felületet, ha valamelyik lap vállalta a bulvár jegyeket? Kizárólag formai okok miatt, mert a nyugati sajtótermékek egy részére emlékeztetett?*

Pallagi: Én azt hiszem, döntő probléma az volt, hogy a bulvársajtó sehol a világon nem engedheti meg magának, hogy ne az olvasóra figyeljen. A bulvársajtó ugyanis az olvasóból él. A bulvársajtó, természeténél fogva, üzleti vállalkozás, tehát ki kell szolgálnia az olvasót. Az el-

múlt negyven év sajtóját Magyarországon — persze erősen leegyszerűsítve a dolgokat — nem az olvasó, hanem a megrendelő lapjai alkották. A bulvársajtó nem engedheti meg magának, hogy unalmas legyen. Ugyanis nálunk az információval való manipulálás egyik eszköze volt a szándékos unalomkeltés. Jellemző egyébként, hogy míg a Reform alapító gárdáját a Vasárnapi Hírek adta, a Mai Nap stábjának egy része az Esti Hírlapnál tanulta a szakmát. A szocialista bulvárlap nevezetű fogalmi torzszülöttet a közelmúlt produkálta. Az Esti Hírlap mindennapi gyakorlatában ez például azt jelentette, hogy kétségtelenül alkalmazott bulvár elemeket egészen addig a pillanatig, amíg a megrendelő, tehát a budapesti pártbizottság, illetve rajta keresztül az egész sajtóirányítás érdekeit nem sértette. A bulvár elemek többnyire a privát szférát érintették vagy a külpolitikának a nyugati újságírásra vonatkozó információit. Félelmetes címekkel tudtuk „leleplezni” az imperializmus újabb és újabb mesterkedéseit. Ám abban a pillanatban — ennek a dialektikus fogalomnak a szellemében — szocialistává vált ez a lap, amikor mondjuk a budapesti pártbizottság soros, a budapesti közönség számára semmitmondó ülését kellett megírni két kolumnában. Vagy amikor egy pártkongresszusról kellett ugyanúgy négy kolumnán keresztül tudósítani, mint az akkori Népszabadság, Magyar Nemzet vagy akármelyik lap. Élő ember nem volt, aki ezt végig tudta volna olvasni, beleértve az újságírókat is.

Dalia: 1988-ban, amikor a Reform elindult, talán éppen ezért kellett csinján bánunk a „keleti” információkkal, míg a nyugatról jövő hírek között alig kellett válogatnunk. A támadások egyik oka az volt, hogy szokatlanul sok olyan anyagunk is megjelent, amelyet mi magunk sem vettünk nagyon komolyan.

Pallagi: Amikor a piaci verseny következtében ezek a bulvárlapok egyre szexuálizációhajásabbá válnak, akkor van egy pont, amelyen túl elvész a lapcsinálásnak a legfontosabb jellemzője, nevezetesen a hitelesség. A bulvárlapok nagyon sajátos

helyzetben vannak a világban. Nem véletlen, hogy ellenzéki bulvárlapot nem ismerünk. Ugyanakkor a bulvárlapok túlnyomó többsége függetlennek nevezi magát, ami gyakorlatilag valamiféle kívülállást takarhat, de ez a kívülállás soha sem a fennálló rend tételes megdöntésére irányuló kísérletek formájában jelenik meg. A bulvárlapot az különbözteti meg a szennylaptól, hogy az utóbbinál a hitelesség már nem szerkesztési szempont. Mi mindvégig törekedtünk, és ma is törekszünk arra, hogy megőrizzük a lap hitelét. Mindenféle külföldi tőkebefektetéstől függetlenül ez jelenti egy sajtóvállalkozás stabil alapját, amely hosszú távon is elfogadottá teheti. A verseny és a hitelesség valóban minden pillanatban konfliktushelyzeteket teremt. Mi még abban a szerencsés állapotban vagyunk, hogy a bulvárlapok piacán nincs jelentős verseny. Nem tudom viszont, ha megjelennek azok a további lapok, amelyeknek a készülődéséről már hallottunk, vagyis ha itt valóban élessé válik a küzdelem, ki lesz az, aki elsőként feladja ezt a maga által vállalt korlátot. Én nagyon remélem, hogy nem a Mai Nap.

— *Nincs szándékomban önöket összeugrasztani, de abból, amit most Pallagi Ferenc elmondott, úgy éreztem, arra utalt, amit a Reform történetében az olvasó nagyjából figyelemmel kísérhetett. Vagyis mintha a Reform olykor-olykor rúlszúzott volna ezen az említett határon.*

Dalia: Mivel járatlan úton próbálkoztunk, követtünk el hibákat. Én a legnagyobb vétségnek azt tartom, hogy nem mértük fel, milyen rendkívül fontos a munkatársak megválogatása. Egy bulvárlap nagyon nehéz terep, hiszen itt nem elég, olvasmányosan, színesen írni; érteni is kell a témához. Sajnos nálunk is nagyon sok cikk megjelent, ami vagy nem bizonyult elég hitelesnek, vagy olvashatatlan volt. A régi sajtóban talán azért volt könnyebb a helyzet, mert pontos keretek közé szorították a lehetőségeket. Megmondták, hogy miről kell írni és mit. Nagyon jól tudtuk a határokat, működött az öncenzúra, tehát nagyon nem lehetett el-

kalandozni. Viszont a Reformnál és a Mai Napnál tulajdonképpen szabad jelzést kaptunk, mindenki azt ír, amit akar.

— *Mindkettőjüket kérem, mondja el röviden lapjának történetét.*

Pallagi: 1987 májusában láttunk hozzá a Mai Nap alapításához, Horváth István főszerkesztő vezetésével. Ő ennek előtte húsz éven keresztül az Esti Hírlapnál dolgozott mint belpolitikai rovatvezető. Gazdasági vállalkozásként indultunk el, a Reform Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság kebelén belül, de amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ez a vállalkozás nem tud megbirkózni egy napilap-alapítás szervezési, költség- és egyéb igényeivel, akkor önálló gazdasági társaságot alapítottunk. Ez a gazdasági társaság a Reform Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság tízszázalékos, illetve a Magyar Hitelbank kilencvenszázalékos részvételével jött létre, összesen tízmillió forintos alaptőkével. A következő év február 8-án elindítottuk a lapot. Kezdetben negyvenöt-ötvenezer példánnyal, de az elmúlt egy évben a példányszámunk száztízezerre emelkedett. 1989 júniusában részvénytársasággá alakultunk. Tizenkét részvényes jegyezte a 121 millió forintos alaptőkét, ebből tíz százalék a lap munkatársainak a tulajdonában van, tehát ők is beleszólhatnak a működésbe. Fontos dolog, hogy a részvényesek a lap imágóját — azt a képet, amit mi megteremtettünk és ami az ott dolgozók szellemi teljesítménye volt — a részvénytársaság megalakításakor huszonötmillió forintba értékelték. Az év második felében elkezdődtek a tárgyalások különféle külföldi érdekeltségekkel, szabályos verseny zajlott le néhány nagyon jelentős nyugat-európai sajtóház között. Ezek közül végül is 1990 januárjában az angol-amerikai-ausztrál érdekeltségű Rupert Murdochkal írtuk alá a szerződést, melynek, értelmében a társaság részvényeinek ötven százaléka a News International Ltd. kezébe került. Ezért akkor hárommillió dollárt fizetett, tehát a kezdeti tízmillió forintos tőkebefektetés elég gyors ütemben és tisztességes nyereséggel megtért.

— *Tehát az önök lapjának eddigi pályafutását egy igen rövid idő alatt lezajlott sikertörténetként jellemezhetjük.*

Pallagi: Annyival kell még módosítanom a dolgot, hogy mi egyetlen lappal kezdtünk, és igazából az alapítók nem is akartak semmi mást, csak egy jó lapot csinálni. Ám ez végül is egy kiadvállalattá nőtte ki magát, azóta jó néhány lap a vonzáskörünkbe került. Érdekeltséget szereztünk mint alapítók a Nap TV-ben, az első kereskedelmi jellegű független magyar televíziótársaságban, tárgyalunk további lapok megvásárlásáról, illetve részbeni megszerzéséről, valamint tervezük további lapok indítását.

— *Most kérem, meséljen a Reformról!*

Dalia: A Reform 1988 őszén indult nyolcvanezer példánnyal, ugyanis úgy számolt a Kossuth Nyomda, hogy ilyen példányszámon felül már nyereséges a lap. Ma négyszázezerrel tartunk. Az ötlet és tulajdonképpen a megvalósítás is Tőke Péter nevéhez fűződik, aki ma is a főnöke a lapnak. Immár mi is részvénytársaság vagyunk, a részvények ötven százaléka Murdoch kezében van, de jövedelmük arányában részvényeket vásárolhattak a munkatársak is. Ez azért érdekes dolog, mert Magyarországon ilyen ezelőtt nem létezett. Úgy döntöttünk, hogy nem dolgozói részvényeket adunk, amelyek ingyenesek, de le is kell adni, ha valaki kilép, hanem mindenki a jövedelmének arányában vásárolhatott, és ha esetleg elmegy a vállalatától, a részvény akkor is az ő birtokában marad.

— *Gyakorlatilag hogyan nyilvánul meg, hogy a munkatársak mint részvényesek beleszólnak a lap készítésébe?*

Dalia: Azt hiszem, erről még korai beszélni, itt még nem tartunk.

Pallagi: A Mai Napnál először nem nagyon értették a kollégák, mi a lényege ennek a rendszernek. Abban a pillanatban azonban nagyon érdekessé, izgalmassá vált a dolog, amint jelentkezett egy vevő, és hajlandó volt kifizetni a részvények névértékének a háromszorosát. A munkatársak egyszer csak elkezdtek tőzsdében gondolkodni. A szerkesztőségekben árfo-

lyamokról és hasonló tőzsdei dolgokról esett szó. Mindenki feszengve beszélt erről, mert teljesen ismeretlen érzés volt ez az egyszeri nyereséglehetőség, ami szinte váratlanul hullott mindenkinek az ölébe. Ez hirtelen tudatosította az emberekben, hogy gazdák is egyben. Ám tudomásul kell venni, hogy ez részvénytársaság, amelyben mindenki a tulajdonrészének mértékében tudja kifejezni az akaratát. Most, az eladásokat követően a részvények öt százaléka van a dolgozók tulajdonában. Választottunk két személyt, akik az igazgatótanácsban a dolgozókat mint tulajdonosokat képviselik. Valójában azonban még nem alakultak ki ennek a rendszernek a szervezeti formái.

— *A Reformnál sem?*

Dalia: Nem. Nagyon kevés állandó munkatársunk van, akik egyben a részvénytársaság alkalmazottai. Sokan csak szerződéssel dolgoznak a lapnál. Továbbra is ezt az utat szeretnénk járni, mert így több érdekes anyagot kapunk. Éppen elég, hogy a vezetők tagjai a lapnak, az ő számukra pedig magától értetődik, hogy felelősek a lap sorsáért. A Reform egyébként sajátos struktúrájú lap, amelyet a főszerkesztő személye határoz meg. Talán nagyobb a belső szabadság, mint más lapoknál. Ez azt jelenti, hogy mindenki kiléphet a saját rovatából, azt írhat, amihez kedve van, ráronthat a főszerkesztőre, ha van egy szennzációs témája. S ma már mi sem csak a Reformot szerkesztjük, hanem átvettük a Tallózt is, valamint indítottunk egy filmmagazint.

— *A Reformot többször vádolták azzal, hogy szennzációs hírei mögött olykor nem volt megalapozott információ. Hogyan próbálják ellenőrizni, hitelesíteni azokat az értesítéseket, amelyekből aztán cikkeket jelentetnek meg?*

Dalia: Tulajdonképpen a szerző felelőssége, hogy hol ellenőrizteti az anyagot. Így az is előfordulhat, hogy megmutatja a riportalanyának, akiről utóbb kiderül, hogy nem egészen tájékozott, illetve félretájékoztatott az ügyben, és esetleg nincsenek dokumentumai. Ehhez azonban hozzá kell tennem, hogy a magyar sajtó

főleg azokat a szenzációkat rótta fel a Reformnak, amelyek nem igazolódtak. De azért volt jó pár olyan anyagunk is, amelyek megalapozottak voltak, mégis bepeleltek bennünket. Bíróságra mentünk, és nyertünk, illetve előfordult, hogy a feljelentő visszakozott. De ezek az esetek, úgy látszik, nem voltak annyira szenzációszámok más lapok számára.

Pallagi: Mi a Mai Nap szerkesztésénél sokkal szigorúbban járunk el. Bizonyos írásoknál jelöljük is az újságíró személyes véleményét. Az idő rövidsége miatt nekünk sincs mindig módunk arra, hogy teljesen biztos, bírósági végzéssel hitelesített információt adjunk közre. Viszont tudatosan törekszünk arra, hogy megszólaltassuk az összes érintett felet, és csak akkor lépünk a nyilvánosság elé, ha ezt már megtettük. Ilyen módon, legalábbis jó részben, kizárhatók a tévedések. Egy lapnak nem kell feltétlenül mindig állást foglalnia, nekünk az a dolgunk, hogy bemutassuk az ügyeket. Bizonyos kérdéseknél ütköztetjük az ellentétes nézeteket. A Mai Nap nem veszi magának a bátorságot, hogy elmagyarázza ezt a rendkívül bonyolult világot, mi megelégszünk az-
zal, hogy hiteles információkat adunk róla. Azt viszont a mindennapi gyakorlatunkból tudjuk, hogy az információ, különösen pedig annak értékelése, igen sokféle lehet. Azt azonban egy percig sem szabad elfelejteni, hogy minden lap rendelkezik egy szabott irányvonallal. Ennek értelmében a Mai Nap megpróbálja megőrizni a függetlenségét, megpróbál mindenféle hatalmi csoportosulástól egyenlő távolságot tartani. Ha a nálunk dolgozó újságíró el tudja fogadni ezeket az alapelveket, és ezek között a keretek között szívesen és érdekesen ki tudja fejteni a maga véleményét, akkor mi ennek helyt adunk. Aki ezeket a kereteket nem tudja elfogadni, az nyilván nem dolgozik nálunk.

— *Ebben a tekintetben a Reform helyzete más. Hiszen már az induláskor voltak a támogatóik között olyanok, akik politikailag elkötelezettnek számítottak.*

Dalia: A „független” jelzőért bennünket nagyon sokat támadtak. Persze a függetlenség is elég nehezen meghatározható dolog, hiszen például előfordult, hogy a lapban egy hónapon belül kétszer nyilatkozott Pozsgay Imre, de előfordult az is, hogy három héten belül kétszer szólt Tamás Gáspárt Miklós. Tehát ilyen módon felróhatták volna nekünk, hogy most miért éppen ezt vagy miért éppen azt a politikust futtattuk. Igyekeztünk megőrizni az egyensúlyt, mégha ez nem mindig sikerült is. De azt hiszem, ez a világon minden lapnál így van. Hiszen ez attól is függ, hogy kivel érdemes foglalkozni, és kivel nem.

Pallagi: Azzal indítottuk a beszélgetést, hogy a magyar bulvársajtópiac nem olyan élénk, mint amilyen egyébként a lappiac. Ahogyan Ritter Aladár elmondta, a háború előtt egyszerre nyolc bulvárlap létezett egymás mellett. Csakhogy meg kellene nézni, vajon annak a nyolc lapnak mennyi volt összesen a példányszáma. Nem hiszem, hogy nagyobb lett volna, mint a mostani bulvárlapok összpeldányszáma. Ez a piac rendkívül keményen behatárolt. A hatvanas évek legelején készítették Magyarországon az első átfogó olvasásszociológiai vizsgálatokat, amelyek azt mutatták, hogy a lakosság egyharmad része rendszeresen olvasott könyvet, folyóiratot és újságot is, egyharmad része alkalmi olvasó volt, ebbe már besorolták azt is, aki évente egy könyvet elolvasott, egyharmad része pedig egyáltalán nem olvasott. Sok minden változott ebben az országban. Ezt a vizsgálatot azóta jó néhányszor megismételték, de ezek a számok nem változtak. Ennek következtében az olvasóinkat mi nyilván az ország lakosságának ebben az első egyharmadában és egy nagyon kis részben talán a második harmad elején kereshetjük. A mostani mozgások számomra azt mutatják, hogy a rendszeresen olvasók, a lapért, az információért pénzt kiadó emberek száma nem fog növekedni. Ha növekszik a lapok száma, akkor ezt az adott piacot osztjuk majd meg egymás között.

A kommunizmusnak vége. Hogyan tovább?

1989 decemberében, még a romániai forradalmat megelőzően, nemzetközi szimpóziumot rendezett a Die ZEIT kiadó az 1989-es kelet-európai változások okairól és következményeiről. Az alábbiakban válogatást olvashatnak a háromnapos érdekesítő eszmecsere felszólalásaiból, melyeket a ZEIT januári melléklete közölt részletesen.

A szimpózium résztvevői voltak:

- Egon Bahr**, az SPD elnökségi tagja, a hamburgi békekutató és biztonságpolitikai intézet igazgatója.
- Daniel Bell**, a Harvard egyetem szociológia-professzora, Cambridge (Massachusetts).
- Oleg Bogomolov**, a Szovjet Tudományos Akadémia szocialista világgazdasági kutatóintézetének igazgatója, Moszkva.
- Willy Brandt**, sz. k. szövetségi kancellár, Bonn.
- Gerd Bucerius**, a ZEIT tulajdonosa, Hamburg.
- F. Wilhelm Christians**, a Deutsche Bank felügyelőtanácsának tagja, Frankfurt.
- Ralf Dahrendorf**, az oxfordi St. Antony's College igazgatója.
- Marion Dönhoff grófnő**, a ZEIT kiadója, Hamburg.
- Kjell-Olof Feldt**, svéd pénzügyminiszter, Stockholm.
- Iring Fetscher**, politológus-professzor, Hamburg.
- André Fontaine**, a Le Monde főszerkesztője, Párizs.
- Bronislaw Geremek**, történész-professzor, a lengyel parlament Szolidaritás-frakciójának elnöke, Varsó.
- Hajdú János**, Magyarország svájci nagykövete, Bern.
- Hans Jonas**, filozófus, a Német Könyvkereskedők békedíjának kitüntetettje, New York.
- Michael Kaser**, a kelet-európai országok és a Szovjetunió gazdaságának professzora, Oxford.
- Henry Kissinger**, sz. k. külügyminiszter, Washington.
- Jerzy Kleer**, a közgazdaságtan professzora, Varsó.
- Vitalij Korotics**, az Ogonyok főszerkesztője, Moszkva.
- Jürgen Kuczynski**, a gazdaságtörténet professzora, Kelet-Berlin.
- Harry Maler**, a közgazdaságtan professzora az északi egyetemen, Flensburg.
- Nyikolaj P. Smeljov**, a Szovjet Tudományos Akadémia USA- és Kanada-kutató gazdasági intézetének igazgatója, Moszkva.
- Helmut Schmidt**, sz. k. szövetségi kancellár, a ZEIT kiadója, Hamburg.
- Sergio Segre**, az Európa Parlament olasz küldötte, az Olasz Kommunista Párt elnökségi tagja, Róma.
- Soros György**, beruházó menedzser, New York.
- Richard von Weizsäcker**, szövetségi elnök, Bonn

Ralf Dahrendorf: Vitánk témája hónapokkal ezelőtt vetődött fel, akkor kezdtünk egymás között erről a szimpózi umról beszélgetni. Mára pedig aktuálissá vált, hogy már nemcsak a fejünk, de a szívünk is tele lett vele. Én legalábbis nem emlékszem, hogy valaha is átéltem volna ilyen gyors és nyílt történelmi fejlődést, amely most zajlik. Vajon a „posztkommunizmus” fogalma leírja-e, vagy sem mindazt, amit most megértünk? Ezt is meg fogjuk vitatni.

Ha jól látom, az utóbbi hónapokban mindenekelőtt három fogalom körül zajlanak a viták Európában és a világon. Bár egyik sem teljesen pontos, mégis elmondanak valamit ennek az évnek a tematikájáról és arról, amit néha „1989-es forradalom”-nak neveznek.

Az első a demokrácia fogalma, amely hirtelen a remény egyik fogalmává vált, miután az utóbbi tíz-tizenöt évben a nyugati világban inkább pontatlanul és gyakran kritikusan is kezelték.

A második a piac fogalma, mely a demokráciához hasonlóan nem annyira pontos, mint amilyennek hangzik, és amelyet nem csak a közgazdasági tankönyvek oldaláról kell megközelíteni.

A harmadik a pluralizmus fogalma. Itt mindenekelőtt arra gondolok, hogy a világon egyre több országban erősödik meg az a benyomás, hogy minden értelemben hamis dolog, ha a társadalmi, gazdasági és politikai szervezetek egyetlen elméletére hagyatkozunk. Teret kell adni a különböző értékeléseknek a világról, amelyben élünk, és ennek a térnek alkalmasnak kell lenni az intézmények különböző interpretációira is. Lehetőséget kell teremteni arra, hogy a különböző hitek, meggyőződések, a különböző politikai vélemények, különböző értelmezések világosan megnyilvánulhassanak.

Bizonyos szempontból ez a történet kezdete, és nem a vége. Annyiban a kezdete, hogy ezek a fejlemények a nyilvánvaló emberi dolgok felfedezésével kapcsolatosak; annak a ténynek a felfedezésével, hogy állandóan megpróbálunk megoldást találni azokra a problémákra,

melyeket részben magunk hoztunk létre, részben készen találtunk, és sohasem tudhatjuk, vajon holnap is helyesek lesznek-e a ma megtalált megoldásaink.

A szimpózi um három témakörét nemcsak a dolgok logikája, hanem a meghívott személyek is meghatározták. Helyesnek tűnt, hogy az ideológia — esetleg a pluralizmus — témakörével kezdjük, és azzal a kérdéssel: Ismét a végét járja az ideológia?

Néhány nappal ezelőtt a következőt hallottam valahol a kelet-európai és a szovjetunióbeli fejleményekkel kapcsolatban: Egyelőre csak a szoftver változott, a hardver nagyjából ugyanaz, mint eddig. Ez azt mutatja, hogy talán nem hibázunk nagyot, ha a szoftverrel, tehát az interpretációkkal kezdjük, és azután térünk át az azokkal kapcsolatos gazdasági és politikai struktúrákra.

Jürgen Kuczynski: Jogos-e szimpózi umunk kérdésfelvetése? Aktuálisan valóban érthető, de történelmileg nem hamis-e? Egy marxista számára nem lenne helyesebb, ha szimpózi umunk témáját így határoznánk meg: „Posztkommunizmus — de hogyan?”

Képzelnék magunk elé egy szocialista országot, a Német Demokratikus Köztársaságot, bizonyára az elsőt és egyetlen a világon, amelyben mindenki számára biztosított a létminimum annyiban, hogy senkinek sem kell éheznie, rongyokban járnia, senki sem hajléktalan, senki sem munkanélküli. És ebből az országból emberek százezrei menekülnek egy olyan országba, ahol több millióan vannak munka nélkül, százezreknek nem jut naponta elegendő ennivaló, tízezrek vannak hajlék nélkül. Mennyiben jogos a napi politika szempontjából a szimpózi um kérdésfelvetése, ha egyedül ezt a tényt vesszük figyelembe egy szocialista ország — az én országom — vonatkozásában, amelynek gazdasága mindenek ellenére a legjobban működik az összes szocialista országé között. Lehet-e egy szocialista ország kevésbé vonzó, mint az enyém?

1919. január elsején Lenin táviratot

küldött vezető állami funkcionáriusoknak, mely így kezdődött: „Üdvözlémet és jókívánságaimat küldöm a kommunisztáknak az Újév alkalmából. Szívből kívánom, hogy az új esztendőben kevesebb butaságot csináljunk, mint tavaly.” Így írt századunk, sőt akár Periklész óta a történelem legnagyobb államférfija. Ismernek még egy államférfit a világtörténelemben, aki újévkor hasonló tartalmú táviratot küldött volna, vagy küldene el ma; Szovjet-Oroszország akkoriban a világ egyik legszegényebb országa volt, nagy részét elpusztította a világháború, az éppen dúló polgárháború és a külső katonai intervenció. És mégis: micsoda attraktivitása volt ennek az országnak akkoriban nemcsak a világ munkásmozgalmának nagy részében, de a fiatal értelmiség körében is! És miközben a következő években az ínség tovább növekedett, az attraktivitás csak fokozódott.

A szocialista országok történetében az utóbbi hat évtizedben gyakran követtek el több mint butaságokat. Nem csoda, hogy a szocializmus ma válságban van. Pontosan ezt a szót használják ma vezető kommunisták, és bizonyára joggal. Nem csoda, ha forradalom kezdődött a szocialista világban, mégpedig olyan forradalom, melyet Marx „konzervatív forradalomnak” nevezett. Ezt a megfogalmazást Marx a tizenhetedik századi angol forradalomra használta. Akkoriban az 1560 óta széles alapokon fejlődő tőkés gazdaságot a feudális reakció veszélye fenyegette. Ezért a tőkés gazdálkodók forradalmat kezdtek az újonnan kialakuló társadalmi rendszer konzerválására, amelyből végül is megszilárdulva került ki a rendszer.

Ebben az évben ünnepeltük a Nagy Francia Forradalom kétszázadik évfordulóját, amely minden volt, csak nem konzervatív; egy új társadalmi rendet juttatott hatalomra egy új osztállyal. A következő franciaországi forradalmak azonban — például az 1830-as vagy az 1848-as — megintcsak konzervatív forradalmak voltak, melyek a meglévő rendszert megtisztították a salaktól és a rozsdafoltoktól, s ezáltal megőrizték és megszilárdították.

Pontosan ez a feladata azoknak a forradalmaknak, melyek ma a szocializmusban, mindenekelőtt a Szovjetunióban zajlanak.

Posztkommunizmusról ma éppoly kevéssé beszélhetünk a Szovjetunióban, mint posztkapitalizmusról Nyugat-Európában 1688-ban, 1830-ban vagy 1848-ban.

A szocializmus a lenini megfogalmazás szerint — a társadalmi haladás valamennyi vívmánya, a kultúra, a tudomány, a technika és a demokrácia alapján, melyet a kapitalizmus hozott — aktív lehetőség volt az egész nép számára, és a nagybeteg Lenin élete utolsó harcát a bürokrácia ellen folytatta, amely el akarta rabolni a néptől a kezdeményezést.

Azonban Sztálin alatt győzött a bürokrácia; a nép — még a párttagok tömegei is — passzivitásra lett ítélve, egyre inkább a pártvezetés parancsainak címzettjévé vált, egyhangúlag megszavazta a fentről jövő utasításokat. Az állapotok javítását célzó operatív határozatok vonatkozásában azonban az egyhangúság annak a jele, hogy vagy üresfejek, vagy parancsvégrehajtók hozták. Lenin szétkergette volna az összes ilyen egyhangú operatív határozatot hozó szervezetet — fent és lent, a pártban, a szakszervezetben és bárhol. Az ő idejében többségi határozatokat hoztak, melyeket mindenki fegyelmezetten végrehajtott.

És így volt ez még halála után is, egészen a harmincas évek elejéig, amíg a tanítványainak még szavuk volt. Az idők során azonban Sztálin alatt mindez megváltozott, és a határozatok egyhangúsága több pártban — így a Német Szocialista Egységpártban is — mind a mai napig fennmaradt. A véleménykülönbségek, a vita és a kritika fokozatosan eltűnt, csupán a fentről jövő, egyedi bírálat maradt meg.

Hruscsov alatt megtörtént a kezdő lökés a változásra, de hamarosan ismét minden visszaállt. Csak Gorbacsov alatt jött el a nagy változás a glasznoszttyal és a peresztrojkával — a „szoftverrel”, ahogy önök mondták —, ekkor kezdődött

meg a visszatérés a párt- és általában a társadalmi élet azon normáihoz, amelyeket Lenin és tanítványai idejéből ismerünk.

Engedjék meg egy ősrégi kommunistának, aki már diákként, a szülői házban megismert néhány bolsevikot, és még éppen idejében, 1930 novemberében járt első ízben a Szovjetunióban, és többször is lehetősége volt bizalmasan elbeszélgetni Leninről a titkárnőjével, Staszovával — engedjék meg egy ilyen ősrégi kommunistának a megjegyzést, hogy az, ami ma a Szovjetunióban zajlik, nagyon sok ifjúkori emlékemet hívja elő: a véleményeknek azt az élénk harcát, azt a tiszteletlen, nyílt kritikát, amelynek nyíltságát az ellenfél is kihasználta, de nekünk még többet használt, a vitákkal teli gyűléseket, az izgatott és izgalmas mindennapokat.

Igen, sok a tennivaló. Találón ábrázolta idős leningrádi barátnőm pár szóval az ottani életet: „Sokat olvasni és keveset enni”. Az anyagi helyzet nehéz és még sokáig nehéz is marad, de a Szovjetunió ismét olyan országgá kezd válni, amely az egész világon élénken érdekli az embereket; ismét olyan államférfi áll az ország élén, aki mindenütt a világon vonzza az embereket személyiségével.

Akik ma posztkommunizmusról beszélnek, természetesen alapot találnak erre a szocialista országokban tapasztalható számos nyilatkozatban és cselekedetben, melyek túlszárnyalják Lenin tanácsát: „tanulni a kapitalizmustól”. De hát nem természetes, hogy annyi komoly hiba után, melyeket a szocialista országokban elkövettek, a tőkés világtól való szellemi elzárkózás és a dogmatikus tanítások évtizedei után a glasznoszty és a peresztrojka időszaka sokakat megtéveszthet, eltéríthet, túl messzire vihet a szellemi nyitással, új tévutakat hozhat? Ennek így kell lennie. A szovjet vezetés nagysága éppen abban áll, hogy ezt felismerve arra törekszik, hogy az ilyen jelenségek és a régi ragaszkodások között megtalálja a helyes irányt, azt az irányt, melyet Marx, Engels és Lenin jelölt ki kezdetben.

Mennyire megerősödhet a szocializ-

mus, milyen virágzóvá válhat, ha valamennyi szocialista országban megtanuljuk ezt az irányt követni! Az NDK-ban mi is — bár elég későn — hozzákezdünk a viszonyok forradalmi átalakításához, követve a Szovjetunió példáját. A nép, a párttagok tömegei is kikényszerítették ezt. Nagyszerű dolog egy marxista számára hat és fél évtized után megélni még egy ilyen népmozgalmat.

Daniel Bell: Évekkel ezelőtt Dahren-dorf professzor írt egy könyvet, melyre ma is jól emlékszem. A posztkapitalista társadalomról volt benne szó. Aztán én is írtam egy könyvet a posztindusztrialista társadalomról. Most felvetődik a kérdés, hogy továbbvezetjük-e ezt a folyamatot, és be akarjuk-e vezetni a posztkommunista társadalmat mint fogalmat.

Én egy kissé akadémikusan közelíteném meg a témát: egy elméletből kiindulva, és megkérdezném, mit értünk ideológián, és mi lett mindabból.

Az ideológiák világnézeti komplexumoknak tekinthetők, melyek egy bizonyos ügy érdekében mozgósítják híveiket, és egy sor magasabb szintű következtetést kínálnak. Az ideológia fogalom használata azonban a nyugati történelemben csak a tizenhetedik vagy a tizennyolcadik század óta jogos; mint ahogy az értelmiség fogalmának sincs helye a modern kor előtt.

Az ideológia eddig két különböző utat követett. Az első a vallás vonatkozása. Azzal az érzéssel párhuzamosan, hogy a vallásos hitbéli meggyőződésekben visszaesés következett be, új szekuláris hitbéli elképzelésekre vonatkozó ideológiák jelentek meg. Míg korábban a politikai különbségek gyakran vallási köntösben robbantak ki, például Németországban a harmincéves háború, később politikai átalakulás ment végbe. Ezt értük meg már a francia forradalommal is. Akkoriban az emberiség vallásáról volt szó.

A második döntő út a modern korral jelentkezett — azzal az elképzeléssel, hogy az ember megváltoztathatja a természetet, a társadalmat és önmagát. A vallási meg-

győzések állandóan az átváltozás révén való megváltozásból indulnak ki. Az új szekuláris hitbeli meggyőzések a természet és a társadalom átváltozására gondoltak, és arra, hogy kísérő jelenségként, epifenomenonként az én is megváltozzék. A marxizmus kanonikus-dogmatikus változata még tovább megy: azt állítja, hogy elképzelése a történelem demiurgosza által létrehozott terv része, mely a történelem megvalósulásával válik valóra. Ezen ideológia gyökere az a feltevés, hogy a morál és az etika csak osztályfogalmak, és történelmi fejlődési fokok vonatkozásában ítéltetők meg.

Ezzel kapcsolatban eszembe jut egy lényeges kijelentés Engels Anti-Dühringjéből: „Ennek megfelelően visszautasítunk minden olyan követelést, amely valamilyen moráldogmatikát mint örök, végérvényes, messzemenően változtathatatlan szokásjogot kényszerítene ránk, azzal az ürüggyel, hogy az erkölcsi világnak is megvannak a történelem és a népek közötti különbségek felett álló, marandó elvei. Ezzel szemben mi azt állítjuk, hogy minden eddigi erkölcsi teória végső soron a mindenkori társadalmi helyzet eredménye. És mivel eddig a társadalom osztályellentétek között mozgott, így az erkölcs is mindig osztályerkölcs volt.” Ezt tehát a kiindulópont.

Ezt a felfogást húzza alá Lenin a „Mi a teendő?”-ben. A politikáról való elképzelése hasonló, mint barátjának-elleniségének, Carl Schmittnek az elgondolása: vagy-vagy. Mivel nem beszélhetünk független ideológiáról, melyet a munkástömegek a saját mozgásaikban alakíthatnak, az egyedüli választási lehetőség: vagy a burzsoá, a polgári, vagy a szocialista ideológia. Középút nincs, hiszen az emberiség nem hozott létre harmadik ideológiát. Ezen túlmenően egy osztályellentétek által szabdalta társadalomban sosem létezhet osztályoktól mentes vagy osztályok felett álló ideológia.

Aki tehát a szocialista ideológia jelentőségét valamilyen módon csökkentí, attól a legcsekélyebb mértékben is eltávolodik, ezzel Lenin szerint a burzsoá ideo-

lógiát erősíti. Ez öltött testet a pártosság szent alapelvében, és valósult meg a forradalmi centralizmus alapelve révén. Trockij így ír erről önéletrajzában: A forradalmi centralizmus szigorú, követelményszerű és követelődő alapelv. Gyakran az abszolút kíméletlenség alakját ölti egyes tagjaival szemben, régi tagjainak egész csoportjaival szemben. Nem jelentéktelen dolog, hogy az „összeegyeztetetlen” és a „könyörtelen” szavak Lenin kedvenc szavai közé tartoztak.

És ott van Bert Brecht szörnyű tándramája, „Az eljárás”, melyben a párt dicséretét énekli az ellenőrző kórus: Az egyes embernek két szeme van, a pártnak ezer, az egyes embernek van néhány órája, de a pártnak sok-sok órája van, az egyes ember elpusztítható, de a párt nem pusztítható el.

És a pártot mégis elpusztítják a tömegek egyetlen szót kiáltva: Szabadságot! Szabadságot a párttól! Nem akarok polemikus lenni, hiszen pillanatnyilag nem erre van szükségünk. De ezt az ideológiát mindenki visszautasította — kivéve talán Ceauscut és Kim Il Szungot, akik a szocializmus egy magasabb fokának, az egyetlen családban megvalósított ún. szocializmusnak a hívei.

Ezekre a dolgokra csak azért emlékeztem, hogy válaszolni próbáljak az ideológiák jövőjére vonatkozó kérdésre. Azt szokták mondani, pragmatizmus mindaz, ami megmarad. Én azonban azt gondolom, hogy az emberek hitet, meggyőződést, elképzeléseket keresnek. Tehát a kérdés egy kissé másként hangzik, nevezetesen, hogy vajon ezeket a meggyőződéseket totális meggyőződéseként, hittételekként kell-e érvényre juttatni.

Ezt éljük meg a síták és a szunniták közötti, és Észak-Írországból a katolikus és a nacionalista protestáns szélsőségesek közötti vallási harcokban. Ha a Szovjetunióban nem a szélsőséges nacionalisták és a szlavofilok kerekednek felül, és Gorbacsov jövője stabilnak lesz mondható, akkor időközben kimerülhetnek a régi ideológiai rivalitások.

Nem arról van szó, hogy pragmatizmus

mindaz, ami megmarad. A dolgok mélyebben vannak. Pontosabban mondva egy alapvető értékorientáció elfogadásáról van szó, amely túlmutat az osztályokon, a történelmen. Lényegében egy transzcendens morálról van szó, és vannak erkölcsi abszolút értékek, még ha a gyakorlatban egyelőre kissé el kell térnünk is ezektől az alapelvektől.

Az első ilyen érték, hogy egyetlen hitbéli meggyőződés sem tarthat kizárólagos igényt az igazságra. Ez a tolerancia és a pluralizmus alapelve.

A második érték a természetjog, azok a törekvések, hogy azt érvényre juttassuk integritásunk, mint isten teremtményeinek integritása érdekében, hogy félelem nélkül, hogy kínzás és kegyetlenség által való fenyegetettség nélkül élhessünk. Ennek alapján minden ember tiszteletet érdemel azért, mert ember.

Tudjuk természetesen, hogy a jogok konfliktusban vannak egymással, és hogy nem létezik olyan csodaformula, amellyel valamennyi különbség és konfliktus kiiktatható lenne. Gondoskodni kell azonban arról, hogy megteremtsük a nemzeteken belül és a nemzetek között az igazságosság megfelelő alapját, hogy az ilyen különbségek elsimíthatók legyenek. Ez a categoricus imperativus módosított formája. Ez a liberalizmus jelentése egy civil társadalomban.

Érvényre juttatható-e ez az egész világ? Optimisták legyünk vagy pesszimisták? Azt szokták mondani, hogy az optimizmus egy filozófia, míg a pesszimizmus egy jellemvonás. Mint az Ótestamentumból táplálkozó zsidó, lényegem szerint pesszimista vagyok. Nem ismerhetjük el egyértelműen, hogy századunk szörnyű tapasztalatai Európában, a Közel-Keleten, Afrikában vagy akár Ázsiában morális segítséget nyújthatnának. A hatalom önmagából fakadóan korumpálódhat, és az új, hatalomra orientált államok felemelkedése hosszú és végzetes árnyékokat vet.

Milyen formákat ölthet ez a jövőben? Mint szociológus úgy hiszem, hogy a huszonegyedik századi fenyegetés faji és borszínben megnyilvánuló lesz. Lehetsé-

ges, hogy a jövő században ismét életre kelnek Gobineau és Treitschke, Gumpowich és Ratzehofer szörnyű leírásai, akik egyébként nem a fajelmélet szószó-lói voltak, hanem éppen attól tartottak. Ez azonban csupán homályos körvonal, még nem vet nyilvánvaló árnyékot.

Európában és Nyugaton pillanatnyilag lélegzetvételhez jutottunk. Európa még összejöhet — a Magyarország és Románia, Szerbia és Horvátország közötti kisebb nemzeti vetélkedések ellenére — és megünnepelheti az ideológia végét. Ha ezt megteszi, megérhetjük, hogy újjászületik az, ami történelmének legjavát adta: a humanizmus szelleme, mely ősi kultúráját jellemezte.

Iring Fetscher: Én visszatérnék Ralf Dahrendorf bevezetőben említett demokrácia fogalmához, és összekapcsolnám azzal a demokrácia fogalommal, amely a marxista—leninista párhagyomány alapját képezte. Sőt visszamehetünk a francia forradalomig is. A francia forradalmároknak sem volt koncepciójuk a pluralista demokráciáról, hanem minden más párt frakció volt, és mint frakciót utasították el. Mindegyik párt kizárólag a maga számára követelte az igazságot.

A szocializmus kijelentette: Abban a társadalomban, amelyben több osztály van, szükségszerűen több párt is létezik. Azonban a cél az, hogy egy homogén társadalom létrehozásával leküzdjük a pártok pluralitásának szükségszerűségét. Az a párt, amelynek ez a célja, igényt tartott arra, hogy a jövőbeni tökéletesen homogén társadalom nevében kifejezésre juttassa a lakosság akaratát.

Véleményem szerint ez egy alapvető tévedés. Ilyen homogén társadalom nem létezik. És nem is hozható létre.

Gorbacsov egyik kijelentését elméleti újításnak tartom: Nincs legitim monopóliuma egy pártnak az igazságra, tehát a politikai igazságra sem. — Ha viszont így van, akkor a demokrácia értelemszerűen nem képzelhető el a pártok pluralitása nélkül; nemcsak azért, mert a személyek különböző csoportjai szükségszerűen kü-

lönböző érdekekkel rendelkeznek, hanem mert különböző interpretációk is léteznek, melyeknek legitim módon kell konkurálniuk egymással.

Ez a gondolat, legalábbis a leninizmusban, mely Sztálin találománya volt, teljesen elveszett, és a szocializmus eszméjének totális diszkreditálásához vezetett az ún. létező szocializmus országában.

Ha azonban a kommunizmus a végét járja, és a létező szocializmus oly sok negatívumot hozott a lakosságnak, hogy még annak az országnak a lakossága is tömegesen kivándorol, amelynek a legjobban megy, vajon ez azt jelenti, hogy nekünk nincs mit korrigálnunk? Nincs meg a veszélye annak, hogy megszűnik az a korrekció, mely a kommunizmustól való félelem, a forradalmi szocializmustól való félelem révén a nyugati országokban és a fejlett ipari országokban a jóléti államhoz vezetett, és hogy úgymond diadalmaskodni fog a *rugged capitalism*, a szivárványtársadalom?

Úgy hiszem, erről nem lehet szó. Van legalább két nagy probléma, mely nem oldható meg a politikai korrekció nélküli, tiszta piacgazdasággal. Az egyik az ökológiai probléma, a másik a metropoliszok viszonya a harmadik világhoz. Csak remélhetjük, hogy a létező szocializmus összeomlásával nem jár együtt az a feltételezés, hogy ebben a vonatkozásban nem kell erőfeszítéseket tenni.

Mindig örömmel állapítom meg, hogy Marxnak három kritikai gondolata volt a kapitalizmussal szemben, de csak egyet vettek tudomásul.

Az első abban a hitben állt — és ez hamis volt —, hogy a kapitalizmus dinamizmusa kimerül, és ezért fel fogja váltani a szocializmust, amely nagyobb produktivitást fog elérni. A valóság ennek az ellenkezője: olyannyira produktív a kapitalizmus, hogy gyakran már destruktív lesz.

A második és harmadik gondolata, melyet nem vettek kellően figyelembe, a Tőke első kötetében áll: a tőkés ipari termelés féktelen dinamikája tönkretesz minden jólét két alapját, nevezetesen a földet és az embert. Az ember tönkretételét a tő-

meges munkásmozgalom, a szakszervezetek és a munkáspártok ellenereje kompenzálta. Ezt már Marx is megfigyelte, amikor arról beszélt, hogy a tüzorás törvény a munkásosztály közgazdaságtani elvének győzelme a tőke közgazdaságtana fölött.

A harmadik szempontot, a föld tönkretételét teljesen szőnyeg alá söpörték — következésképpen a létező szocializmus országai egy esetben valóban túlszármalyták a tőkés országokat: a környezetpusztítás terén. Éppolyan fonák dolog volna lemondani arról, hogy Marxtól tanuljunk, mint amilyen hamis volt dogmát csinálni belőle. Még fonákabb volt a nagyszerű forradalmi taktikus Leninből dogmatikus teoretikust csinálni, ami sohasem akart lenni.

Oleg Bogomolov: Állást szeretnék foglalni abban a témában, hogy hogyan látjuk mi szovjet szempontból a kommunizmust, illetve a kommunista sztálinista ideológia válságát.

A peresztrojka kezdetén Gorbacsovot természetesen elsősorban pragmatikus feladatok és szükségletek vezették: gazdasági kérdések, politikai problémák, ezeket a dolgokat kellett kezelni. Ma azonban az a gondja, hogy ideológiai magyarázatot adjon az országban zajló eseményekre.

Néhány nappal ezelőtt egy ülésen elmondta, hogy kapott egy levelet, s ebben az állt, hogy az imperialisták a szovjethatalom hetven éve alatt nem tudtak annyi mindent tönkre tenni, mint ő egyetlen év alatt. Az ilyen támadások természetesen nagyon nyugtalanítják, ezért is látja szükségesnek a politika ideológiai magyarázatát.

Ebben a megvilágításban kell szemlélni november végén megjelent írását. Arról van szó, hogy elméletünket úgy kell megnézni, ahogyan ma a peresztrojka keretei között működik. Itt több érdekes gondolat is van. Az egyik abban áll, hogy a szocializmustól nem idegenek az összemberi értékek sem, és hogy ezeket nem szabad a nyugati gyakorlat monopóliumának tekinteni. Így például a demokrácia, az emberi

jogok vagy a piaci mechanizmusok nem speciálisan a nyugati társadalom ismérvei, hanem az emberi civilizáció vívmányai, ezért annak a társadalomnak is sajátjává kell válniuk, mely a nyugati társadalmat felváltja. Ehhez hozzá kell tenni a ma minden országban meglévő szociális garanciákat is; ezek is a modern civilizáció sajátos ismérvei közé tartoznak.

Gorbacsov nem arról beszélt, hogy a szocializmusnak és sztálinista vagy neosztálinista interpretációjának az ideológia terén nincs többé vonzereje. Mégis, az egész cikknek valahogy ez a színezete. És valóban: A neosztálinizmus diszkreditálta magát. A szocialista eszme azonban életben maradt, és sokak fejében ott van. Ha a Szovjetunióról beszélünk, akkor ideológiai téren nagyon sokrétű képviselőre kell gondolnunk, kezdve az ortodox sztálinistáktól, akik még léteznek, azokig, akiket „reformerek”-nek nevezünk.

A szovjet tudósok új problémát vetettek fel: Hogyan lehet megmagyarázni azt, ami ma történik, hogyan lehet mindezt az uralkodó szocialista ideológia keretei között leírni?

Visszanyúlunk néhány gondolathoz, melyeket talán megmásítottak. Így azt mondjuk, hogy a szocialista tanítás erősen eltorzult, hogy vissza kell térni a lenini gondolatokhoz, melyeket utolsó műveiben fejtett ki, amelyeket azonban eltorzítottak és elfelejtettek.

És itt le kell tenni egy teóriáról, mely az utópizmus tartományába sorolható. Ma már nyíltan a marxizmus alapvető eszméiről beszélnek és arról, hogy a lenini eszmék kezdettől fogva hibákat tartalmaztak. Ez az elemzés már kezdetét vette, az alapjelentések azonban megmaradtak.

Hova szeretnének visszatérni, hova szeretnének eljutni ideológusaink?

Először is oda, hogy a szocializmus magasabb fejlődési fokot képvisel, mint a megelőző társadalom, melyet kapitalista társadalomnak nevezünk, és hogy technikai téren magasabb fokú fejlődést garantál, magasabb produktivitást, magasabb életszínvonalat, hogy tehát valóra vált

minden humanista célt, és kifejezésre juttatja az általános emberi haladást.

Másodszor oda, hogy ez a társadalom nem a semmiből keletkezett, nem úgy jött létre, hogy széttrökte volna mindazt, ami a szocialista szakasz előtt létezett.

De természetesen él még az ellentétes eszme is, hogy a szocializmus teljesen újként fejlődhet csak ki, hogy először mindent szét kell törnie, csak azután alkothatja meg az újat.

A társadalom felépítésének szocialista formái tehát a megelőző társadalomból erednek. Példákat hoznak: a közösségi, a társadalmi tulajdon példáit a korporatív tulajdon, a szövetkezeti tulajdon, az állami tulajdon stb. formájában. Azután a tervezés szerepe következik, pontosabban mondván a társadalmi és a gazdasági folyamatok ellenőrzése. Nem arról van szó, hogy valamit államilag oktrojálnak, hanem a normális fejlődési törvények keretei között hatást gyakorolnak. Tervezés Nyugaton is van, mind üzemi, mind állami szinten; tervezés nélkül nem lehetne túlélni a konkurenciaharcot.

A demokrácia kérdése, a demokratikus elvek érvényesítése és megvalósítása, a szabadság, az emberi jogok és így tovább már a marxi tanokban is benne voltak, csak azután elvesztek, pontosan a keleti országokban. A szociális biztonság, a társadalmi garanciák éppen azok a dolgok, melyeket az októberi forradalom zászlaja alatt megfogalmaztak, és a forradalom után megvalósítottak. És ezen a téren mégis el vagyunk maradva.

Fontos kritérium végül, melyre Lenin is utalt, a társadalmi formációk közötti különbség: Azért kell megerősíteni a szocialista formációt, mert ez magasabb termelékenységet biztosít. Ma a munka produktivitása Nyugaton magasabb, mint Keleten, amiből sokan azt a következtetést vonják le, hogy a nyugati társadalom több szocialista elemet tartalmaz, mint amennyit Keleten elértek.

Én azonban azt gondolom, hogy a bipoláris gondolkodás, a két kategóriában való gondolkodás — szocializmus itt, kapitalizmus ott — nem alkalmazható tovább.

Sokkal bonyolultabb ma a világ. Amit például a tizenkilencedik században kapitalizmusnak neveztek, nem illik már a mai társadalomra. A német szociáldemokraták is más megfogalmazásokat használnak, például „szociális piacgazdaságot”. A „szocializmus” terminus sztálinista interpretációjában teljesen diszkreditálta magát. Valószínűleg itt is valami újat kell gondolkodni.

A jövő történései talán pontosítani tudják majd ezeket a terminológiai kérdéseket. Ma csak egyet mondhatunk: Bizonyos közeledés tapasztalható annak érzékelésében, amit Gorbacsov úgy fogalmazott meg, hogy bizonyos összemérési értékek megtalálhatók mind a keleti, mind a nyugati országokban.

Talán újra kellene értelmezni a konvergencia-elméletet is. Tényleg másként kell gondolkoznunk, mint a múltban.

A posztindusztriális vagy posztkapitalista társadalom és az információs társadalom is olyan fogalmak, melyek mindig csak hozzávetőlegesek. A szociológusok és a politikusok valahogy meg akarták határozni a nyugati fejlődés új szakaszát. Mi ezzel szemben a régi gondolatmenet-höz térünk vissza, a szocialista társadalomhoz, tehát ahhoz a társadalomhoz, mely az előzőt, a kapitalistát felváltja.

Helmut Schmidt: Teljesen természetesnek és célszerűnek is tartom, hogy egy ilyen vitában egyikünk Platonhoz fordul, másikunk Kanthoz, vagy akár a természetjoghoz, ahogyan az az évszázadok folyamán Európában kialakult. Legyen Periklész, Marx vagy Lenin — valamilyen hozzájárultak ahhoz a helyzethez, amelyben ma élünk; ez igaz. Ugyanígy az is, hogy a huszonegyedik századot nem látták előre.

A huszonegyedik század tragikuma az lesz, hogy a tizenkilencedik és a huszadik század ideológiai vitáinak foglyaiként olyan problémák elé kerülünk, melyekre ezek az ideológiák aligha adnak receptet. Azt is mondhatjuk, hogy egyrészt az állami vagy nemzeti szuverenitásból fakadó szembenállásba leszünk beleegabalyodva,

másképp viszont nemzetek feletti vagy globális problémákkal kerülünk szembe.

A huszadik század második felében a nemzeti állam vagy legalábbis a nemzeti identitás visszatérésének vagyunk tanúi. Például az Európai Közösségben hangos nemzeti becsvágy mellett harminc éve nem vagyunk képesek létrehozni egy egységes valutát. Ez a rómaiaknak Palesztina és Spanyolország között már kétezer évvel ezelőtt sikerült. Nekünk nem megy — nemzeti becsvágyból, a nemzeti érdekvényesítés szükségletéből. Ez nemcsak Európában van így, hanem a Szovjetunió belül is, ahol a nemzetiségek felfedezik önmagukat és jogait követelik. Ami a legrosszabb: ugyanez a helyzet az egész harmadik világban.

Egy olyan ember, mint Zambia elnöke, húsz esztendeje a *nation building*-ért, a nemzetteremtésért lelkesedik. Ezt teszik Afrikában mindenütt. Szinte az egész harmadik világban ott él a nemzetállam szuverenitásának elképzelése, mégha az a valóságban nem is olyan nemzeti, hiszen véletlenszerűen összetakolt határok vannak Afrikában, melyeket a gyarmatosítás maga után hagyott.

Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a jövő évszázad problémái nem oldhatók meg a nemzetállamok révén, akárhogyan akarják is ezek a nemzetállamok kialakítani saját társadalmi, gazdasági vagy államrendjüket, mégha Gorbacsov úr titokban — sőt nekem egy beszélgetésben is említette — abban hisz is, hogy a Szovjetuniót egy nap eljuttathatja a svéd jóléti államról alkotott elképzeléseihez. Talán nem gondol arra, hogy ott generációk éltek a demokráciában, hogy a svéd jóléti modellel karöltve jár a kapitalizmus, ezenkívül fent egy királyi ház áll.

Hans Jonas a népességrobbanásról beszélt a világon. Két szám adatot említett. Századunk elején 1,6 milliárd ember élt a Földön. Jelenleg 5,2 milliárd. Az évszázad végére — és ezt senki sem állíthatja meg — több mint 6 milliárd ember lesz. Ez az emberiség megnégyszereződése egyetlen évszázad alatt. Ha ez a huszonegyedik században folytatódik, a vé-

gére 24 milliárdan leszünk. Nyilvánvaló, hogy borzasztó bajokhoz vezetne a legkülönbözőbb módokon, ha ez így menne tovább.

Mondok egy példát. A hatmilliárd ember, aki századunk végén élni fog a Földön, minden este lámpát akar majd gyújtani — a trópusokon is —, ha lemegy a nap és teljesen sötét lesz. Meg akarja főzni az ételét. Ezenkívül a világ sok országában fűteni kell a lakásokat. Ugyanakkor százmilliók akarnak autózni, tízmilliók repülőgépen utazni. Az energiaigények hihetetlen növekedése áll előttünk. Mindaddig nem találtunk megoldást az energiaproblémára.

Egyik oldalon vannak a szénhidrogének — olaj, gáz, szén és így tovább —, a másik oldalon a nukleáris energia. Mind a kettő borzasztó kockázatokat hordoz magában. A németek, abból a szokásukból fakadóan, hogy eltűloznak minden problémát, néhány éven keresztül csak az atomenergia kockázataival foglalkoztak. Az üvegházhatás kockázatát csak ezután kezdik felfogni. Természettudományos oldalról senki sem tudja pillanatnyilag bizonyosan megjósolni, hogy milyen ütemben következik be az üvegházhatás. Bizonyosan megjósolható azonban, hogy be fog következni, és hogy a regionális légkör egyértelműen előre nem látható globális változásaihoz fog vezetni, éppúgy, mint az óceánok felszínének megemelkedéséhez, és hogy szerencsénk lesz, ha nem Bangladesben fogunk lakni, és ha nem tartozunk azon százmilliók közé, akik Ázsia, Dél-Amerika vagy akár a Nílus nagy folyódeltáinál élnek. Számolják ki Egyiptom népességének növekedését az utóbbi negyvenöt évben. Ebből robbanás lesz!

Az üvegházhatás — először kisebb mértékben, azután erős hullámokban — népvándorlást és válságokat fog kiváltani, éppúgy, mint ahogy az utolsó nagy népvándorlás másfél évezreddel ezelőtt háborúkat váltott ki. Arra gondolok, hogy nekünk, akik a fejlett ipari államok bőségében élünk, aligha van erkölcsi legitimációnk arra, hogy tanácsokat adjunk a fej-

lődő országokban élő embereknek, hány gyereket hozzanak a világra. Mi is tanácsaltanok vagyunk abban, hogyan oldjuk meg az energiaproblémánkat.

A népvándorlás és az azzal kapcsolatos háborúk ideológiai tápot kapnak majd, és belekeverednek majd azok a konfliktusok is, melyek egyrészt a régi népek ideológiái — és itt a kommunistákat, szocialistákat és kapitalistákat egy kalap alá veszem —, másik részről az iszlám fundamentalizmus között alakulnak ki. A világon már ma is mintegy hét-nyolcszázmillió muzulmán él, egytizedük a Szovjetunióban. Ők még jelentkezni fognak, Bogomolov úr. A fundamentalizmus egyik gyökere ezeknek az embereknek a szegénységéből fakad. Egyáltalán nincs kapcsolatunk az iszlámmal. Nem ismerem eléggé Indiát, de feltételezem, hogy a hinduizmussal is lesz még dolgunk.

Ráadásul a globális problémák nem korlátozódnak az energiakérdésre és az üvegházhatásra. Jóval előbb eljutunk a globálisan összekapcsolt világ gazdaság működőképességének határára. A világ bankárai nem tudhatják, mennyi butaságot követnek el fiatal munkatársaik reggel kilenc és egy között, miközben — pszichopáták valamennyien — laptopkomputereikkel megfertőzik magukat a világ részvénytőzsdájának vagy pénzpiacának valamely pszichológiai mozgása által. Csak délután vagy este lehet megpróbálni kiegyensúlyozni mindazt, amit az ifjak elkövettek, és aztán másnap kezdeményező módon beavatkozni.

De senki sem tudja ma már megakadályozni, hogy egy New York-i részvénytőzsdai csőd ne törjön ki rögtön az egész világon. Ugyanez érvényes a pénzpiacra is, a Las-Vegas-mentalitás, mely először Amerikában nyer teret, aztán áterjed Európára. *Leveraged Buyouts, Mergers, Offshore-Banking* — mind ugyanaz az örültség. Míg egy zsák kávé Sao Paulóból eljut a hamburgi pörkölőhöz, hét különböző kézen megy át. Ez a szabály. Ebből hat spekuláns. Hozzá sem érnek a kávéhoz — marad, ahol volt —, csupán a kávé papírai cserélnek gazdát.

Vagy egy másik példa: a világon naponta húsz-harmincszor annyi pénzokmány kerül forgalomba, mint áru vagy teljesítmény. Nincs az a hivatal a világon, amely szükség esetén beavatkozhatna. Volt egy; azt is leépítettük. Úgy hívták, Valutaalap, és a kezdete volt annak, amire ma szükségünk lenne. Fogadják el tényként, hogy a világ leggazdagabb országának évente 130 milliárd dolláros tőke- és hitelbehozatalra van szüksége külföldről, hogy a két utána következő ország, Japán és Németország együtt évente 130 milliárd dollár többletet termel — már öt esztendeje —, és így közvetlenül vagy közvetve Amerikát finanszírozzák. A harmadik világra már nem marad semmi.

A pénzügyi áramok évek óta nettó a harmadik világ terhére az ipari világba folynak. Fogalmam sincs, hogyan lehetne ezt megfordítani. Nagyon pesszimista vagyok ebben a vonatkozásban. Szívesen látnám, ha megfordítanák ezt a folyamatot.

Mindezekkel a problémákkal szemben az olyan európai/észak-amerikai kategóriák, mint kapitalizmus vagy szocializmus, semmit nem segítenek. Egyesek közülük lejárátódtak, ahogy az imént helyesen mondták. Az én szememben a kapitalizmus fogalma ugyancsak lejárátódott, mégha néhány amerikai úgy véli is, hogy utólagosan világnézetet kell csinálni belőle. Ez nem az a fogalom, amely az Egyesült Államok határain kívül bárkit is különösebben fellelkesítené. A fogalmak tartalmai teljesen tisztázatlanná váltak. Már csak a névburokok maradtak meg.

Egy olyan ország számára, mint Kína, teljesen használhatatlanok a régi európai/észak-amerikai fogalmak. Kínának ma nem egészen 1,2 milliárd lakosa van. Az évszázad végére 1,3 milliárdan lesznek — a Föld népességének egyötöde! A kínaiak — az indiaiakhoz hasonlóan — megpróbálták megakadályozni a népességrobbanást, részben borzasztó, számunkra, nyugat-európaiak számára elviselhetetlen eszközökkel. Ami még rosszabb, a kísérlet kudarcot vallott: Indiá-

ban teljesen, Kínában félig. A nagyvárosokban valamelyest sikerült, a kisvárosokban és vidéken viszont teljes kudarccal végződött.

Amikor először hallottam ilyesmiről Mao vagy Teng szájából a hetvenes években, még azt remélték, hogy a század végén 1,1 milliárdnál állnak majd; ma már 1,3 milliárddal számolnak. A kínai lakosság két évtized alatt ugyanakkora számú emberrel gyarapszik, mint ahányan az egész Európai Közösségben élnek.

Valószínű, hogy a mi demokrácia fogalmunk, melyet továbbra is nagyra tartok, nem sokat segítene a kínaiaknak. Ők évszázadok óta a fentről elrendelt konfucianus — azt is mondhatnánk: platonai — hagyományban nőttek fel. Ez volt az uralkodó gondolat Csou En Lajnál és Teng Hsziao Pingnél is. Így érthető történelmileg a Mennyei Béke Terén történt mészárlás is. Mao más volt. Ez nem fog megváltozni.

Japánban sem lesz demokrácia; csak úgy látszik. Maguk a japánok is azt hiszik, hogy az van. Nem kell szétrombolni jámbor hitüket, de ez nem demokrácia. Ez két-három minisztérium első osztályú bürokrátainak mesésen megszervezett uralma.

Az igazat megvallva nemigen tudom elképzelni, hogyan oldhatja meg a világ ezeket a dilemmákat, melyek a következő és az azt követő generáció előtt állnak. Engem tulajdonképpen már nem érdekel a kommunizmus vége, sőt a kapitalizmus vége sem.

Nem szívesen hallok ezeket a fogalmakat. Részemről az elmúlt harminc évben alig használtam őket. Willy Brandthoz hasonlóan mindig szociáldemokratának és pragmatikusnak neveztem magamat; ez nekem elég volt. Viszont mindig hittem abban — talán az asztalnál ülő egyik-másik úrral ellentétben —, hogy rögzíteni kell és be kell tartani bizonyos erkölcsi alapelveket. Elismerem természetesen azt is, hogy az etika időtől, társadalomtól és történelemtől függő.

Daniel Bell az imént a categoricus imperativusra utalt. Én azt hiszem, hogy

mindenekelőtt az egyes ember, az individuum méltóságának és szabadságának erkölcsi alapértékét kell betartanunk. Mivel nem egyetlen individuum él, hanem hamarosan hatmilliárd, és egy napon talán tizenkétmilliárd, ezért a categoricus imperativus sokkal fontosabb, mint Immanuel Kant idejében volt. Akkoriban ez egy elvont módon kitalált etika volt; ma viszont hihetetlenül praktikus és szükség-szerű etikává vált, amelyben mindenki úgy viselkedik, hogy az a mód, ahogyan a másikkal szemben viselkedünk, alkalmas legyen rá, hogy arra is érvényes legyen, ahogyan a másíknak velünk szemben viselkednie kell.

Ez a tolerancia erényének szükségességéhez vezet és ahhoz a szükségszerűséghez, hogy az akaratot kompromisszummá tegyük és kezeljük. Németországban ez hosszú ideig különösen népszerűtlen dolog volt. Mi, németek a kompromisszum szó mellé mindig odahallottuk a „lusta” jelzőt, jöllehet senki sem említette. Az akarat kompromisszummá változtatása a kommunisták számára sem túl attraktív. — Igen, igen, Bogomolov úr bólint. Egy-mással akartok kompromisszumot kötni, de a többiekkel már nem! (derülség)

Három elvet mindenképpen be kell tartani — mindegy hogy Kinában, Afrikában, Oroszországban vagy Németországban élünk —: az ember méltóságát és szabadságát, a categoricus imperativust és a tolerancia szükségességének, valamint az akarat kompromisszummá tétele szükségességének hirdetését, függetlenül attól, hogy találnak-e erre valamilyen izmus-megnevezést, vagy sem.

Ralf Dahrendorf: A Kelet-Közép-Európában, a Szovjetunióban és a világ más részein zajló fejlemények egyik kulcskérdése a demokratizálás és a gazdasági fejlődés viszonyának gyakorlati problémája. Elméletileg azt hihetnénk, hogy a kettő minden különösebb nehézség nélkül összeköthető. Több embernek több élettehetséget. A gyakorlatban azonban világosan látjuk, milyen fájdalmas az átmenet, melynek egyidejűleg kell elvezetnie a po-

litikai részvétel megteremtéséhez és több elemi emberi szükséglet kielégítéséhez.

Soros György: Azt hiszem, nagyon jó a kérdés megfogalmazása: A kommunizmusnak vége — hogyan tovább? A kérdés az: Mi lép most ennek a rendszernek a helyébe? Én egészen közvetlen választ adnék: Kelet-Európa vagy integrálódik a nyugati világba mind politikailag, mind gazdaságilag, vagy kialakul a folyamatos dezintegráció folyamata. Hogy melyik alternatíva következik be, igen erősen függ a nyugati világ reakciójától.

A szétesés folyamata régen megkezdődött. A rendszer totalitárius rendszer volt, melynek élén totalitárius uralkodónak kellett állnia, hogy működni tudjon. Ennek a totalitárius uralkodónak terrorisztikus eszközöket kellett alkalmaznia, más-különbőn deformációk alakulhattak volna ki, melyek megbuktathatták volna a rendszert.

Mihelyt megengedték a másfajta áramlatokat, kezdetét vette a rendszer szétesése. Ez tulajdonképpen már Sztálin halálával megkezdődött. Mi történt azután, hogy eltűnt ez a totalitárius uralkodó? A hatalom fokozatos decentralizációja, a hatalom átadása a rendszert alkotó különböző intézményeknek. Azonban ezek az intézmények nem cselekedhettek önállóan. Pedig egy nyitott társadalomban tulajdonképpen ez az intézmények lényege. És itt most a vállalatokról és az egyes személyekről is beszélék. Ők valamennyien nem cselekedhettek önállóan.

Az intézményeknek volt bizonyos fajta hatalmuk, ellenőrzést gyakorolhattak az eszközök és az emberek felett. Tárgyalásokba bocsátkoztak más intézményekkel, és kicserélték, amire szükségük volt. A központi tervezés rendszere szétesett, és kialakult az alkuk, a tárgyalások és a kereskedés rendszere.

A reform meggyorsította a szétesés folyamatát: a hatalom tovább decentralizálódott és különböző intézményekhez került. Ezáltal kialakult egy hamis piaci mechanizmus. A rendszer pénzre alapul, melynek elvileg nincs semmilyen értéke.

Ezen a módon olyan erők szabadulnak fel, melyeket a totalitárius rendszer még összetartott. A centrum gyengül, a vállalatok több hatalmat kapnak.

Megállapítják, hogy az egyetlen, amit tehetnek, hogy elégedetté teszik dolgozóikat. Egyéb kötelességeikkel nem törődnek. Nincs ellenőrzés a pénztömeg felett, és rejtett infláció van. Ez azután akut inflációvá fog változni.

Mindezekből arra a következtetésre jutunk, hogy reformok alapján véne nem működhetnek. A rendszert nem lehet reformálni, csak megváltoztatni. Nem reformálható, csak transzformálható.

Autonóm intézményeket kell létrehozni. A vállalatokat valódi vállalatokká kell tenni. Amíg csak utánpótlások vannak, csak látszatautonómia, amíg a kormánybürokrácia létezik, amíg a vállalatnak nincs felelőssége, nem veszíthet semmit, nem kockáztat semmit, addig a vállalat a neki nyújtott szabadságokat nem fogja úgy kihasználni, ahogyan azt egy valódi piacgazdaságban a vállalatok teszik.

Ha viszont a reformok csak meggyorsítják a szétesést, és káoszhoz, gazdasági összeomláshoz vezetnek, e folyamat megállításának vagy megfordításának egyedüli útja és módja a külső segítség lehet. Külső erővel kell a folyamatot megfordítani.

A reformok általában pozitív eredmények elérésének céljával kezdődnek. A kínai közgazdászok ezt a reformok aranykorának nevezték. Ha a meglévő eszközöket előveszik és újra elosztják, mégpedig úgy, hogy jobban figyelembe veszik a lakosság szükségleteit, ha a kereslet kielégíthető, és az emberek úgy érzik, hogy pozitív eredmények vannak — ez Kínában különösen a mezőgazdaságra érvényes, ahol a lakosságnak csak a munkaerő és a föld áll termelőerőként rendelkezésére —, akkor sikerek érhetők el.

Ez lényegesen nehezebben megy az iparban, ha már elérték azt a pontot, amelynél újra el kell osztani a meglévő eszközöket, és dönteni kell a beruházás módjáról. Ennek nincs meg a mechanizmusa, mivel ebben a rendszerben nincs

értéke a tőkének. Úgy kezelik, mintha szabad áru volna, de ez természetesen nem igaz.

Magától értetődően nagyobb kereslet nyilvánul meg a tőke iránt, amint a tőke jelen van. Van néhány eszköz, melynél a tőke nem hatékony. Kínában ez válsághoz vezetett. Ugyanez érvényes a Szovjetunióra is, ahol egy projekt befejezésének átlagos időtartama tizenkét hónap. Nem lehetnek rentábilisak a tőkeberuházások, ha ekkora időre kell tervezni, illetve várni.

Ez a központi probléma. Eddig még sehol sem sikerült megoldani. Pedig le kell küzdeni. Ez azt jelenti, hogy le kell cserélni a különböző gazdasági szereplőket. Meg kell változniuk a tulajdonviszonyoknak, és meg kell változniuk azoknak a formáknak és módoknak, ahogyan a tulajdont menedzselik és igazgatják. Itt nem reformról van szó, hanem transzformálásról.

Ez az általános elmélet. Jellemzőes kivétel a Szovjetunió, ahol eleve semmilyen siker nem alakult ki. Ez lerövidítette az egész folyamatot. Eleve nem voltak pozitív tapasztalatok a peresztrojkával oly módon, hogy a reformereknek meglett volna az a társadalmi tőkéjük, melyet felhasználhattak volna. Nem rendelkeztek a lakosság támogatásával.

A Szovjetunióban járva megállapítottam, hogy a döntéshozók megbénultak. Ott van a központi tervezés központja; ez a központ megbénult. Következésképpen nincsenek már döntéshozók.

A bénulásnak legalább négy oka van. Az egyik ok, hogy a reformok vezetői — a jelenlévők kivételével — nem értenek a gazdasághoz. A politikai vezetők nem értenek a gazdasághoz, és ez igen sajnálatos. Most tanulják. Azt hiszem, az utóbbi hónapokban valamelyes javulás mutatkozott. Részben az történt, hogy Gorbacsov annyira el volt foglalva a politikai kérdésekkel, a helyzet politikai ellenőrzésével, hogy el kellett hanyagolnia a gazdasági problémákat. Most kicserélte a legtöbb embert a politikai bizottságban, úgyhogy most már nem hibáztathat másokat, magá-

ra kell vállaltatnia a felelősséget. Most a gazdaságra koncentrálni.

Azt hiszem, Gorbacsov tanulni fog. Ám ehhez időre van szükség, és sajnos az idő nagyon kevés, különösen akkor, ha nem tudják kivárni, míg a javulások nyilvánvalóvá lesznek.

Az egész apparátusnak tanulnia kell a demokratikus működést. Meg kell tanulnia a Legfelső Tanáccsal való együttműködést. Itt nagyon sok az ellenállás.

A reformnak van egy nagy hibája. A vállalatok túl nagy önállóságot kaptak, mielőtt felelősséggel rendelkező, autonóm egységekké váltak volna.

Végül pedig megoldatlan konfliktus van a központ és a köztársaságok között. A köztársaságok alapján véve semmilyen parancsot nem akarnak elfogadni a központtól. A központ nem volt képes megfelelni a különböző köztársaságok és régiók követelményeinek, autonómia iránti igényének.

Ezek a jelenlegi bénultság okai. Az első lényeges lépés a valóságos pénz megteremtése volna. Pénz nélkül nincs piacgazdaság. A rubel nem pénz. Nem konvertibilis és nem is képvisel értéket. Végtelen tömegben áll rendelkezésre. Ha tehát áruk kerülnek a piacra, akkor pénzt csinálnak, hogy ezekhez az árukhoz hozzájussanak. Ezt a pénzt már megcsinálták; most nagy mennyiségben cirkulál.

Fel lehet sorolni, mi minden szükséges a pénzteremtéshez, de rendkívül nehéz a valóságban megvalósítani. Azt hiszem, itt nagyon, nagyon hasznos lenne a nyugati segítség. Abalkin úr világossá tette, hogy a Szovjetunió nem kér külföldi segítséget. De a Szovjetunió kivételével elmondhatjuk: ha felajánlanák a segítséget, valószínűleg nem utasítaná vissza

Oleg Bogomolov: Nincs szükségünk segítségre, asszisztenciára van szükségünk!

Soros György: Ez egy történelmi pillanat. Ha a Nyugat ezt kihasználja, a Szovjetunió sikeresen a Nyugatba integrálható. Ekkor megvalósulhatna a szövetségünk a NATO és a Varsói Szerződés kö-

zött. Ha a fegyverkezési kiadásoknak csak egy kis töredékét megtakarítanánk, ha létre tudnánk hozni egy nemzetközi valutaintézményt, akkor segíthetnénk a Szovjetunióknak a pénzteremtésben, például huszonötmilliárd dollár értékben. Ez töredéke lenne annak a százötven- vagy háromszázmillió dollárnak, amennyibe a NATO kerül jelenleg a Nyugatnak.

Egyébként a svéd modell igen alkalmas modell. Magyarországon például nagyon magas adókat vezettek be. A külföldi vállalatoknak adómentességet biztosítanak. A Szovjetunióban egy rentábilis cég joint ventures kötésében érdekelt, hogy kihasználhassa a nyugati tőkét. Itt nagyon pazarlóan viselkednek, ami kontraproduktív.

Azt hiszem, a szocializmus elsősorban a javak, a jólét elosztását jelenti. Kelet-Európában azonban először meg kell teremteni a jólétet. Az elosztás problémája csak azután jön.

A tőke, melyet Keleten bevezetnek, mindjárt a csúnya arcát fogja mutatni. Ez bizony magánkapitalizmus; ez az, ami a tőkést motiválja. Nem a magánvállalatok alapítása tehát a legszükségesebb, hanem az állami segítség egy olyan légkör megteremtésére, amelyben magánvállalatok működhetnek. Meg kell teremteni egy piacgazdasági mechanizmust, hogy rentábilisan lehessen termelni. Nem szabad megengedni olyan torzulásokat, hogy egy szabályozott rendszert egy szabad piacgazdaság ellenében ki lehessen játszani, hogy spekulánsként lehessen tevékenykedni.

A nyugati félnek fel kellene ismernie, hogy az államnak itt segítően kell beavatkoznia. Osztom Helmut Schmidt véleményét, hogy a kapitalizmus és a szocializmus fogalma nem alkalmazható. Ezek helyett én a „nyitott társadalom” és a „zárt társadalom” fogalmát használnám. A problémát inkább szociális aspektusokból kell megközelíteni, nem pedig a privát nyereség szempontjából.

Ralf Dahrendorf: Ma azokról a politikai struktúrákról szeretnénk beszélgetni,

melyek között az 1989-es forradalmi év változásai lejátézódtak. Itt szorosan összefügg két aspektus.

Az első az átmenet vonatkozása: Hogyan néz ki tulajdonképpen az egypárt-rendszerből és a bürokratikus diktatúrákból a demokratikus struktúrába való átmenet? Milyen problémák jelentkeznek itt? Hogyan alakul ez az átmenet a különböző országokban, a különböző kulturális és történelmi összefüggésekben? Milyen fajta politikai struktúra jön létre a végén?

A második aspektus: milyen Európa keletkezik itt? Miféle Európa lesz ez? Mi több: Milyen Európa jön létre egy változó világban, amikor az utóbbi évtizedek meggyökeresedett és megszilárdult struktúrái oldódni kezdenek, és új utakat keresnek.

Willy Brandt: A tulajdonképpeni téma Európa. A forradalom azonban, mely — tőlünk nézve — Európa más részein zajlik, erősebben fogja érinteni a mai kor emberének gondolkodását és érzéseit, mint azt ma gondoljunk.

Ha például az NSZK-t veszem, ki fog derülni, hogy az, ami ma az NDK-ban zajlik, korántsem egyeztethető össze egy hagyományos típusú, éles választási harcral. Nem tudom még pontosan, hogy ennek mi lesz a hatása. Csak azt érzem, hogy nem maradunk érintetlenül mindattól, ami odaát működésbe jött és távolról sem ért véget.

Beismerem, amikor azt mondom, hogy a tulajdonképpeni témának Európának kell lennie, ezt azért is mondom, mert ezt kívánom, és mert az a véleményem: minél pontosabban tudjuk leírni és ezzel meghatározni az európai komponenseket, annál hatékonyabban tudunk szembeszegetni a nacionalista veszéllyel, amely több országgal összekapcsolódott ezzel a folyamattal.

Mellékesen meg kell jegyezni: aki fél a DM-től, nem tehet jobbat, mint az ECU bevezetésének lehető leggyorsabb és leghatékonyabb előmozdítását.

Úgy találom, hogy a más országokban, nem utolsósorban a nagy víz túlsó oldalán

élő barátaink igyekeznek tudomásul venni, hogy — a nyugatnémet politika minden fogyatékossága ellenére — mindkét fél, a kormányt, illetve a nagy ellenzéki pártot képviselő fél, bármiről vitatkozzon is, az NSZK európai orientációjában egy véleményen van, és azt akarja, hogy a „92 plusz”-ból mindazt létrehozzuk, ami csak létrehozható.

A „92 plusz” nemcsak azt jelenti, hogy az ezt követő években amilyen gyorsan lehet, egyesítsük a valutákat, az adókat és a szociális törvényeket. A „92 plusz” bővítést is jelent, három komplexum vonatkozásában: Efta, Földközi-tenger — a társulás megfelelő formáit a Földközi-tenger déli szomszédai számára még messzemenően alábecsülik (Marokkótól Törökorszáig) —, és azt, amit az eddigi úgynevezett keleti blokk országai korlátozott gazdasági társulásának lehetett nevezni.

Vagy talán azt kellene először mondani: Vajon az új Európa nem a bécsi tárgyalások eredményeként létrejövő békerend elemeivel kezdődik? Vajon a bécsi tárgyalások nem hozzák magukkal törvényszerűen egy olyan struktúra kialakulását, amely biztosítja, hogy mindenki tartja magát ahhoz, amiben megállapodtak; és talán nemcsak ahhoz? Ez még nem a „ház” lenne, hanem egy békerend — de azért már ez is lenne valami.

A helsinki folyamat többet jelentett, mint a szkeptikusok gondolták akkoriban — de még mi, optimisták sem hittük volna, hogy ennyi minden kijöhet belőle, még a Varsói Szerződés államainak ellenzéki erői számára is.

Most úgy gondolom — a következő öt évre, nem pedig a kilencvenes évek végére tekintve —, hogy a Bécsből kinövő békerend elemei mellett létrejön egy összeurópai környezetvédelmi szervezet. Ez igen megfelelné az emberek érzéseinek, és könnyebben létrehozható, mint sok más. Az Európai Közösség fáradtságosan összeállt, és hamarosan megalakítja ügynökségét. Az illetékes biztos egyenesen azt javasolta, hogy ezt Berlinbe helyezék. Ezt én is igen praktikusnak tartanám, hiszen Berlin már a következő lépcsőfok,

az össz-európai struktúra számára is alkalmas hely lenne. Mi tudjuk azt is, hol ered az Elba és hol folyik a tengerbe, és hogy abban mindkét német államnak része van, és tudjuk azt is, hogy a Cseh-erdőnek ugyanazok a problémái, mint a Bajor-erdőnek.

Én tehát igen erősen amellett vagyok, hogy nagyon sokaknak segíteniük kell ezen eszköz létrehozását. Ez megint elvezethet oda, amit Jonas professzor a *system-bridging problems* kérdéseiről mondott. Amit Gorbacsov globális problémáknak és az emberiség problémáinak nevez, messzemenően olyan problémák, melyek nem léteznének, ha világunk a második világháború után nem szakadt volna ennyire ketté.

„Korlátozott egyesülésekről” beszélt, mivel a szóbanforgó partnerországokban a kiindulási feltételek rendkívül különbözőek. Jól tudom, hogy az „egyesülés” fogalom nem illik pontosan az Európai Közösség szerződésére. Azonban pillanatnyilag ennek nincs jelentősége számomra. Hogy mire gondoltam, az így is érthető.

Azt javaslom, hogy még egyszer pontosan meg kell nézni, hol kell bizonyos kísérő lépéseket megtenni. Hogy a jelenleg még a Varsói Szerződéshez tartozó államok közül többen érdekeltek a strasbourgi Európa Tanács munkájában, az nem árthat. Egyrészt itt egy sor jó konvenciót hoztak létre nempolitikai területen. Másrészt ez egy érdekes fórum. Ez tehát semmiképpen nem árthat.

Azt is újra meg kellene vizsgálni, mit rejthet magában a genfi ECE újraelosztése. Gunnar Myrdal volt az ECE (Európai Gazdasági Bizottság) első főtíkára, amire azért emlékszem ilyen jól, mert 1947-ben megkérdezett, nem akarnék-e a sajtóreferense lenni Genfben — ha igent mondok, talán ENSZ-bürokrata lett volna belőlem. A múlt héten beszélgettem az ECE jelenlegi főtíkárával, és lehetséges, hogy bizonyos ökológiai megegyezések — első sorban normák stb. — érdekében ezen genfi eszköz révén lehetne tenni valamit

S most néhány szót Németországról, és

kérem lengyel, magyar és csehszlovákiai kollégáimat, hogy helyesen értsék: mi az NSZK-ban nem tehetünk és nem is akarunk mást, mint hogy az NDK-t addig vigyük el az Európai Közösség folyamataiban, ameddig csak tehetjük. Erre már történtek is kezdeményezések — a többiek bosszúságára —, úgyhogy az NDK már egy kissé részese a dolognak; az Európai Bíróság azonban néhány hónappal ezelőtt kifejezetten megerősítette, hogy ez rendben van. És Delors ajánlata szinte megegyezik azzal, amit az NDK ajánlott a brüsszelieknek.

Hogy Kohl kancellár tíz pontját már valóban tervnek nevezhetnénk-e, ezt most nyitva hagynám. De nem hamis, ami benne rejlik. A legérdekesebb a föderalista struktúra, ahogy én nevezem, a kialakuló új Német Szövetség, ami azt jelenti: független államokra támaszkodó szövetség, legalábbis fejlődésünk most belátható, legközelebbi szakaszában.

Ekhez mindenesetre hozzá kell tennem: Senki sem garantálhatja ma, hová jutunk el azáltal, amit a nép akar. „Mi vagyunk a nép” — és a nép most, az utóbbi hónapokban a szabad választások mellett állt ki. Csodálatosnak tartom, hogy ezt helyezték az első helyre. Az NDK független mozgalmaihoz, új erőihez tartozó barátainak azt tanácsoltam, ne béklyózzák magukat a kétállamúság dogmájához, de ugyanilyen szilárdan mondom NSZK-beli kollégáimnak: Ne higgyétek, hogy alkotmányunkból kizárólag az egyállamúság kötelezettsége vezethető le, alkotmányunk különböző kialakítási lehetőségeket tesz lehetővé számunkra.

NDK-beli barátainak azt mondtam: Ügyeljetek rá, nehogy eltávolodjatok attól, amit a nép a következő fordulóban akar, különösen, ha nem alakul ki az a benyomás, hogy a két állam és az Európai Közösség közötti megállapodások elég gyorsan elvezetnek annak reményéhez, hogy hamarosan lényeges változás történik.

Úgy gondolom, szomszédainknak meg kell érteniük, ha azt mondjuk: Miért ne köthetnének egy egységsülő Európában

szorosabb kapcsolatokat egymással a németek azokon a területeken, ahol több közös dolguk van, mint másoknak? Kezdvé a kultúrán, nem tudom pontosan, hogy meddig, de három-négy pont világosan kijelölődik:

Tudom, hogy a most belátható időben továbbra is két szövetséggel lesz dolgunk. Nem tudom azonban, hogy változtatják meg jellegüket ezek a szövetségek. Ha megszűnik a szövetségek létrejöttének fő oka, nem maradnak pontosan ugyanazok, mint eddig voltak. Ez azt jelenti, hogy számításba kell venni a két Németország közötti szorosabb viszonyt, azt, hogy független képződmények, melyek két szövetségben maradnak, bármennyire megváltozzék is azok jellege, és hogy Európán kívüli csapatok maradnak területükön. Nálunk az Atlanti Szövetség részeként mindenképpen, mégha kevesebb is, mint eddig, de éppígy a szovjet csapatok Németország másik felében, mégha kevesebben is — úgyis elég sokan vannak, a 380 000 jelentősen csökkenthető —, de hát épp ez a következő forduló.

Az utóbbi hetekben az fogott meg a leginkább, hogy az oroszok elég okosak voltak ahhoz, hogy ne avatkozzanak be. 1989. október 9. azzal is bekerül a történelembe, hogy német tűzparancs volt érvényben — nem a rendőrség, hanem a hadsereg részéről —, és egy orosz tiszt — nem Gorbacsov, hanem egy orosz tiszt, elég magas beosztású — azt mondta: „Tegyetek amit akartok, de a mi csapataink és páncélosaink a laktanyákban maradnak”. Hihetetlenül fontos dátum volt ez. Ha jól látom, november végén Prágában valami hasonló ismétlődött meg. A két népnek a Szovjetunióhoz való viszonyában a jövő szempontjából óriási jelentősége volt annak, hogy így döntöttek, és nem másként.

Ami a világpolitikai hatásokat illeti: Nyugati és egyúttal össz-európai szempontból valóban nagyon kíváncsok, hogy Gorbacsov tovább tevékenykedhessen. Hogy lesz-e rá esélye, nem tudom. Ha átvészeli a telet, azt hiszem, tehet még egyet s mást. Hat héttel ezelőtt azt mond-

ta nekem Gorbacsov: „Úgy érzem magam, mintha tűzveszélyes anyaggal lennék körülveve, mintha csak egy szál gyufát kellene valakinek bedobni, hogy felrobbanjon.” Nehéz dolga van, és csak csodálom, milyen hidegvérrel cselekszik.

Úgy gondolom, amerikai barátaink még egyszer megfontolják Európa-értékelésüket az ázsiai-csendes-óceáni térség vonatkozásában. Még februárban meghallgattam néhány okos embert Washingtonban, akik azt mondták: Az európaiakból úgysem lesz semmi, más a jövő. Természetesen az a jövő. De én azt gondolom, ami ma Európában változik, a kialakuló közösség és mindaz, ami elemeiben már megvan, Európa egységesülése, amerikai barátainkat is elgondolkodtatja, hogy ez fontos a számukra. Nekünk mindenesetre fontos.

Néhány héttel ezelőtt Koreában meggyőződtem arról, milyen erősek az európai folyamatok hatásai a világ azon részein is, ahol nem is sejtettük volna.

Végül egy megjegyzést: Bárhol jövök is össze mostanában a fejlődő világból jött barátaimmal és kollégáimmal, akár az UNESCO főtanácsában, akár újabban Amszterdamban, az Egyesült Nemzetek Népesedési Konferenciáján, akár indiai újságírókkal Brüsszelben, mindenütt ott van az érthető gond, sőt a félelem attól, hogy a fejlesztési politikára szolgáló eddig is csekély eszközök tovább csökkennek majd, mivel az eszközöket nyújtó országok átcsoportosítanak belőlük Kelet-Európa számára.

Svéd barátomra pillantok, de meg kell mondanom, hogy mi a Bundestagban első alkalommal adtunk a fejlesztési segélyalapból egy-egy összeget Lengyelországnak és Magyarországnak meghatározott fejlesztési tervekre. Más példákat is említhetnék. Borzasztóan fontos azonban a további fejlődés szempontjából, hogy az egyik dolgot megtegyük, miközben a másikat ne hagyjuk el, bár jól tudom, milyen könnyű ezt kimondani, és milyen nehéz a pénzügyminisztereknek konkrét esetekben teljesíteni.

Bronislaw Geremek: Ma olyan kor-szakban élünk, melyben nem gondolkodhatunk kizárólag a korábbi szervezeti formák elképzelésvilágához kapcsolódó kategóriákban. Tekintetbe kell vennünk az értékvilágokat. Ezzel világossá szeretném tenni, hogy a kommunizmus eltűnése, melyet jelenleg Közép-Európában átélünk, nem egyszerűen a kapitalizmus győzelme. Ez nem értelmezhető a két rendszer közötti konfliktusként. Ez a szabadsághoz való visszatérés Közép-Európában, a szabadság győzelme a totalitárius formák felett. És az is bizonyos, hogy nem a két nagy szuperhatalom, a Szovjetunió és az USA közötti erőviszonyról van itt szó. Aki csak ezekben a kategóriákban gondolkodik, az téved.

A Közép-Európára vonatkozó nyugati megfontolásokban igen gyakran az imperiális érzékenységeket próbálták respektálni és figyelembe venni, ahelyett, hogy a nemzetközi biztonságot tartották volna szem előtt. Inkább talán az impériumok büszkeségére ügyeltek, mint az egész világ vagy az európaiak biztonságára. Azonban nem tudunk Jaltán túllépni, ha érintetlenül hagyjuk a hatalmi szférákat.

„Jaltán túllépni” azt jelenti, hogy magunk mögött hagyni azt a gondolkodásmódot, mely hatalmi kategóriákban fejeződik ki. Mert éppen ezekben a hatalmi zónákban rejlik továbbra is a destabilizáció egyik tényezője. Ha viszont a liberalizációt, a szabadsághoz és a demokráciához való visszatérést támogatjuk, ez nem hat destabilizálóan. Éppen ellenkezőleg, ezen az úton kereshetjük a meghatározott időn belül elképzelhető egyetlen lehetséges egyensúlyt.

Az utóbbi negyven évben Kelet-Európában kirobbant konfliktusok fajtája néhány igen egyszerű jelenségben foglalható össze. Ha az egész világhelyzetre és Európa jövőjére gondolunk, ezzel a háttérrel kell rákérdoznünk a közép-európai országok mostani konfliktusának tulajdonképpeni eredetére. Elégedetlenség ez az anyagi viszonyokkal, a gazdasági helyzet elutasítása? Nemzeti függetlenségre törekednek az emberek, nemzeti szabad-

ságot akarnak kivívni az impériumok uralma ellenében? Ellenállás ez a totalitárius rendszerrel szemben?

A válasz egyszerű: mindebből egy kicsi. A nemzeti ellenállás nagy része valamennyi közép-európai mozgalomban megtalálható, Lengyelországtól Berlinig. Aki ezt nem látja meg, az nem értette meg ezeknek a folyamatoknak a lényegét.

A legfontosabb azonban, véleményem szerint, hogy itt antitotalitárius mozgalmakról van szó, és meg kell állapítani, hogy ezek a mozgalmak messzemenően elvesztették antiimperialis jellegüket, hiszen ugyanezek az antitotalitárius törekvések figyelhetők meg első ízben a Szovjetunióban is. Ebből következően a tendenciák egybeesnek.

A közép-európai országoknak nehézséget jelent a politikai realitás megtalálása. Még nincsenek meg a szilárd alapok a szükséges politikai pluralizmus kérdéseire adandó legegyszerűbb válaszhoz. Lengyelországban az látható, hogy óriási társadalmi energia áramlik a politikába, de nem a pártokba. Lengyelországban a pártoknak ma még alárendelt szerepük van. A tömegmozgalmak a Szolidaritás tartományában nyilvánulnak meg, ami többek között annak köszönhető, hogy maga a kommunista párt kérdéssé tette és diszkreditálta a párt fogalmát.

Lehetséges azonban, hogy jelenleg a tizenkilencedik századból eredő fogalmak és elképzelések bizonyos elutasítását is átéljük. A „párt” fogalma is, ahogyan Európában napjainkra kialakult, alapjában véve a tizenkilencedik századból származik. És talán a közép-európai konfliktusok jellegét is az formálta, hogy a politikában új jelenségformák váltak elképzelhetővé. Bizonyos, hogy új európai architektúrára, új európai épületekre van szükség, mert enélkül nincs jövőjük azoknak az országoknak, melyek most Európában felszabadulnak.

Brandt úr három földrajzi térségről tett említést. Csak sajnós Közép-Európa nem fekszik a Földközi-tenger mellett. Választanunk kell tehát az Efta és azon új Európa között, mely a bécsi tárgyalások alap-

ján megvalósítandó békés stabilitáson nyugszik.

Ami az Eftát illeti, igent lehet mondani. Már most meg kell hozni egy európai döntést, mely még nem történt meg. Európa válasza a Varsóban, Budapesten, Prágában és Berlinben zajló folyamatokra érzelmi színezetű. Nyugat-Európa nem talált még politikai választ ezekre az új fejleményekre.

Milyen helyet kapjanak ebben az új európai struktúrában azok az országok, melyek most nőnek fel a szabadságba? Egyrészt azt gondolom, hogy jelentőségük van az olyan konvencióknak, mint amilyenek az Európa Tanácsban vannak. Bár az Európa Tanács befolyását tekintve nem túl jelentős, viszont demokratikus intézmények jutnak kifejezésre benne. És ez a demokratikus jelenség az európai architektúrába való belépés zálogának tekinthető.

De vajon 1992 valódi ajánlat nemcsak ezen demokratikussá váló országok, hanem a német kérdés számára is? Anélkül, hogy lengyel egoizmusomat akarnám kifejezni, anélkül, hogy előítéleteim lennének, anélkül, hogy pártot képviselnék, azt szeretném ehhez mondani: Mindaddig, amíg a Német Szövetségi Köztársaság ideológiailag kötődést érez egy „1937-es határok közötti Németország” politikai fikciójához, veszélyt jelent Európa számára. Ezt nemcsak az Odera—Neisse határra gondolva mondom, mert nem ez az egyedüli probléma. Nemcsak a lengyel határról van szó, hanem Európáról. És az a politikai fikció, amelyről beszélek, még mindig bizonyos német veszélyt szimbolizál az egész világ számára. Ezt a szimbolikusan meglévő fikciót szimbolikusan meg is kellene szüntetni.

Az új Európának nyitnia kellene Kelet-Európa felé, mégpedig olyan formában, mely nem rajzolja meg pontosan Európa keleti határait. Ezek ugyanis a demokratikus intézményektől függenek. Gorbacsovnek a „közös európai házra” vonatkozó koncepciójában bizonyára van egy bizonyos mértékű politikai retorika, mindezenetire ez is egy javaslat. És ezt a ja-

vaslatot én úgy értem, hogy Gorbacsov nemcsak „közös házról”, hanem „közös európai házról” beszél: Európáról mint a szabadság és a demokrácia kontinenséről.

Ha 1992-nek jelentősége lesz az új politikai architektúra kialakításában, ez feltételezi, hogy lehetővé válik új európai politikai képződmények csatlakozása, akár úgy, mint a Benelux-államokkal történt. Ilyen folyamat bizonyára ismét lehetséges lesz az európai egyesülés során. Ma még senki sem tudja megmondani, milyen formában történhet ez meg. Látjuk azonban a legújabb történelemben Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia sorsát. A jövőben ez bizonyára más formákban, más politikai képződményekben is kifejezésre juthat. És akkor a két német állam konföderációja nem lenne már európai anomália, hanem egy új európai politikai realitás kialakításának egyik útja.

Henry Kissinger: Willy Brandt azt mondta, most elértünk egy olyan pontra, amelyet sokan reméltek. Én legalábbis nem hittem volna, hogy ez ilyen drámai, ilyen gyorsan megtörténhet, én nem vártam volna, hogy ezt mi még megélhetjük.

Engedjék meg, hogy általános megfigyeléssel kezdjem. MacMillan brit miniszterelnök egyik beszédét a következő szavakkal kezdte: „Az átmenet korában élünk - mondta Ádám Évának, amikor elhagyták a Paradicsomot”. Alapjában véve mindig átmeneti szakaszban élünk. Jelenleg azonban, úgy gondolom, valóban történelmi időszakban élünk, nagyon sok olyan eséllyel, amely lehetséges, hogy nem kínálkozik újra.

Néhány dolog, melyről mostanában olvasok, arra utal, hogy az emberek a dolgokat az ismert keretek közé szeretnék szorítani. Ezt abban a hiszemben teszik, hogy biztosítják a stabilitást. Én is mindig vehemens módon védelmeztem a meglévő kereteket és igen sok katonai előkészületet támogattam. Ma azonban megállapíthatom, hogy nézeteim radikálisabbak régi ellenfeleim nézeteinél.

Engedjék meg, hogy elmagyarázzam, miért hiszem azt, hogy most egy kritikus időpontba értünk, miért hiszem azt, hogy most másként kell gondolkodnunk. Teljesen nyíltan állok szemben azzal a kérdéssel, milyen gyorsan kell történniük a változásoknak. Ez a Kelet és a Nyugat közötti okos eszmecsere kérdése a különböző alkalmazkodások időpontjáról. Ez most nem alapvető elemzés kérdése.

Willy Brandt és Egon Bahr emlékeznék rá, mekkora tartózkodást tanúsítottam, amikor a szociálliberális koalíció kormányra jutott és kialakította keleti politikáját. Meggyőztek azonban róla, hogy ez a fejlődés történelmileg fontos, és azt hiszem, támogattam is őket, amennyire tudtam. Valami újat kezdeményeztek. S egy ilyen új kezdeményezésre van szükségünk ismét.

Miről van szó tulajdonképpen? Látjuk a kommunista pártok összeomlását Kelet-Európában — ez a probléma magja. És nem látom, hogy valamelyik kelet-európai országban — itt a Szovjetuniót másik kategóriába sorolnám — egy kommunista párt jelentős demokratikus pártként cselekedhetne.

Először is nagyon nehéz valódi kommunistának és valódi demokratának lenni. Hogy az ember valódi demokrata legyen, hinnie kell az eszmék versengésében, melyből az igazság fakad. Hogy igazi kommunista legyen, azt kell hinnie, hogy egyetlen igazság van, melyet a kommunista párt képvisel, ezért a kommunista pártnak joga van az embereket arra kényszeríteni, hogy felfszabaduljanak és a történelem ügyét előrevigyeék. A kommunizmus bizonyos módon elválaszthatatlan a terrortól; ezt láttuk. És ha a kommunizmusban pluralizmusról beszélnek, ez önmagában ellentmondás.

Kelet-Európában ez a probléma talán magától megoldódik a szabad választások révén. A Szovjetunióban azonban van három fő akadály: az első a bürokrácia, a második a nemzetiségi kérdés, a harmadik pedig a kommunista vezetők tehetetlensége, ha már nem rendelkeznek a terror eszközével, nem vethetik be a KGB-t,

és a lakosság demokratikus elemeihez kénytelenek fordulni. Ezért állunk szemben most a kommunizmus alapvető válságával.

Gorbacsov a Szovjetunióban nagyon nagy elismerést érdemel a bátorságáért. Nem tudnám azonban megmondani, vajon a történelemben nagy vezérként kerül-e be, vagy mint „a legjobb futó a mókuskeréken” — minél gyorsabban fut, annál gyorsabban forog alatta a mókuskerék, miközben nem mozdul el arról a helyről. Talán azt hiszi, a reformban van az igazság. Sok más reformerhez hasonlóan azonban meg kell majd tanulnia, hogy konfliktust jelent az is, hogy mi az igazság. Aztán ott állnak előtte a nemzetiségi problémák, ott áll a kérdés, hogyan teremthet a kommunista pluralizmust, ott áll a hatalmas gazdasági válság — és mindezek alapján meg is érdemli rokonszenvünket.

Kelet-Európában a kommunista pártok nem lehetnek és nem is lesznek vezető pártok. Ezért az a benyomásom, hogy katasztrófához vezetnek mindazok az eszmecserék, melyek most folynak, és amelyek alapján mindenfélét be akarnak iktatni a NATO vagy a Varsói Szerződés keretei közé. Ez nem lehetséges. Felvetődött a német kérdés. Nem sok embert ismerek Németországon kívül, aki csalódottan szállt volna a sírba, ha ez a kérdés nem vetődött volna fel ismét. Most viszont előttünk áll.

Úgy vélem, Európa jövője szempontjából alapvető kérdés, kiállnak-e az emberek a két német állam további fennállása mellett. Ameddig azt mondhattuk, hogy Kelet-Németország kommunista előőrs, a szovjethatalom meghosszabbított karja, a Szovjetunióknak minden lehetősége megvan egy csatlósállam berendezésére, és mi Nyugaton bölcsen nem támadjuk ezt meg — hiszen nem akarunk emiatt háborút kirobbantani —, mindaddig ez teljesen okos álláspont volt. És az is teljesen ésszerű volt, hogy a „kis lépések politikájával” akartuk humánusabbá tenni a viszonyokat. És ez bizony igen sikeres volt.

Nem tudom azonban elképzelni, hogy

Kelet-Németországban szabad választásokat akarjanak, ugyanakkor Kelet-Németország a Varsói Szerződés tagja maradjon, és továbbra is két német állam legyen, és a belnémet határ nemzeti határ maradjon, mely a helsinki záróokmány védelme alatt áll.

A szabad választások az NDK-ban csak akkor vezethetnek egy külön államhoz, ha negyvenévi kommunizmus után a kommunisták ki tudnak alakítani egy olyan NDK-nacionalizmust, mely különbözik a Szövetségi Köztársaság nacionalizmusától. Nem ismerem az NDK-t. De akkor is egy dolog egy olyan keletnémet hadsereggel rendelkezni, melyet a kommunisták működtettek, és más dolog két demokratikus állammal rendelkezni, melyek egyaránt saját hadsereget tartanak fenn és különböző táborokhoz tartoznak. Ez, azt hiszem, veszélyes kurzus lenne.

És egy önálló keletnémet állam továbbra is tagja maradna-e a Varsói Szerződésnek? Ezzel nem a szovjet biztonságot akarom veszélyeztetni. Éppen ellenkezőleg, el tudom képzelni, hogy szovjet csapatokat tartanának Kelet-Németországban az európai biztonsági folyamat részeként, és ez a békerendezés része lenne. Azonban itt egy speciális intézményt és a békéhez speciális kereteket kellene teremteni, melyek megfelelnek a politikai realitásoknak. Egy ilyen konstellációt valamennyi ország felelős személyiségei őszintén támogathatnának.

Tisztáznunk kell, milyen irányban akarunk továbbhaladni, és milyen legyen ennek a fejlődésnek a végkimenetele, különösen a németek számára. Hiszen az a kérdés, hogy legyen-e két német állam, nevezetesen két demokratikus német állam, melyeket nemzetközileg elismernek, melyek két különböző táborhoz tartoznak, nem éppen triviális Európa jövője, a világbéke jövője szempontjából; nem szabadna olyan könnyedén kezelni, mint azt sok eszmecszerén megteszik.

Ez viszont azt jelenti, hogy új biztonsági rendszerre van szükségünk Európa számára. Utalásokat kaptunk arra vonatkozóan, hogy sok szovjet katonát fognak

kivonni. Úgy hiszem, elkerülhetetlen az is, hogy sok amerikai katonát is kivonjanak.

Tehát egy komplex kérdés előtt állunk: Milyen biztonsági rendszerünk van? Milyen csapatoknak kellene maradniuk, ki nek a nevében és milyen céllal? És mekkora szovjet haderő maradhatna, milyen politikai keretek között, milyen céllal, és mennyi ideig?

Jóllehet a külpolitika nem logikalecke. Az Atlanti Szövetség és a Varsói Szerződés sok közös vonással rendelkezik. Mégis, a Varsói Szerződés filozófiai alapja megszűnőben van, miközben az Atlanti Szövetségnek van egy önkéntes bázisa. A Varsói Szerződés számára a biztonság abban áll, hogy a csapatok számát tisztán védelmi szintre csökkentik. Itt új biztonsági rendszert kell kifejleszteni egész Európa számára. És ha a kelet-európai nemzeteknek az Ausztriához hasonló státusuk lenne, mégha lennének is ott szovjet csapatok, ha a jelenlegi NDK területét demilitarizálnák, ha azután a belnémet fejlődést többé-kevésbé átengednék a németeknek, amit végül is meg kell majd tenni, akkor nemzetközi megállapodások alapján Nyugat-Európában is csökkenteni lehetne a csapatok számát, s ez azután egy stabil biztonsági rendszerhez vezethetne.

Ami az Európai Közösség fejlődését illeti, egyetérték azzal, amit itt elmondtak. Rendkívül kíváncsok volna, ha tovább folytatódna az európai integráció folyamata, és Kelet-Európa demokratikus államai lehetőséget kapnának rá, hogy társult tagokká váljanak, amennyiben tudjuk, hogy az erre való ösztönzés kevésbé drámai és kevésbé emocionális, mint a német újraegyesítés ösztönzése. Nyugaton azonban óvatosaknak kell lennünk az olyan formák engedélyezésénél, melyek a két német állam örökös fennállását feltételezik.

Willy Brandt: Csupán egy félreértést szeretnék tisztázni. Ön az átmenetről beszélt. Én ennek az átmenetnek egy eszközéről szoltam, és ez a két állam konföderációja lenne.

Henry Kissinger: Ezt nem is kritizálom. Nyíltan megmondtam, hogy szerintem a konföderáció igen hasznos első lépés lenne ebben a folyamatban.

Most pedig a Szovjetunióról. A Szovjetunióban a kommunizmus alapvető megváltozásának leszünk tanúi, ami viszont az említett okok miatt nehéz lesz.

Ez azonban inkább belső probléma. Külpolitikailag azt kell megtalálni, lehetséges-e biztonságérzést adni a Szovjetuniónak. Itt a nyugati hatalmak nem viselkedhetnek úgy, mintha a Szovjetunió széthullásán munkálkodnának. Más szavakkal: a Szovjetuniót legitim biztonsági érdekekkel rendelkező nemzetállamként kell akceptálni és elismerni, melyet a nyugati nemzeteknek komolyan kell venniük, mint olyan államot, mellyel együttműködhetnek.

A Nyugat számára az igazi kihívás tehát abban a kérdésben rejlik, hogy gondolhatunk-e új politikai szervezetekre, hiszünk-e abban, hogy a jelenlegi biztonsági rendszerek megváltoztathatók, és hogy ezen túlmenően párbeszédet kezdhettünk-e a Szovjetunióval egy kölcsönös biztonsági rendszerről, mely inkább az egyensúlyra épülne, mint arra, hogy a Szovjetunió hatókörében valamennyi állam impotenssé váljék.

„A közös európai ház” elképzelése nem teljesen érthető. Hogyan mondhatjuk ezt, ha a határvonal a Szovjetunióban nem északról délre, hanem keletről nyugat felé húzódik. Örményország beletartozik ebbe a közös európai házba, azonban Szibéria és Azerbajdzsán és Üzbegisztán és mindezek a déli régiók nem.

És hogyan áll ehhez az Egyesült Államok? Úgy hallottam, hogy az amerikaiaknak mindig kell egy szoba ebben a házban. (derültség) Ez öröndetes, de vagy szerves tagok vagyunk, vagy pedig van valamilyen koncepció erre az európai házra vonatkozóan San Franciscótól Vlagyivosztokig, amiről én nem sokat tartok, vagy pedig, mint az egyik lengyel barátom mondta, az európai házat az Atlanti-óceántól Lengyelország keleti határáig kell berendezni.

Még nem gondoltam át teljesen mindent, ezért jelen pillanatban csak annyit mondhatok, hogy Európa jövődő architektúrájához koncepcióra van szükségünk, hogy tudjuk, hol akarunk lenni tíz év múlva. Akkor valamennyien nyugodtan gyakorolhatunk; akkor lépésről lépésre járhatunk el.

Véleményem szerint jelen pillanatban nem indulhatunk ki a konföderáció koncepciójából. Mindenesetre azt gondolom, ez az időszak egy reményteljes pillanat, melyben valóban új nemzetközi rendet teremthetünk, amelyet már nem annyira a szuperhatalmak katonai mérlegelése vagy a bármilyen irányú univerzalisztikus ideológiák fognak meghatározni.

Richard von Welzsäcker: Számomra az itteni részvétel egyrészt kikapcsolódást, másrészt szellemi-morális felfrissülést jelent, melyre minden hivatalban szüksége van az embernek.

Engedjék meg, hogy néhány megjegyzést tegyek az eszmecseréhez, csatlakozva ahhoz, amit Henry Kissinger mondott azzal kapcsolatosan, hogy Európában most mégiscsak döntő jelentősége lesz a két német állam további sorsának.

Először egy megjegyzés kifelé: Ahogy mindig is mondtuk, és ahogy most kezünkkel is tapinthatjuk, a fejlődést a népek irányították és ezután is ők fogják irányítani. Következésképpen nehéz kiszámítani ezt a fejlődést, nem illik a kormányok hagyományos stratégiájába, szükségképpen a kormányoknak nehéz mindehhez alkalmazkodni.

Ezekhez a nehézségekhez képest összességében nagyon józanoknak és segítőkészeknek találom a külföldi reakciókat, függetlenül attól, hogy melyik égtájról jönnek. Egyes országok esetében kézenfekvő, hogy hamar fel kell ismerniük: nem tehetik meg, hogy egyrészt a szabadság gondolataért indulnak harcba, s ezek után a két német állam lehetséges egyesítésével kapcsolatban elégedetlenségük érzésének adjanak kifejezést.

De más égtájakról is annyira józanoknak találom a reakciókat, amennyire egy

kormány csak lehet, ha felismeri, hogy a történelem ceruzáját a lakosság, és nem a kormányok vették a kezükbe. Csakhogy ez nem változtat azon, hogy mégha egy nép mozgásba lendül is, és irányt szab is, ez a nép nem él légüres térben, valamit tanulnia kell, valamit el kell sajátítania azokból a feltételekből, melyek között impulzusait hatékonyra teheti.

Úgy gondolom, ha arról beszélünk, hogy nem élünk légüres térben, akkor az utóbbi húsz év kelet-nyugati kapcsolatainak talán leghatékonyabb eszközéhez: a helsinki záróokmányhoz kapcsolódhatunk. Van három „kosárunk”, és e három kosár alapgondolatait új, igen hatékony módon éljük most meg.

Az emberi jogokra vonatkozó harmadik kosár az, melyet az emberek megértettek, felfogtak és cselekvésük alapjává tettek. E harmadik kosár alapgondolatait a népek még az ellenkező irányba törekvő, különösen a totalitárius kormányokkal szemben is sajátjukká tették.

A második kosár, mely lényegében az együttműködést jelenti, nemcsak a technológia és a gazdaság területén való kelet-nyugati együttműködéshez ad gondolatokat, hanem a szükséges tudományos együttműködés terén kialakuló közösségeket is kifejezi.

De mindez nem változtat azon, hogy létezik az első kosár — Európa biztonságának kérdései — is, és továbbra is tekintetbe kell venni.

Úgy gondolom, hogy talán valamivel világosabbá kellene tenni a vitát arról, hogy mivel jár a NATO és a Varsói Szerződés funkcióinak megváltozása. Az a benyomásom, hogy nemcsak a történelemben már kipróbált tapasztalatokhoz kellene tartanunk magunkat itt, Európában, hanem meg kellene tanulnunk egészen különböző funkciókat különböző politikai architektúrák és keretek között megoldani.

Egyrészt vannak a természet, a népesség, a környezet kérdései, melyek nyilván nem korlátozódnak Európára, hanem tulajdonképpen az együttműködés globális formáit igénylik.

Másrészt ott van Európa stabilitásának és biztonságának szükségessége. Ha ezeket elhanyagoljuk, nem tudjuk megoldani a harmadik és a negyedik témát, nevezetesen a gazdasági együttműködés és az európai államok specifikus közeledésének vagy akár egyesülésének problémáját.

Ezt a biztonsági ernyőt, melynek modellje jelenleg a két szövetség, tovább kell fejleszteni, azonban funkcióját be kell töltenie. És miért ne lennének erre képesek ezek a szövetségek a belátható jövőn belül? E két szövetség azzal volt eddig elfoglalva, hogy konfrontáció útján hozza létre a biztonságot. A konfrontációból fokozatosan egyre inkább kooperáció, sőt lehet, hogy a kollektív biztonság lényeges eleme válik.

Ez nem változtat azon, hogy a biztonság és a stabilitásnak fenn kell maradnia. A mi problémánk Európában általában és Németországban különösen az, hogy vigyáznunk kell rá, nehogy túl messzire kerüljenek egymástól a különböző sebességek, a dolgok dinamikái.

Jelenleg úgy tűnik, hogy a mi német dinamikánk előreszaladt, megelőzte a többi követelményt, nevezetesen az európai gazdasági együttműködés és a biztonsági rendszer továbbfejlesztésének feltételét. Úgy gondolom, hogy nekünk a két államban, lakosságunknak, amely jelenleg irányt szab a dolgoknak, fokozatosan meg kell tanulnunk, hogy a különböző funkciók sebességeinek összhangban, látótávolságban kell maradniuk egymással.

Egészen biztos, hogy a külföld számára is érdemes figyelembe venni, amit Brandt úr mondott: Nem helyes egy olyan időszakban, amelyben a szabadság jegyében a népek vették kezükbe a történelem ceruzáját, kormányok irányításával, nemzetközi szerződések segítségével vagy más módon előírni nekik, hogy milyen eredményre juthatnak, s milyenre nem.

Elképzelhető, hogy e fejlődés során a két német állam lakossága ténylegesen azon az úton kíván járni, hogy egyesítse a két államot. Ha azonban ezen az úton akarnak járni, meg kell tartaniuk az egész Európában felmerülő gazdasági, biztonsági

ságpolitikai és környezetpolitikai feladatokhoz való viszonyukat.

Geremek úr ellenvetése az 1937-es határok vonatkozásában érzésem szerint nagyon jogos. Önmagában az 1937-es határok kérdését megoldhatná a négy nagyhatalom. Ugyanakkor nem találnám bölcs dolognak, ha a négy nagyhatalom úgy vélné, hogy a maguk részéről idejekorán bele kell avatkozniuk ebbe a német problémába. Amikor a népesség az irányvétel meghatározásával van elfoglalva, akkor nemcsak a nemzeti kormányok, de akár még a négy nagyhatalom sem foghatja meg a kezét.

Végül is mi — ha mint régi berlini lakos, Brandt úr, mondhatom ezt — mindig tisztában voltunk azzal, hogy Berlin formálisan mondva megszállt terület volt, de talán az egyetlen megszállt terület a világon, ahol a megszálló hatalmak jelenléte kizárólag a megszállt lakosság egyetértésétől függött — természetesen Nyugat-Berlinről beszélek. (derűtség) Itt tehát nagyon óvatosnak kellett lennünk, és nem vehettük igénybe a négy nagyhatalmat még Geremek úr legitim kívánságának ügyében sem. De pontosan a hátsó gondolatokra vonatkozó szerződés értelmében, tehát egy valóban abszolút kötelező politikai nyilatkozat értelmében, mindenképpen készek vagyunk rá — és meg is kell tennünk —, hogy a Geremek úr által felvetett kifogást orvosoljuk, mégpedig definitív módon. (taps)

Amit Hajdú úr az autópályáról mondott, igen plasztikus példa volt a központi témánkra. De kérem önöket, higgyék el, hogy mindazon belpolitikai viták ellenére, melyek az NSZK-ban természetesen zajlanak, abban, amit mi „Németország-politikának” nevezünk, tehát az NDK-hoz való viszonyban, nagyon közös nézet alakult ki arról, hogy jelenleg a legjobb Németország-politika mindenekelőtt egy jó Lengyelország-politikában és egy jó Magyarország-politikában rejlik.

Hogy azután ez mit jelent a katowicei autópálya számára, erről pillanatnyilag nem tudok nyilatkozni. Azt gondolom azonban, hogy nagyon nyitottak vagyunk

az önök által felvetett gondolatok iránt, és nagyon jól tudjuk, hogy a saját érdekünk, és nemcsak a lengyelek és a csehek vagy szlovákok és a magyarok érdeke az, hogy ebben a dimenzióban cselekedjünk.

Engedjenek meg azonban még néhány befelé szóló gondolatot. Szívesen csatlakoznék ahhoz, amit Brandt úr mondott: A nép az, amely irányt szab, és nekünk néhez megtudnunk, mit akar a nép. Azonban nem elégedhetünk meg azzal, hogy azt mondjuk, nem tudjuk pontosan, hogy mit akar a nép, hanem fel kell tennünk azt a kérdést is, ki van befolyással erre a népakaratra — és milyen ürüggyel, vagy milyen tiszta motívumokkal. És ekkor azt mondhatom: Mi az NSZK-ban teljesen legitim módon járunk el, amikor az egység kívánságára emlékeztetünk. De nem vagyunk valami segítőkészek, ha nem tartjuk be a feladatok sorrendjét.

Az a helyzet, hogy még a kíváncsi egység értelmében is meghatározhatatlan ideig döntő feladatunk lesz hozzájárulni ahhoz, hogy az NDK-ban élő emberek bizalomra tegyenek szert az NDK-ban való létükkel kapcsolatban. Ha azt kell mondanom az NDK lakosságának, hogy megfeszített és szorgalmas munkával tizenöt év alatt érik el azt, amit hat hónap alatt érnének el, ha az NSZK-ba vennék az útjukat, ez egy olyan tényállás, amellyel foglalkoznunk kell, amennyire ezt nyugatról tehetjük, és amilyen felelősen és komolyan csak lehetséges.

Azonban én úgy találom, hogy az NDK ma még világosan fel nem ismerhető jövőbeli népakaratára vannak tőlünk eredő hatások, melyek bizonyos módon inkább a nyomtatott médiumoktól erednek, mint a politikusok beszédeiből — legalábbis egyes médiumoktól. És van néhány nyomtatott médium, melyek — bizonyára őszinte erkölcsi és eszmei rohamukban — olyan egységre hívnak fel, amelynek lényegében az a következménye, hogy a demokratikus forradalom mellett a fogyasztás forradalmát támogatják az NDK-ban.

Ezt igen veszélyesnek tartom. És nemcsak hogy bizonyos vonatkozásban akár erkölcsileg is meggondolandónak tartom,

hanem mindenekelőtt úgy gondolom, hozzájárul ahhoz, hogy kérdésessé tegyük az életképességet az NDK-ban. Ha viszont nincs életképesség, akkor nem valósítható meg a demokratikus véleményképződés, és akkor mindazok a konstrukciók, melyekről itt beszéltünk, nem építhetők fel ezen demokratikus véleményképződési folyamatokra. Ezért nekem az a kívánságom, hogy ne dobjuk el az eredményeket, ne zárjuk ki a lehetséges eredményeket, viszont nagyon gondosan azon legyünk, hogy a véleményképződés folyamata az NDK-ban amennyire csak lehet, mentes legyen a fogyasztási pszichológiától.

Ha ezt tesszük, azt hiszem, ahhoz is hozzájárulunk, hogy a két német államban a lakosság demokratikus döntései, még ha az egység felé tendálnak is, az európai együttműködés feladatainak kereteibe integrálódjanak. Mindenekelőtt Németországban ügyelnünk kell arra, hogy a három sebesség — a német kérdésé, a gazdasági együttműködésé és a biztonsági ernyőé — kellő kapcsolatban maradjon egymással.

Henry Kissinger: Mivel kapásból beszélttem, lehet, hogy hamis benyomást keltettem. Nem kívánom a Varsói Szerződés és a NATO megszűntetését.

A biztonságról való gondoskodást természetesen meg kell fontolni. El tudom képzelni, hogy Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország talán úgy dönt, hogy a Varsói Szerződésben marad.

Nagyon veszélyesnek tartanám, ha a német kérdést úgy próbálnák megoldani, hogy ragaszkodnának az NDK-nak a Varsói Szerződésben való maradásához mindaddig, amíg a NATO fennáll. Ha biztosítva maradnak a Szovjetunió nemzetközileg elismert biztonsági érdekei, akkor kidolgozható egy megfelelő új szabályozás is, az „első kosár” részeként, a fegyverzetcsökkentés-ellenőrzési tárgyalások és hasonlóak részeként. Ebben a kérdésben bizonyára nagyon nyíltan és

őszintén lehet megközelíteni a problémákat. Én csak attól óvnék, hogy ha Kelet-Európában és mindenekelőtt Kelet-Németországban demokratikus kormányok lesznek, ne tekintsük a Varsói Szerződést egyszerűen a NATO morális ekvivalensének, és ne vezessünk be a Varsói Szerződés nevében állandó intervenciós jogot a Szovjetunió számára absztrakt biztonsági igény alapján.

Richard von Weizsäcker: Ehhez csak annyit tehetnék hozzá, hogy természetesen mi az NSZK részéről nem tehetjük meg, hogy azt mondjuk, most demokratikusan döntünk a két német állam kapcsolatáról, egészen az egység kérdéséig, tehát nemcsak a konföderációig, hanem a szövetségi államig, és ugyanakkor abból indulunk ki, hogy a NATO a Német Szövetségi Köztársaság államraisonja. Ez szintén nem megy.

Bronislaw Geremek: Egyetértek Henry Kissingerrel: A kommunista pártok összeomlása a kelet-európai vagy közép-európai változások kiindulópontja. Fontos dolog azonban, hogy a Szovjetunió első ízben akceptálja ezt a körülményt. A kommunista pártok létezése éveken keresztül a Szovjetunió saját biztonságának egyik tényezője volt. Ma ez másként van.

Az NDK ebben az összefüggésben különbözik a többi országtól. Lengyelország kommunista párt nélkül is egy állam, egy nemzet. Az NDK azonban az NSZEP, a kommunista párt nélkül más helyzetbe kerül. Országunkban először a Szolidaritás beszélt a németek önrendelkezési jogáról. Erről nálunk már a berlini fal összeomlása előtt szó volt. Ezért is mondhatom most, hogy a legelső sorban támogatom a szabadságért folytatott harcot az NDK-ban. Ide tartozik az újraegyesülés szabadsága, és mi szeretnénk segíteni az NDK-ban, az ott fennálló német államban élő barátainknak szabadságukért folytatott harcukban.

Fordította: Bogdán Éva

Vrannai Katalin

A kereszttulajdonlás veszélyei a tömegkommunikációban

Közhelyszámba menő igazság, hogy a monopóliumok kialakulása a médiumok piacán is akadályozza a versenyt, következésképpen az információk szabad áramlását. A manchesteri egyetem keretében működő európai tömegkommunikációs intézet (European Institute for the Media) egyik jelenleg is folyó kutatási programja a médiapiaccon végbemenő koncentrációs folyamatot, illetve e koncentráció hatásait vizsgálja. E program keretében publikálták 1989 őszén azt az esettanulmányt, amely a műholdas televíziózás terén a British Satellite Broadcasting és a News International között kibontakozott versenyről tudósít.

Tájkép műhold előtt és után

Az esettanulmány születésének körülményei nem mindennaposak. 1988 őszén a közvetlen műholdas televíziózásra alakult egyik brit vállalkozás, a British Satellite Broadcasting (a továbbiakban BSB) megkereste a szóban forgó intézetet. Ugyanis éltek a gyanúperrel, hogy a konkurens Sky társaság tulajdonjogát birtokló News International újságkonszern lapjai nem korrekt módon foglalkoznak a BSB-vel. Közölték azt is, hogy ugyanebben a tárgyban előzőleg már benyújtottak egy keresetet az üzleti verseny tisztaságát vizsgáló hivatalhoz (Office of Fair Trading), de emellett felkérlik az intézetet is, hogy független és elfogulatlan félként vizsgálja ki a panaszt. Az intézet — a bepanaszolt Sky társaság egyidejű értesítése mellett — belevágott az esettanulmány elkészítésébe.

Mielőtt azonban magáról a vizsgálatról esne szó, röviden ki kell térnünk a brit televíziós műsorpiac jellegzetességeire. Egy 1987-es felmérés szerint gyakorlatilag minden háztartásban volt televízió és a négy éven felüli britek heti huszonöt órát tévézték, ami a legmagasabb arány Nyugat-Európában. Az emberek szinte ki-

zárólag a négy földi adó (BBC 1, BBC 2, ITV, Channel 4) műsorait nézték, ugyanis 1987-ben a brit háztartások mindössze egy százaléka fizetett elő kábeltévére. (1) Az 1987. évi ötvenháromezer kábeltévé-előfizető száma 1989 végére kétszázötvenezerre nőtt. (2) Az, hogy a Sky társaság 1989. február 5-től áttért a közvetlen műholdas műsorszórásra, már önmagában is ugrásszerű változást idézett elő a brit televíziós piacon. Egy évvel a kezdés után — legalábbis a Sky állítása szerint — már egymillió otthonban képesek venni az adást, mintegy fele részben parabolaantennával, másrészt pedig nagyközönségi rendszereken és kábelben keresztül. (3) A Sky kezdetben három csatornát üzemeltetett az ASTRA műholdon: a szórakoztató Sky One-t, a Sky News nevű huszonnégy órás hírműsort és a Magyarországon is széles körben ismert Eurosportot. 1990 elején azonban már küszöbön állt a régóta beharangozott filmes adó, a Sky Movies beindítása. Az előbbi három csatorna a néző számára ingyenes kereskedelmi adó, míg a negyedikért előfizetési díjat (havi tizenkét fontot) számítanak fel.

A BSB a kezdést a Skyhoz képest eredetileg is későbbre, 1989 őszére tervezte,

technikai és pénzügyi nehézségek miatt azonban még későbbre halasztotta. (3,4) Valószínűleg 1990 áprilisára várható a start. Az eredeti tervek szerint a BSB három csatornát kívánt üzemeltetni: egy filmes adót: a The Movie Channelt, havi tíz font előfizetési díjért, egy szórakoztató műsort: a Galaxyt, valamint egy közös információs és sportadót: a Nowt. Az utóbbi kettőt hirdetésekből akarja finanszírozni. Időközben azonban lehetősége nyílt további két csatorna üzemeltetésére, így módjában áll a sportot különválasztani az információs műsortól, és Power Station néven indíthat egy pop-rock adót is. (5)

A Sky Television része a News Internationalnak, amely a News Corporation nemzetközi sajtóbirodalom Nagy-Britanniában működő leányvállalata, és amely számos brit lapot tart kézben. A News Corporation részvényeinek csaknem ötven százalékát ellenőrzi a híres sajtócézar, Rupert Murdoch családi vállalkozása, a Cruden, így magát a Skyt is Murdoch neve fémjelzi. (6) Hasonló a helyzet a következő brit lapokkal is: The Times, The Sunday Times, Today, The Sun, News of the World, ugyanis ezek valamennyien a News Internationalhoz tartoznak.

A British Satellite Broadcasting szintén magántársaság. 1986 decemberében a brit kereskedelmi rádiózás és televíziózás kvázi állami felügyeleti szerve, az Independent Broadcasting Authority (IBA) választotta ki a BSB-t arra, hogy az első brit közvetlen műsorszóró műholdon három csatornát üzemeltessen, később pedig további kettőre is engedélyt adott. A BSB egyelőre tizenöt évre nyerte el a sugárzási jogot. A vállalkozást tíz cég alapította: Anglia Television Group, Bond Corporation Holdings, Chargeurs SA (Franciaország), Granada Group, Invest International Holdings, London Merchant Securities, Next, Pearson, Reed International, Trinity International. A társaság élén egy jó nevű menedzser, Anthony Simonds-Gooding áll, ő azonban Rupert Murdoch-hal ellentétben nem tulajdonos, hanem alkalmazott.

A BSB kevésbé van összefonódva a sajtóval, mint a Sky. Sajtókapcsolatot jelent például a Financial Times, amely a BSB egyik főreszvényese — a Pearson — tulajdonában van. Ugyancsak sajtókapcsolatnak tekinthető a Daily Mail, amely 1988 őszén megbízást kapott a BSB-től műsorok készítésére. Mivel a Daily Mail kiadója, az Associated Newspaper Holdings jelenteti meg a The Mail on Sunday című vasárnapi újságot, ez utóbbi — ha áttételesen is, de — szintén kapcsolatban van a BSB-vel. A BSB 1990 januárjában 1,3 milliárd fontra emelte az alaptőkéjét. (4) Ennyibe került tehát a vállalkozás már akkor, amikor az adás még be sem indult. [Azt, hogy a Sky eddig mennyi pénzt emésztett fel, nem tudni, de becslések szerint fenntartása havonta mintegy tízmillió font veszteséggel jár. (6)]

A Sky a sajtóban

A tanulmányban tárgyalt hat sajtótájékoztató közül csak kettőt emelek ki — a többire ugyanis ugyanez a kétfajta megközelítés jellemző. Nézzük elsőként a Sky 1989. február 5-i beindulásához kapcsolódó sajtótájékoztatót (1988. június 8.), amelyen bemutatták a Sky vételéhez ajánlott Amstrad típusú parabolaantennát is.

A News International újságjai

A Times az első oldalon kezdődő és az utolsó oldalon befejeződő részletes riportot közölt június 9-én a következő címmel: „A 199 fontos parabolaantenna, amely elindítja a televíziós forradalmat”. A cikk kitért arra is, hogy az olcsó vevőkészülék komolyan csökkenti a BSB esélyeit (ahhoz ugyanis drágább berendezésre lesz szükség). A Today szintén az első oldalon hozta a következő címet: „Négy tévécsatorna 199 fontért”, majd a nyolcadik és a tizenkettedik-tizenharmadik dupla oldalon szintén foglalkozott a Skyjal. A The Sunban az előbbiekhöz hasonló szellemű írás ugyancsak az első oldalra került.

A BSB-vel kapcsolatban levő újságok

A Financial Times és a Daily Mail egyaránt két-két tényszerű cikkben írt a Skyról, a Daily Mail az Amstrad parabolaantennáról is részletes információkat közölt.

Más újságok

A Guardian a harmadik és a negyedik oldalon hozott egy-egy cikket, az első címe: „Murdoch háborút indít az égből”. A Daily Mirror az ötödik oldalon egy rövid írásban említette meg, hogy a következő évtől kezdve három új tévécsatornát foghatnak majd a nézők. Mindenekelőtt azonban azzal foglalkozott a cikk, hogy a miniszterelnök bejelentette: a kormány meg fogja akadályozni, hogy pornográfia és erőszak kerüljön a képernyőre. A Daily Express ugyancsak Thatcher asszony figyelemztetése kapcsán írt az olcsó, két-száz fontos parabolaantennáról, majd üzleti rovatában újból visszatért az antennára, áttekintve várható gazdasági sikerét. Az Independent az első oldalon kezdődő, öthasábos riportot közölt a következő címmel: „A műholdas televízió készen áll rá, hogy megjelenjen egymillió otthonban”. A Daily Telegraph riportja azt is megírta, hogy az Amstrad parabolaantenna kiegészítő berendezés híján nem lesz képes fogni a BSB adását.

A különböző lapok hozzáállását azzal mérték a kutatók, hogy az egyes események, sajtótájékoztatók mekkora helyet foglaltak el a kérdéses lapokban. A mérce az úgynevezett „column inch” volt, ami azt jelenti, hogy az egyes újsághasábokon hány hüvelyknyi helyet vesz igénybe a tudósítás. Mivel a különböző események hírértéke különböző, összehasonlítani csak az azonos eseményekről szóló cikkeket érdemes. Ezek után lássuk az eredményeket (1. sz. táblázat).

A News International újságjai tehát sokkal nagyobb terjedelemben foglalkoztak a sajtótájékoztatóval, mint a másik két csoportba tartozó lapok, bár a repor-

1. táblázat

A Sky közvetlen műholdas sugárzásáról szóló sajtótájékoztató a lapokban

a News International lapjai (4 lap)	
a riportok száma	6
terjedelem•	217
átlagos terjedelem laponként	54

a BSB-vel kapcsolatban álló lapok (2 lap)

a riportok száma	5
terjedelem•	47
átlagos terjedelem laponként	23

más lapok••(8 lap)

a riportok száma	8
terjedelem•	77
átlagos terjedelem laponként	15

• column inch (hasáb, hüvelyk)
•• a mintában országos napl- és hetilapok szerepelnek

tok száma nem volt aránytalanul nagy. A News International lapjai általában a Sky érdekeit képviselték a BSB rovására.

A BSB a sajtóban

Most pedig következzen egy BSB sajtótájékoztató, amelyen 1988. augusztus 2-án bemutatták a BSB-vételhez alkalmas négyszögletes antennát (square aerial = squarial).

A News International újságjai

A Timesban a tömegkommunikációval foglalkozó szerkesztő adott átfogó és tárgyilagos képet az antennáról, valamint a BSB-nél alkalmazott D-MAC technológiáról (a Sky PAL technológiával működik). A Today cikkírója kiemelte, hogy míg a Sky-antenna százkilencvenkilenc fontba, addig a BSB squarial kétszázötven fontba kerül, és megjegyezte, hogy a D-MAC technológia még nincs kipróbálva. Az írásban szerepelt egy mondat, amely egy később híressé vált reklámra inspirálta a BSB-t. A mondat így hangzik: „A Skyhoz való Amstrad parabolaanten-

nák 199 fontba kerülnek majd, és akkorák lesznek, mint egy lapostányér”. (A hirdetés történetét lásd később.) A Sunday Times kétségbe vonta, hogy a squarialt kétszázötven fontért adják majd, hiszen a hasonló japán antennák sokkal drágábbak. Hozzáfűzte, hogy a BSB antennájával nem lehet majd fogni az ASTRA (vagy bármely más) műhold adását, míg egy ASTRA-hoz való antenna, a megfelelő kiegészítő elektronikával, a BSB vételére is képes.

A BSB-vel kapcsolatban lévő újságok

A The Daily Mail a sajtótájékoztató napján és másnap is közölt cikket az új antennáról és a D-MAC technológiáról, kiemelve annak előnyeit, a D-MAC által nyújtott új lehetőségeket és azt, hogy a squarial négyszer kisebb a Sky-paraboláknál. A Financial Times az első oldalon (majd a tizenhatodik oldalon folytatódó) részletes és tárgyilagos cikkben elemezte a két rendszer jellemzőit, lehetőségeit, valamint az árakat, és megemlítette, hogy a lap a Pearson cégen keresztül kapcsolatban áll a BSB-vel. A The Mail on Sunday a következő vasárnap vetélkedőt indított, amelyen BSB-antennákat és konvertereket, továbbá egyéves előfizetést lehetett nyerni a BSB filmes csatornájára (Movie Channel).

Más újságok

A Daily Telegraph a BSB egyik mérnökét idézve bemutatta az új antennát és technológiát, a Daily Express pedig felvázolta a különböző műholdas terveket (nemcsak a Skyét és a BSB-ét).

A különböző lapokban közölt cikkek terjedelmének összehasonlítása a 2. sz. táblázatban található.

Mind a News International, mind a BSB lapjai nagyobb, de nem sokkal nagyobb érdeklődést tanúsítottak a sajtótájékoztató iránt, mint a többi lap. A News International-féle Sunday Times kedve-

zőlen, míg a BSB-vel kapcsolatos Daily Mail és The Mail on Sunday kedvező képet festett a squarialról.

Az itt nem részletezett további négy sajtótájékoztatót is figyelembe véve kiderül, hogy a News International újságjai jóval nagyobb teret szenteltek ezeknek, mint akár a BSB-hez kapcsolódó, akár más újságok. A cikkek a Skyt favorizálták, és kevés figyelmet fordítottak a BSB képviselőinek kijelentéseire, kezdeményezéseire. A BSB-hez közel álló lapok közül a Daily Mail nagyobb, a The Mail on Sunday kisebb mértékben pártolta a BSB-t, míg a Financial Times — amely következetesen beszámolt arról, hogy a Pearsonon keresztül kapcsolatban áll a BSB-vel — pártatlannak bizonyult. A News International újságjai csak elvétve említették meg kapcsolatukat a Sky televízióval.

Az európai tömegkommunikációs intézet tanulmánya a fent bemutatotthoz hasonló módon áttekintette azokat a cikkeket is, amelyek 1989 januárjában és februárjában a sajtótájékoztatóktól függetlenül jelentek meg a Skyról, illetőleg a BSB-ről. A kutatók arra az eredményre jutottak, hogy a Sky televízióval kapcsolatos tudósításokban a News International újságjai elfogultak voltak a Sky javára legalábbis annyiban, hogy a Sky képvisel-

2. táblázat

A BSB antennáját, a squarialt bemutató sajtótájékoztató a lapokban

a News International lapjai (3 lap)	
a riportok száma	3
terjedelem●	40
átlagos terjedelemlaponként	13
a BSB-vel kapcsolatban álló lapok (3 lap)	
a riportok száma	5
terjedelem●	47
átlagos terjedelemlaponként	16
más lapok●●(2 lap)	
a riportok száma	2
terjedelem●	20
átlagos terjedelemlaponként	10

● column inch (hasáb, hüvelyk)

●● a mintában országos napilapok szerepelnek

lőinek és munkatársainak adtak publicitást. A BSB-ről szóló beszámolók mind a három újságcsoportnál többé-kevésbé semlegesek voltak.

Mi reklám, és mi nem

Ebben a tárgykörben az a szembetűnő, hogy a Sky elsősorban a News Internationalhez tartozó lapokban helyezte el a hirdetéseit. Ez azt a gyanút kelti — bár ezt a vizsgálat nem tudta bizonyítani —, hogy a Sky így olcsóbban jutott a hirdetésekhez, mintha más lapokhoz fordult volna. A szerkesztőségi cikkekben a kutatók általában nem találtak burkolt reklámot, annak ellenére, hogy néhány reklámozó kijelentésre igenis volt példa. A The Observer (amely mind a Skytól, mint a BSB-től független lap) tömegkommunikációs szerkesztője, Richard Brooks azonban más véleményen van. 1988. október 16-án ugyanis a következőket írta: „Murdoch újságjai, élükön a The Sunday Timesszal, a Todayjel és a The Sunnal, ritkán hagynak ki egyetlen alkalmat, hogy kritizálják a különböző tévétársaságokat, miközben ódákat zengenek a Sky televízióról.”

Maga a BSB azt kifogásolta, hogy a Sky hirdetéseinek külső megjelenése olyan, mint a szerkesztőségi cikkéké. Emiatt panaszt is emelt a hirdetéseket ellenőrző hatóságnál (Advertising Standards Authority), amely úgy foglalt állást, hogy amennyiben a cikkekre ráírják, hogy „hirdetés”, akkor ez elegendő megkülönböztetés az olvasó számára. A Sky ritkán tüntette fel, hogy hirdetésről van szó, ám a tanulmány szerzői szerint a reklámok külalakja annyira azért nem hasonlított a szerkesztőségi cikkekére, hogy bárki számára ne lett volna világos, miről is van szó.

Hirdetések okozták azt is, hogy a Sky és a BSB panaszt tett egymás ellen különböző szerveknél. Az első esetben arról a hirdetésről van szó, amelyet a BSB jelentetett meg válaszként a Today című lap — márré idézett — kijelentésére, amely szerint az Amstrad parabolaantenna nem lesz nagyobb egy lapostányérnál. A hirdetésen

egy nagy lapostányér látható, mellette normál méretű késsel és villával, az alatta olvasható feliratot pedig Rupert Murdochhoz címezték: „Kedves Rupert, ha a parabolaantennád lapostányér, akkor minden bizonnyal hatalmas ebédeket eszel.” A továbbiakban emlékeztetnek arra, hogy maguk a gyártók is úgy vélik, a britek hatvan centiméter átmérőjű antennával foghatják majd a Sky adásait (és ez ugye, nagyobb egy lapostányérnál), ráadásul azoknak, akik Manchestertől északra laknak, hetvenöt centiméteresre lesz szükségük, Aberdeentől északra pedig csak a kilencven centiméteres vagy annál nagyobb antenna megfelelő. Mindez azért, mert az ASTRA műhold közepes teljesítményű és Luxemburgra irányul. Ezzel szemben a British Satellite Broadcasting műholdja nagy teljesítményű, az adást Nagy-Britanniára fókuszálják, így vételéhez jóval kisebb, mintegy negyedakkora antennára lesz szükség. A Sky panaszában azt hangsúlyozta, hogy a BSB állításával ellentétben Edinburgh vagy Glasgow magasságáig elegendő a hatvan centiméteres, északabbra pedig a hetvenöt centiméteres parabolaantenna. A hirdetéseket ellenőrző hatóság mindazonáltal megalapozottnak találta a BSB állításait.

A másik bepanaszolt hirdetés egy teljes újságoldalt foglalt el azokkal a kijelentésekkel, amelyeket egy „elismert műholdszakértő”-től idéztek. Ezek közül a BSB talán leginkább azt az állítást sérelmezte, hogy a brit háztartásokban található legtöbb tévékészülék nem alkalmas a D-MAC technika vételére — hiszen azok PAL rendszerben működnek —, és emiatt a BSB adásait videóra sem lehet majd rögzíteni. Tiltakoztak amiatt is, hogy a hirdetés a később beinduló Sky Movies csatornán vetítendő filmek között négy olyat is felsorolt, amelynek kizárólagos sugárzási jogát a BSB vásárolta meg. A panaszt az üzleti verseny tisztaságát felügyelő hivatalhoz nyújtották be, ám ez úgy találta, hogy az úgy a hirdetéseket ellenőrző hatóság hatáskörébe tartozik. Érdekes megemlíteni, hogy ezt a közjátékot a News International egyik lapja, a The

Times a következőképpen tolmácsolta: az üzleti verseny tisztaságát felügyelő hivatal visszautasította, hogy foglalkozzék a BSB panaszával. Az illetékes hivatal a BSB-nek adott igazat. Az indoklás szerint tény ugyan, hogy a használatos tévékészülékek többsége PAL rendszerben működik, ám a D-MAC jel egy viszonylag egyszerű berendezés segítségével átalkatható, és így természetesen a meglévő videókat sem kell majd kidobni. A négy kifogásolt filmről maga a Sky is elismerte, hogy téves információt kapott róluk a gyártótól, és megígérte, hogy egy későbbi hirdetésben helyesbíteni fog. Ez azonban a tanulmány befejezéséig nem történt meg.

És ami mindezen túlmutat

A tanulmány készítői a munka kapcsán szerzett tapasztalatok alapján néhány általános érvényű ajánlást tettek a tömegkommunikációs piac szabályozására.

Nyilvánvaló, hogy a műholdas televíziózás látványos előretörése megváltoztatta a birt televíziós műsorpiac szerkezetét, nem lehet többé a BBC és az ITV uralta duopol műsorpiacról beszélni. Az új sugárzási technológiák alkalmazása egyben elavulttá tették az úgynevezett műsorszórás törvényt (Broadcasting Act), az új törvény — négyéves előkészítő munka után — 1990 februárjában került a parlament alsóháza elé.

Megfelelő törvényi szabályozás hiányában a közvéleményt helytelen irányba befolyásolhatják a koncentrált, nagyhatalmú médiumbirodalmak, ráadásul az egyre erősödő versenyben tisztességtelen eszközökkel kiszoríthatják a piacra újonnan belépőket, ami akadályozza mind a választék bővítését, mind a minőség javulását — hangsúlyozzák az esettanulmány szerkesztői. A kutatók kiemelten fontosnak

tartják, hogy a jogi szabályozás vegye figyelembe a következő elveket:

— az újságok egyenlő és pártatlan tájékoztatást adjanak minden televíziós fejlesztésről, függetlenül az abban való esetleges érdekeltségüktől vagy ellenérdekeltségüktől;

— az olvasót korrekt módon tájékoztassák a médumpiacokon kibontakozó versenyről, illetőleg a tulajdonosi összefonódásokról;

— a tömegközlelési eszközök és a hirdetések megfelelő távolságot tartsanak egymástól;

— a hirdetések elhelyezésekor a lapok egyik hirdetőt se részesítsék előnyben a másikkal szemben;

— a fontos és folyamatosan megjelenő hirdetések állításait a lapok még közlés előtt ellenőrizték.

••

Az elkészült esettanulmányt az intézet elküldte Rupert Murdochnak is, és kérte, nyilvánítson róla véleményt. A sajtócézar egyik igazgatója útján elhárította a kérést.

Jegyzetek

1. Gunter, B.—Svennevig, M.: Attitudes to Broadcasting Over the Years. John Libbey, 1988.
2. Before and After the Broadcasting Bill. Television in the United Kingdom. The European Institute for the Media, 1990.
3. Lisa Buckingham: BSB to reveal Sky battle plan. The Guardian, 1990. január 23.
4. Lisa Buckingham: BSB secures £ -900 m confidence booster. The Guardian, 1990. január 24.
5. Georgina Henry: Aces high in aerial warfare. The Guardian, 1990. január 29.
6. Lisa Buckingham: Why Murdoch had to reach for Sky. The Guardian, 1990. január 29.

Vásárcsarnok vagy versenypálya?

1988 végére készült el a svájci Prognos AG tömegkommunikációs és médiumkutató intézet összefoglaló jelentése és előrejelzése az 1980-2000 közötti időszak televíziózási, videózási és filmforgalmazási helyzetéről, illetve a fejlesztés perspektívájáról Nyugat-Európában. A terjedelmes és nagyigényű tanulmány* áttekintette az (akkori) műsorpiac szerkezetét és kínálatát, elemezte a műsorigények várható alakulását, és stratégiai terveket dolgozott ki a televíziós és a videopiack marketingelveinek továbbfejlesztésére.

Alig két évvel később azonban a szakemberek az adatokat túlhaladottnak, a felvázolt koncepciót pedig elavultnak érezték, elengedhetetlennek tartják „bizonyos paraméterek aktualizálását, így a nyugat-európai televízióműsorok számának és struktúrájának az újrendezését (1989 közepén), a tervbe vett televízióműsorok és általában a műsorkoncepciók terén a fejlesztések felmérését, illetve egyeztetését, a nyugat-európai reklámpiac reális áttekintését és ennek a médiumokra (elsősorban a televízióra) jutó részarányát, végül a műsorelosztás meglévő és új útjait.

Az elmúlt néhány évben tizennyolc nyugat-európai (EK és EFTA ország) televízióműsorainak a száma is jelentősen növekedett: két év alatt 78-ról 91-re emelkedett, a valódi növekedést azonban a struktúraváltozás eredményezte. Sok rétegműsor egész napos, teljes műsorrá nőtte ki magát. A célcsoportoknak szóló műsorok aránya azonban alig nőtt, csakúgy, mint a fizető-televíziós programok aránya (mindkettő 12-13 százalék körül mozogott

a nagy mennyiségi növekedés előtt és ma is).

Megfordult viszont a korábbi arány. A 91 európai televíziós program nagyobbik felét a magán műsorszolgáltatók készítik (47 műsort), és csak kisebbik részét adják az állami társaságok (44). A televízióműsorok pénzügyi háttere is nagy változást mutat: kilenc közjogi műsor kizárólag a nézők előfizetési díjából él, egy műsor (Worldnet) kizárólag állami dotációból tartja fenn magát, egy másikat a szponzorok pénze támogat, harminchárom program mind az előfizetésből, mind a reklámból befolyt összeget maga mögött tudja, harminchat kereskedelmi műsor viszont kizárólag a reklámra épít. Végül tizenegy európai műsor a fizető televíziózásból befolyt összegből és a reklámból tartja fenn magát.

Az európai reklámpiacból tehát 69 televíziós társaság részesedik — kisebb-nagyobb részarányban. A nyelvi megoszlás szintén igen vegyes képet mutat, itt legtöbb az angol nyelvű műsor (22), ezt követi a német (18) és a francia nyelvű (14).

A műsorfejlesztés tervei szintén biztatóak. Pillanatnyilag hat új teljes műsor terveit készítik: három spanyol, két portugál és egy görög televízió műsorát. E három országban küszöbön áll a magán-televízió engedélyezése. Több kisebb ország új nemzeti műsor megindítását tervezi (így Norvégia, Svédország, Ausztria, Svájc, illetve Anglia). Négy műholdon (TDF 1, TV-Sat 2, Astra, BSB) összesen tizenkét műsor sugárzására folynak előkészületek.

Ami a műsoridőt illeti, itt két év alatt 26 százalékos növekedés volt tapasztalható.

talható, 1989-ben kb. 390 ezer volt az éves műsorórák száma összesen Nyugat-Európában. Ebből 55 ezer óra esett a tizenegy fizetődítésű műsorra. Egy-egy műsor átlagos évi adásideje négy-öt ezer óra között mozog.

A műsoridő növekedése az előrejelzett-nél nagyobb mértékű volt, már 1990-re elérte azt a mennyiséget (423 ezer műsorórát), amelyet csak 1992-re terveztek. Így a növekedés határai — a mai gazdasági helyzet figyelembevételével — előbb elérhetők, és az ezredfordulóra feltételezhető a teljes telítettség, illetve a műsorkészítési és -terjesztési kooperáció több új formája.

A *műsorelosztás* módjában igen nagy a különbség az egyes európai országok között. A kábel továbbra is a legelterjedtebb műsorelosztási technika, de egyre nagyobb mértékben van jelen a parabolatűkör is, viszont a közvetlen műholdas műsorok vételét biztosító berendezések piaca még mindig a kezdeti fázisban van. Valamilyen kábelrendszerhez ma Európában kb. 18,4 millió háztartás csatlakozott, ez az 1986-os adatnál 4,8 millióval több. Különösen a német nyelvű országokban haladt előre nagymértékben a kábelezés: az NSZK-ban az összes háztartás 20,6 százaléka, Ausztriában 21, Svájcban 62 százaléka kapcsolódik kábelrendszerhez.

A prognózis, amely helyesen vette figyelembe a közép- és hosszútávú gazdasági terveket, csak mennyiségi szempontból szorult korrekcióra. A műsorszerkezet és a műsorelosztási technika terén meglepetés nem történt, a korábban prognosztizálhatatlan DBS-programelosztás gyakorlata ma is bizonytalan. A mennyiségi szempontok terén azonban az egyes kutatóintézetek és prognózisok eredményei között igen nagy a különbség.

Mindezek a problémák — műsorarány és -szerkezet, a reklám jelenléte és mértéke a televízióban, az elosztás módjai, a műsorszerkesztés irányainak a kijelölése — nemcsak megoldandó napi feladatok, hanem kezelhető, sőt irányítható és tudatosan tervezhető részét képezik a nyugat-európai televíziós rendszernek. Nagy gaz-

dasági és politikai erőt jelentő és befolyást gyakorló szektorok épülnek rájuk, amelyek ugyanakkor maguk is kemény feltételek és áttekinthető üzleti szabályok, törvények között működő intézmények.

Működésük elve, tevékenységük módja és határai a mi számunkra sem közömbösek. Sőt a holnapi (de már a mai) magyar tömegkommunikációs valóság számára sem hagyható figyelmen kívül, hogy mennyire vagyunk (leszünk) képesek megismerni, elfogadni és alkalmazni ezeket a szabályokat és törvényszerűségeket.

Az a folyamat, amely a nyugat-európai televíziós műsorpiac és a magyar tömegkommunikáció között jelenleg folyik, többnyire egyirányú, mind a technika, mind a műsoranyag tekintetében. Valószínű, hogy ez a tendencia továbbra is megmarad. Mint afféle „vásárcsarnok” tehát nyitva áll a magyar televíziózás, videózás és általában a műsorkészítésünk számára. De ha ezt a passzív, befogadási folyamatot némileg mérsékelni akarjuk, vagy éppen kétirányúvá tenni, tehát magunk is aktív részesei lenni az európai tömegkommunikációs műsorkínálatnak, ezt csak úgy érhetjük el, ha az ott uralkodó törvények ismeretében és e törvények figyelembevételével készítjük el következő évtizedünk televíziós produkcióit és filmjeit. A piac törvényei mellett a szervezetépítés szabályai, a gyártás és elosztás feltételei sem mellékesek; és egyre fontosabb a tudatos piackutatás, a közönség-igények mind pontosabb ismerete. Nemcsak a magyar közönségé, hanem az európai piac igényeinek, elvárásainak és lehetőségeinek az ismerete. Hogy ez a piac „versenypálya” lehessen számunkra, nekünk is fel kell mérni lehetőségeinket, túl kell lépünk a „máról holnapra vegetálás”-on”, és valamilyen szintű prognózist készíteni arra az esetre, amikor az annyira áhított Európa-házban a televíziós piacon nemcsak nézelődni, válogatni, de kereskedni is akarunk. Legalább olyan szintű prognózist, mint a svájci Prognos cég.

Argejő É. — Dobossy I. — Virágh E.

Szexpiaci igények Budapesten

*Vajon a Nyugaton már bejáratott piaccal rendelkező szex milyen közönségre talál inthon? Mely rétegekben van igény az erotikus filmekre, irodalomra, vagy a szexpiac egyéb árucikkeire, hol számíthat a terjesztő „bomba üzletre”? A budapestiek körében végzett, alább ismertetendő vizsgálat az igények felmérésén túl a szexszel kapcsolatos társadalmi normákra, ismeretekre, toleranciára is rávilágít egy kissé.**

A szextéma kutatásának aktualitását az adja meg napjainkban, hogy a korábbi rugalmatlan gazdasági-politikai közeg képlékenyebbé válása olyan mechanizmusok működésének enged fokozatos teret, amelyek bizonyos emberi, társadalmi értékek tartalmi és szerkezeti átstrukturálódását is eredményezik. Az emberi jogok szabadabb érvényesülése magával hozta a társadalmi tabuk szélesebb nyilvánosságának igényét. Az ideológiai nyitással egyidejűleg új, eddig ismeretlen vagy elfojtott fogyasztói igények léptek föl, illetve tevődtek át nyíltan hazai terepre. Ugyanakkor a gazdasági élet piacorientáltsága és a vállalkozási területek, formák bővülése lehetőséget teremtett ahhoz, hogy az eddig piaci értékkel nem rendelkező szférákban is — mint például a szex — üzleti esélyek táruljanak föl. A szex tehát a vállalkozói szféra ma még perifériálisnak mondható, de egyre inkább izmosodó terepének tűnik.

Magánügy vagy közügy?

Bármennyire társadalometikai tabuként kezeljük is a szélesebb nyilvánosság szintjén a szexet, az erotikát, jelentősége tagadhatatlan az emberek életében. Ezt bizonyítja — noha sokaknak meglepő talán —, hogy a budapesti megkérdezettek

a szexuális életben való összhangot tartották a jó házasság, illetve párkapcsolat legfontosabb tényezőjének. (Bár nem zárható ki bizonyos mértékig a kérdezési szituációból eredő ráhangolódás torzító hatása sem.)

A válaszolók egy 5 fokú skála segítségével osztályozták fontosságuk sorrendjében a felsorakoztatott értékeket. A szexuális élet összhangjának átlagértéke volt a legmagasabb: 4,62. A második legfontosabb követelményként egymás szokásainak tiszteletben tartását állították föl, 4,60-as átlagosztályzattal. A szerelem és a hűség átlagértéke 4,51, illetve 4,44 volt. Az intellektuális és gazdasági szempontok, vagyis a közös érdeklődési kör és az anyagi jólét csak ezek után következett.

A szexualitás intimitásigényére utal, hogy míg a párkapcsolatok szintjén elsődleges értéknek minősült, addig a nyilvánosság előtti megjelenítése már sokakban visszatetszést kelt: minden második fővárosi megkérdezett (51 százalék) nyilatkozott ugyanis úgy, hogy nem tartja jónak a meztelenséget, az erotika elterjedését a tévében, a filmekben és az újságásokban. Alig egyharmad (31 százalék) ítélte pozitívnak ezt a jelenséget. A lakosság egy csoportja ebben a kérdésben — és mint majd látni fogjuk, az erotika konkrét megnyilvánulási formáival szemben is —

*A Magyar Közvéleménykutató Intézet vizsgálata 310 fős budapesti mintán folyt, amelynek összetétele a nem, az életkor és az iskolai végzettség szerint reprezentálta a főváros lakosságát.

közömbös attitűddel rendelkezik, nekik mindegy, hogy mi zajlik ezen a téren (17 százalék).

Bizonyos társadalmi csoportokban az átlagosnál is több az ellenzője a meztelenség és az erotika nyilvánosságra vitelemének. Az életkor előrehaladtával tapasztalható ez leginkább: míg a 29 év alattiaknak csak 20 százaléka, a 30–50 éveseknek kb. 38 százaléka, addig az 50–60 éveseknek már 67, az ennél is idősebbeknek pedig 80 százaléka nyilatkozott negatívan erről a jelenségről.

Nők és férfiak között is teljesen ellentétes a vélemény: míg a férfiak többsége jónak tartja a meztelenséget, az erotika elterjedését (45 százalék), addig a nők túlnyomó hányada nem tartja jónak (62 százalék).

A középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők inkább mellette szólnak (43 százalékuk ítélte jónak), az alacsony iskolázottságúak pedig ellene (a 8 osztálynál kevesebbet végzetek 73 százaléka, a 8 osztállyal rendelkezők 55 százaléka minősítette ezt kedvezőtlen jelenségnek).

Az emberek vallásossága is döntően meghatározza e kérdés megítélését: a vallásosoknak csak 21 százaléka vélte jónak a meztelenséget, az erotika térhódítását, 69 százalékuk pedig rossznak; ezzel szemben a magukat nem vallásosnak nevezők 41 százaléka nyilatkozott erről pozitívan, s csak 35 százalékuk negatívan.

A közömbösség leginkább a 30–39 éveseket és a diplomásokat jellemezte.

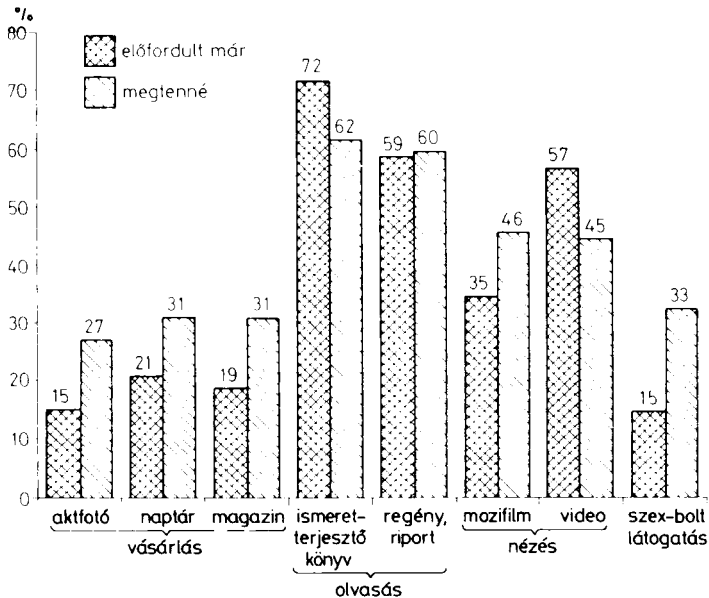
Az emberek leggyakrabban azzal indokolták a meztelenséget, az erotika elterjedésével szembeni ellenérzésüket, hogy ez a szerelem varázsát, titokzatosságát, illúzióit rombolja le, teszi túlságosan hétköznapivá. Sokan egyszerűen magánügyként kezelnék a szexet, ami csak két emberre tartozik, és nem a nyilvánosságra. A leggyakoribb aggodalmak között szerepelt a gyermekek és a fiatalok féltése a túl korai, illetve túl pórélményektől. Ennek kapcsán is sokan említették a szemérmetlen meztelenkedés erkölcsromboló hatását. Voltak, akik úgy vélték, sokszor funkciótlan, értelmetlen az erotikus

kép, ami szinte minden reklámban megjelenik, s ráadásul a nőt is egyfajta szexuális áruvá alacsonyítja.

Azok viszont, akik jónak tartják az erotika elterjedését a nyilvánosság színpadán, úgy érveltek, hogy ez teljesen természetes dolog, az emberi kultúra része, mindennapjaink tartozéka. A gyakorlati hasznát is többen kiemelték, amennyiben szerintük a szextapasztalatok színre vitele a felvilágosodást szolgálja, s kivetheti az embereket a szexkultúra elmaradottságából. A támogatók közül néhányan az esztétikai élmény jelentőségére, vagy a látvány szórakoztató funkciójára utaltak.

Fogyasztás és kereslet

A hírlapárusoknál, az aluljárókban, valamint egyéb nyilvános és zártkörű helyeken is egyre nagyobb számban jelentek meg a közelmúltban a nemiséggel, a szexszel kapcsolatos árucikkek. A fogyasztási tényadatok azonban azt mutatják, hogy csak bizonyos árucikkek iránt mutatkozott eddig nagyobb kereslet: elsősorban az ilyen témájú könyvek és az inkább csak magánforgalomban cirkuláló pornóvideók iránt. A közönség jövőbeli igényei is alapvetően ezekre a területekre korlátozódnak, noha a telítettség valamelyest visszafogni látszik a további keresletet. Sok más árucikk még nem hódította meg igazán a budapesti fogyasztókat, azonban halványan itt is felsejlik már a vásárlási hajlandóság. Érdekes ellentmondásnak tűnik, hogy éppen azok a termékek számíthatnak a jövőben nagyobb keresletre, amelyekből eddig elenyésző volt a fogyasztás (például aktfotók, aktnaptárak, szexmagazinok, szexfilmek és szexüzletek áruai), s azok esetében jeleztek az emberek az eddiginél kisebb érdeklődést, amelyeknél viszonylag nagy piaci forgalommal találkozhattunk (könyvek, videók). Ez az ellentmondás arra utal, hogy a lakosság egy részének fogyasztási igényeiben még vannak betöltendő hiatusok, ugyanakkor a vásárlási kedv egy bizonyos szint elérése után már nehezen fo-

I. ábra. A szexárúk fogyasztásának ténye és igénye

kozható ennél a speciális termékcsoportnál.

Az 1. ábra azt mutatja be részletesebben, hogy az egyes termékek esetében milyen mértékű volt a budapestiek eddigi tényleges vásárlói aktivitása, s mire számíthatunk a jövőben a fogyasztási igények alakulását illetően.

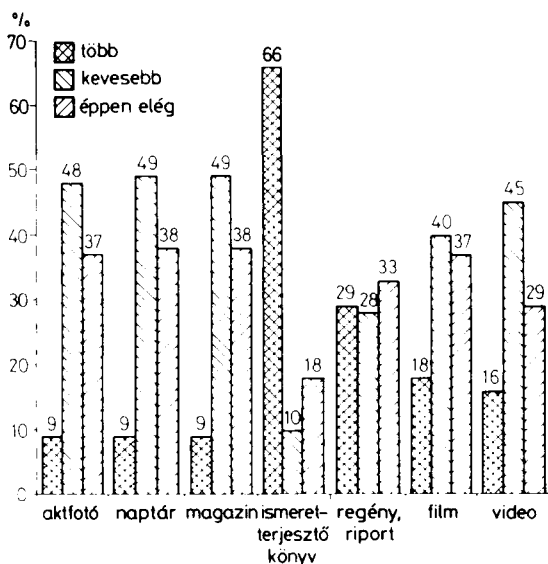
A szexfilmek irányában megmutatkozó igényt támasztja alá az is, hogy a fővárosiak közel fele (48 százalék) jónak tartaná, ha a nyugati nagyvárosokhoz hasonlóan Budapesten is nyílna egy kizárólag szex- és pornófilmeket játszó mozi. Kisebbségben maradtak azok, akik ezt nem helyeselnék (32 százalék), és itt is meglehetősen széles azok táborra, akik közömbösen fogadnák egy ilyen intézmény üzemeltetését (20 százalék). Minél fiatalabb és minél iskolázottabb valaki, annál valószínűbb, hogy kedvezően fogadná a szexmozit, ami szintén egyöntetű helyeslésre találta a nőtlen, hajadon emberek, a férfiak és a nem vallásos érületűek körében.

Rákérdeztünk arra is, jártak-e már valaszolóink szexüzletben, szexklubban. Egy kisebbség (15 százalék) volt már, a többség (85 százalék) viszont nem. Megemlítjük azonban, hogy ha lehetőség nyílna rá,

a budapestiek egyharmada bemenne egy ilyen üzletbe, klubba — mai állítása szerint.

A hazai bővülő lehetőségeket mutatja, hogy szexuális ismeretterjesztő könyvet a fővárosiak közel háromnegyede, erotikus témájú regényt vagy dokumentumriportot több mint felük olvasott már. A piaci telítettségére s a közönség abbéli kielégítésére utal, hogy az előbbi kevesebben óhajtkák a jövőben olvasni, mint ahányan eddig tették, s az utóbbi esetében sem látszik bővülni a kereslet.

Valamennyi árucikk fő fogyasztói a férfiak, az 50 év alattiak és azok, akik nem tartják magukat vallásosnak. A különböző iskolai végzettségűek más-más termékekkel szemben tanúsítottak eddig fogyasztói aktivitást: aktfotókat leginkább a középiszkolát végzettek vásárolták, aktnaplart a szakmunkásképzőt kijártak, viszont szexmagazinokat inkább a főiskolai-egyetemi diplomával rendelkezők. Szintén ők jártak már eddig nagyobb arányban szexüzletben vagy szexklubban. Minél iskolázottabb valaki, annál valószínűbb, hogy az ismeretterjesztő könyvek vagy az erotikus témájú regények, riportok olvasói közé tartozik. Az ilyen jellegű videók kö-

2. ábra. Mennyi kellene a szexárucikkekből?

zönségét leginkább szakmunkásképzőt, középiskolát végzettek alkotják. A szex-filmek látogatása egyformán jellemző a különböző iskolázottságúakra.

A szexárucikkek jelenlegi mennyiségével, választékával kapcsolatban is kikerültük a budapestiek véleményét. Az derült ki, hogy az emberek általában inkább sokallják az említett árucikkeket, mint keveslik. Körülbelül egyharmaduk szerint pedig éppen elég, amennyi jelenleg van belőlük. A közönség leginkább a könyvformában, irodalmias vagy tudományos ismeretterjesztő jelleggel bemutatott szex-árucikkek bővülő kínálatát várja. Nem elhanyagolható a mozgóképi megjelenítések (film, video) választékának kiszélesítése iránti igény sem, viszont kevesebb is megelégednének az emberek a nem élőszerű kép ábrázolásokból (napár, fotó, magazin).

A megkérdezettek közel fele mondta, hogy kevesebb is elég lenne az aktnaptárakból, aktfotókból és a szexmagazinokból (48-49 százalék). Mindössze a megkérdezettek 9-9 százaléka kívánna ezekből a jelenleginél nagyobb mennyiséget, illetve választékot. Aktfotókból a nem családostok (nőtlenek, hajadonok és az el-

váltak) látnának szívesen nagyobb választékot, aktnaptárakból és szexmagazinokból pedig inkább a házasságban élők.

A vizsgálatban részt vevő budapestiek-től megkérdeztük, milyen magyar szexmagazinokat ismernek. A válaszolók közel fele (46 százalék) egyetlen lapot sem tudott megnevezni. A spontán említések legtöbbször az *Erato* című lapra esett (18 százalék), minden tizedik válaszoló a *Sze-relem* című lapot, 8 százalék a *Szexpresszt* nevezte meg. A szexmagazinok ismerői elsősorban a férfiak, a fiatalabb, 40 év alatti korosztályok és azok, akik már többször jártak nyugati országokban. Az *Eratót* másoknál gyakrabban említették még a középiskolai végzettségűek, a Szerelmet a szakmunkások és a nem diplomás szellemi dolgozók, a *Szexpresszt* pedig a diplomás értelmiségiek.

Általában véve kevesebbet tartanak szükségesnek a budapestiek az erotikus jeleneteket mutató filmekből (40 százalék) vagy az ilyen videokazettákból (45 százalék) is. Ezek gyarapítását azonban már kétszer annyian (18, illetve 16 százalék) igényelnék, mint az előbb említett, nem élőszerű képi ábrázolásokét. A jelenleginél több szexfilmet és -videót szeret-

nének látni elsősorban a nőtlen férfiak, az 50 év alattiak, az általános iskolát vagy középfokú iskolát végzettek és a magukat nem vallásosnak tartó emberek.

A többi kapható árucikk közül egyedül a szexuális ismeretterjesztő, felvilágosító könyvek terén lenne a közönségnek az eddiginél szélesebb választékra igénye: ebből a válaszolók 66 százaléka többet tartana szükségesnek, s csupán egytizedük kevesebbet. Minél fiatalabb valaki, annál inkább növelné ezek választékát, tehát itt is elsősorban nőtlenekről, hajadonokról van szó. És hasonlóan vélekednek a szakmunkásképzőt vagy középiskolát végzettek is.

Egy árukategóriában igen megosztott a közvélemény: az erotikus témájú regényekből, dokumentumriportokból kb. ugyanannyian szeretnének többet látni a pultokon (29 százalék), mint ahányan kevesebbet (28 százalék). Az árukínálat bővítését elsősorban a nőtlen férfiak, az 50 év alattiak, a középfokú iskolát végzettek és a nem vallásos emberek várják. A jelenlegit is sokallják viszont — mint valamennyi árukategória esetében — a nők, az idős, iskolázatlan és vallásos budapestiek.

A szexüzletek

megnyitásával kapcsolatban erősen megosztott a budapesti közvélemény: szinte ugyanannyian (40 százalék) helyeselték, mint ahányan határozottan elleneztek (39 százalék). Ugyanakkor jelentős volt azok aránya is (15 százalék), akik támogató álláspontjukat feltételekhez kötötték.

A közvélemény megosztottsága már jelzi, hogy jelentős nézetkülönbségek vannak e kérdés kapcsán az egyes társadalmi-demográfiai csoportokban. A férfiak, a 30 évnél fiatalabbak, az iskolázottabbak, a nőtlen, hajadon válaszadók és azok, akik nem vallásosak, illetve már jártak ilyen boltban, egyértelműen helyeslik ezek létesítését. Ugyanakkor a pólus másik végén elhelyezkedők: tehát a nők, a legidősebb korosztályhoz tartozók, az iskolázatlanabbak, a házasságban élő, s még in-

kább az özvegy emberek és a vallásosak határozottan ellenzik ezt. A nézetkülönbség a különböző életkori csoportokban jelentkezett a legélesebben. A 30 évnél fiatalabbak 62 százaléka helyeselné a boltok megnyitását. 16 százaléka pedig ellenezné; ezzel szemben a 60 évnél idősebbek csak 28 százaléka helyeselné, 61 százaléka pedig határozottan ellenezné.

A szexboltok megnyitását támogató budapestiek közül a legtöbben (30 százalék) úgy gondolták, hogy ez is része a nagyobb szabadságnak, ha igény van rá, legalísiman lehessen hozzájutni. Ehhez a gondolkodásmódhoz kapcsolódik az az érvelés is, hogy külföldön mindenhol van, úgyis behozzák az emberek, akkor legalább forintért, legalísiman lehessen vásárolni az ott kapható termékeket (13 százalék). A boltok megnyitását támogatók másik fontos érve az volt, hogy vannak olyan emberek (a gátlásosak, partnerkapcsolatokban hátrányos helyzetűek, a szexuális problémákkal küzdők stb.), akiknek szüksége lehet ezeknek a boltoknak a kínálatára (26 százalék). Sokan úgy vélték, hogy a szexboltok megnyitása módot adna egyfajta ismeretterjesztésre, főleg a tapasztalatlan fiatalok számára (11 százalék).

A szexboltok megnyitását ellenzők körében a legtöbben (24 százalék) nem indokolták álláspontjukat, csupán ellenérzésüknek adtak hangot (gusztustalan, ízléstelen, ő személy szerint ellenzi), illetve azt mondták, hogy nincs rá szükség (14 százalék). Az egyetlen számottevő érv a boltok megnyitása ellen az volt, hogy rossz hatással lenne a gyerekekre (14 százalék).

Azok, akik feltételhez kötötték álláspontjukat, szintén a fiatalok miatt aggodták; a legtöbben azt mondták, csak akkor helyeslik az ilyen boltok megnyitását, ha korhatárhoz kötik a látogatásukat. A megfogalmazott feltételek között számottevő volt még az is, hogy a boltok ne legyenek feltűnőek, kirakataikkal ne sértsek a közízlést.

A megkérdezett budapestiek többségét (55 százalék) nem zavarná (pontosabban

nem örülne, de elfogadná), ha a lakása közelében szexbolt nyílna, 16 százalékát pedig közömbösen hagyná. Ugyanakkor közel egynegyedük (23 százalék) tiltakozna ez ellen, s csupán 5 százalék nyilatkozott úgy, hogy kifejezetten örülne neki. A környéken nyíló szexbolt elfogadására a legnagyobb hajlandóság a fiatalabb korosztályhoz tartozó, nem vallásos budapestiekben van meg: az idősebbek és a vallásosak viszont tiltakoznának ez ellen. A kérdés megítélésében fontos szerepe volt az érintettségnek is: azok a megkérdezettek ugyanis, akik az akkoriban ismertté vált szexbolt nyitási helyek közelében laknak (Garai tér, Tanács körút), kevésbé fogadták el ezt a körülményt, mint más kerületek lakói. Figyelemre méltó, hogy azok, akik örülnének a környéken egy ilyen üzlet megnyitásának, elsősorban azok köréből kerültek ki, akik már jártak ilyen boltokban.

A szexüzletekkel kapcsolatos véleményekből egy olyan kép rajzolódik ki, amelyben a hangsúly elsősorban a fiatalok védelmében, egyfajta egyéni távolságtartáson és a parttalan elterjedés (reklám, kirakat) elutasításán van.

Említettük már, hogy sokan csak azzal a feltétellel értenek egyet a szexboltok megnyitásával, ha azok diszkrétnek lesznek, kirakataik nem lesznek kihívóak. Ez a hozzáállás nyilvánul meg abban is, hogy a budapestiek többsége nem ért egyet az ilyen üzletek tévé-, újság- vagy rádióreklámjával és azzal sem, hogy a boltban kapható árucikkeket bemutassák a kirakatban. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik az is, hogy a budapestiek kétharmada a szexüzletek megnyitását csak akkor tartja elfogadhatónak, ha ezzel egyidejűleg eltűnnek a közterületekről az ilyen jellegű árucikkek.

A szexüzletekkel kapcsolatos véleményalkotást döntően az befolyásolta, hogy valaki járt-e már ilyen boltban vagy nem. Általában elmondható, hogy azok, akik jártak már szexüzletben, lényegesen toleránsabban, elfogadóbban kezelik a

Vélemények a szexüzletekről

	az egyetértők aránya százalékban
A szexüzletekben való belépést csak 16 éven felülieknek kell engedélyezni	88
A normális szexuális kapcsolatban nincs szükség mesterséges örömszerző eszközökre	81
A szexüzletek óriási haszonnal fognak működni	76
A szexüzletek megnyitása csak akkor elfogadható, ha ugyanakkor eltűnnek a közterületekről az ilyen jellegű árucikkek	65
A nehezebb megélhetés ellenére is az emberek szívesen fognak áldozni valamennyi pénzt a szexuális élet örömeit fokozó eszközökre	53
A szexüzletek sértik az emberek szeméremérzetét	42
A szexüzlet megnyitása az emberek természetes igényét elégíti ki	34
A szexüzletben kapható bármilyen árucikkek nyugodtan bemutatathatók a kirakatban	33
A szexüzletek árucikkelt és szolgáltatásait nyugodtan lehet reklámozni a tévében, az újságokban, a rádióban	30
A szexüzletek megnyitása komoly veszélyt jelent az erkölcsre	27
A piaci verseny érdekében minél több szexüzlet nyitását kell engedélyezni	21
A szexüzletek elterjedésével a kapitalista rendszer káros hatással fognak érvényesülni	14

kérdést, mint azok, akik nem jártak ilyen helyen.

A szexboltok lehetséges működési formájáról nyújt információt az, hogy a budapestiek közel fele (46 százalék) szerint az emberek szívesebben vásárolnák az ilyen boltok kínálatát hirdetések, reklámok alapján, vagy csomagküldő szolgálat útján. A személyes vásárlást egynegyedük (26 százalék) részesítette előnyben, s 21 százalékuk szerint az emberek mind a kétféle vásárlási móddal élni fognak.

A szexüzletekkel kapcsolatos vélemények mögött jellegzetes tudati struktúrák húzódnak meg. Ezek jellegét, erősségét faktorelemzéssel próbáltuk kimutatni, amely során három faktort sikerült elkülöníteni. Ezek a lehetséges véleménystruktúrák összességéből 47,7 százalékot magyaráztak meg.

Az első véleménycsoport, amely a legegységesebb, a legkoherensebb a közvéleményben, a hagyományos erkölcsi értékekre hivatkozva utasítja el a szexboltok létesítését. Tehát annak ellenére, hogy a megkérdezett budapestiek több mint kétharmada helyeselné az ilyen üzletek létrehozását, a közvélemény mélyén erős ellenérzés húzódik meg velük szemben. Ez az álláspont azt fejezi ki, hogy ezek a boltok veszélyt jelentenek az erkölcsre, sértik a közízlést, káros ideológiai hatást fejtenek ki, ugyanakkor nem természetes emberi igényeket elégítenek ki, tehát nem szabad reklámozni őket a tömegkommunikációban, s a kirakatokban sem mutathatják be termékeiket. A hagyományos erkölcsi értékek védelme az alacsonyabb iskolai végzettségű idősebb korosztályra volt a legjellemzőbb.

Ezzel párhuzamosan él a közvéleményben egy olyan felfogás, amely a piaci kereslet törvényszerűségeire hivatkozva támogatja a szexboltok létesítését. Ez a felfogás abból indul ki, hogy mindig is lesznek olyan emberek, akik szívesen áldoznak pénzt az ilyen termékekre, ezért nagy lesz ezeknek a boltoknak a haszna (azaz nagy forgalmat fognak lebonyolítani), következképpen minél többet kell engedélyezni, hogy a piaci versenyhelyzet kifejthesse szabályozó hatását. Az elemzésbe bevont változók mentén nem sikerült elkülönítenünk olyan társadalmi-demográfiai csoportot, amelyikre különösen jellemző lett volna az a gondolkodásmód. Ez arra utal, hogy a szexboltokat a piaci kereslethez kötő felfogást valló emberek megtalálhatók a társadalom minden rétegében.

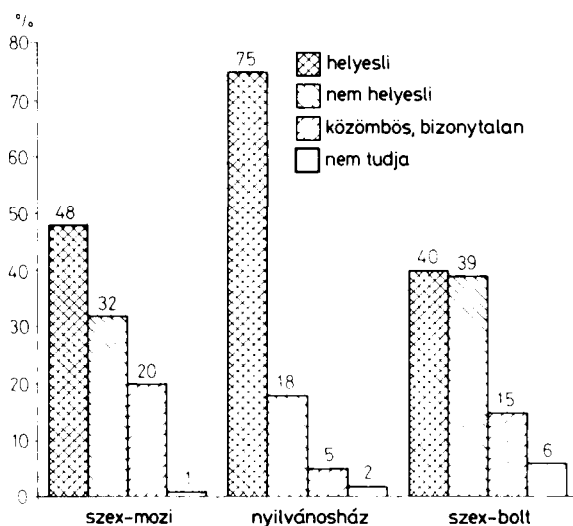
A harmadik véleménycsoport szintén a szexboltok engedélyezése mellett van, de óvatosan feltételeket szab a működésük-

hoz. Ez a felfogás korhatárhoz kötné az ilyen boltok látogatását, és megnyitásukat is csak akkor engedélyezné, ha ezzel eltűnnének a közterületekről az ilyen jellegű árucikkek. A szexboltok feltételhez kötött engedélyezését elsősorban a női válaszadók hangoztatták.

A nyilvánosházakról

Talán még a nyilvánosházak újjáélesztésének hazai szószólóit is meg fogják lepni eredményeink. Ha figyelembe vesszük azt a már említett tényt, hogy a meztelenséget és az erotika elterjedését a megkérdezettek fele (51 százalék) elutasítja, meglepőnek tűnhet talán az a magas, 75 százalékos helyeslési arány, mellyel a nyilvánosházak újjáélesztésének gondolatát fogadják a budapestiek. Alig egyötödük (18 százalék) nem helyeselné csak a nyilvánosházak újbóli életrehívását, s a 310 megkérdezettből mindössze 16-an (5

3. ábra. Vélemények az egyes szexintézmények megnyitásáról

százalék) bizonyultak közömbösnek e téma iránt.

A nyilvánosházak ellenzőinek és támogatóinak táborát vizsgálva arra a meglepőnek tűnő következtetésre jutunk, hogy társadalmi-demográfiai tekintetben alig van közöttük különbség.

A nyilvánosházat helyeslők viszonylag heterogén csoportot alkotnak. Nincs közöttük különbség tekintetben, hogy férfiről (76 százalék) vagy nőről (74 százalék) van szó, s iskolázottság tekintetében sem számottevő a véleménykülönbség. A betanított és segédmunkások a többi foglalkozási csoportnál egy kicsit jobban szimpatizálnak ezzel az intézménnyel. Leginkább azok helyeslik a házak megnyitását, akik gyakran járnak Nyugatra. A nők esetében figyelemre méltó az összefüggés, hogy minél többen jártak Nyugaton, annál inkább helyeslik, míg a férfiak esetében mindegy, hányszor utaztak, mindenképpen helyeslik.

A nyilvánosházak megnyitását ellenzők között valamivel több a nő (58 százalék) mint a férfi (42 százalék). A 29 év alatti nők sokkal jobban tiltakoznak, mint idősebb nő társaik. Valószínűsíthető, hogy a férjhez menés korában lévő nők bizonyos értelemben „vetélytársuknak tekintenek a

nyilvánosházakat, hiszen ezek megléte biztosítaná azon férfiak szexuális igényeinek kielégítését, akik egyébként nem érzik szükségét tartós kapcsolatok fenn tartásának. Több a nem helyeslő az élet társai kapcsolatban élő nők között, ami feltehetően e kapcsolattípus labilitásával magyarázható. Figyelemre méltó az a tény, hogy a kiskorú gyermekekkel élő nők kétszer annyian nem helyeselnék nyilvánosházak nyitását, mint a gyermektelen nők, ami talán azzal magyarázható, hogy a kiskorú gyermekek nevelése még ma is jórészt az anyákra hárul, s az előlötti felelősségtudat konzervatívabb erkölcsi normarendszer irányába befolyásolja a gondolkodásmódjukat. Ennek ismeretében nem minden tanulság nélküli, hogy a nyilvánosházat helyeslő és ellenző férfiak esetében semmi különbség nincs tekintetben, hogy gyermektelenek vagy kiskorú gyermekeik vannak-e.

A tiltakozók között van egy réteg, akik feleannyian sem akarják nyilvánosházak nyitását, mint más társadalmi-demográfiai csoport. Ez az olyan vallásos személyekből álló réteg, akik még sohasem jártak Nyugaton. Úgy tűnik, ez a két tényező igen erősen felerősíti egymást a nyilvánosházak megítélését illetően.

Társadalmi igény vagy legitimáció?

Megkértük a budapestieket, hogy saját szavaikkal mondják el: miért helyeslik a nyilvánosházak megnyitását, illetve miért tiltakoznak ellene.

A nyilvánosházakat elutasító válaszok esetében két ellenérv körül kristályosodik ki a tiltakozás. Legtöbbször az AIDS terjedésével magyarázzák ellenérzésüket, véleményük szerint a nyilvánosházak nemi betegségek melegágyai lesznek. Egy kisebb tábor a nők önértékeire hivatkozva utasítja el ezt az intézményt, mert — mint mondják — „lealacsonyító, hogy ilyesmire használják a nőket. Fő érve még az ellenzőknek, hogy az egyre nagyobb mértékben jelentkező társadalmi problémákra a nyilvánosházak csak pótmegoldást jelentenének. Aki normálisan él, az egyébként sem szorul rá ilyesmire — állítják többen is, a deviancia területére utalva ezzel a nyilvánosházak kérdését.

A megnyitást helyeslők érvelésének szembetűnő sajátossága, hogy csak viszonylag kevesen említik valamilyen formában az ilyen intézményekre való természetes társadalmi igényt. A megkérdezettek közül nagyon sokan úgy vélik, hogy Magyarországon most is működik egy kiterjedt prostitúciós hálózat, amely magában foglalja a „Rákóczi térieket”, a szállodákban „működő” lányokat és a jó módú férfiakhoz telefonhívásra házhoz menő luxus prostituáltakat (Nyugaton: call-girl). Ezen kiterjedt csoport véleménye szerint a nyilvánosházaknak elsősorban ezt a már meglévő helyzetet kellene legalizálnia és ellenőrzötté tennie. Számukra ezen intézmények legitimítását működésük racionalitása és áttekinthetősége jelentené. Néhányan közülük úgy vélekednek, hogy az ellenőrzöttséggel megszűnne a lányok kiszolgáltatottsága és a lányokat „futtató férfiak kivételezett helyzete, mi több, az így keletkező jövedelmek adóztatás alá eshetnének. Voltak, akik abbéli reményüknek adtak hangot, hogy a nyilvánosházak megnyitásával fel-

számolódik a Rákóczi téri „ellenőrizhetetlen leánykereskedelem”.

A nyilvánosházakat helyeslők legnagyobb csoportja úgy véli, hogy az állandó és kötelező egészségügyi ellenőrzöttség az AIDS terjedésének lefékezője lenne, nem terjesztője, ahogyan azt az elutasítók nagy része állította.

A nyilvánosházaknak mintegy „szelep” funkciót tulajdonítók szerint csökkenni fog a nemi erőszakos bűncselekmények száma.

Egy figyelemre méltó, s újfajta igényeknek hangot adó javaslat is elhangzott: ne csak a férfiaknak nyíljanak nyilvánosházak, „a nőknek is kijárna ilyen, legyen egyenlőség”.

A megkérdezett budapestiek többsége (61 százaléka), ha nem örülne is neki, elfogadná, hogy a lakása közelében nyilvánosházat nyissanak. Azok a megkérdezettek, akik egyébként is helyeselnék a nyilvánosházak újjáélesztését, nagy számban elfogadnák azt is, hogy a közvetlen lakókörnyezetükben működjön, s még a nyilvánosházak ellen tiltakozók kis része is hajlandónak mutatkozna kibékülni ezzel a helyzettel.

A megkérdezetteknek több mint egynegyede (27 százalék) tiltakozna az ellen, hogy otthona közelében egy ilyen ház nyíljon. Még akik egyébként helyeselnék is az ilyen intézmény működését, csak mintegy felerészben fogadnák el, hogy ez éppen mellettük legyen.

A nyilvánosházról alkotott vélemények összefoglalásaképpen a megkérdezettek tizenkét kijelentést kellett értékelniük aszerint, hogy egyetértene-e vele, vagy sem. Véleményeik a következő oldalon lévő táblázat szerint alakultak.

Azt, hogy a nyilvánosházak mellett sokkal többen szavaznának, mint a szexshopok mellett, mutatja az is, hogy az ezzel kapcsolatos pozitív vélemények sokkal egyöntetűbb elfogadásra találtak. A tizenkét kijelentés megítélése éles elhatárolódással két attitűdnyalábba szerveződik, a hét pozitív vélemény az első helyekre kerül, negatív vélemények beéke-

	az egyetértők aránya százalékban
A nyilvánosházak intézménye ellenőrizhetővé teszi a prostitúciót	80
A nyilvánosházak megnyitásával csökkenni fog a nemi erőszakos bűncselekmények száma	69
A nyilvánosházak természetes társadalmi igényt elégítenek ki	65
A nyilvánosházak lehetővé teszik, hogy a férfiak kellő tapasztalattal lépjenek házasságra	61
A nyilvánosházak hozzájárulnak a szexuális szabadság megvalósulásához	49
A nyilvánosházak megnyitásával csökkenni fog a fiatalok leányanyák száma	49
A nyilvánosházakat látogató férfiak házasság-igénye súlyosabb lesz	33
Nincs szükség nyilvánosházakra, hiszen enélkül is könnyű szexuális partnert találni	29
A nyilvánosházak terjeszteti fogják az AIDS-fertőzést	21
A nyilvánosházak veszélyeztetik a családi életet, növelik a válások számát	19
A nyilvánosházak az erkölcsatlenség terjesztői	14
A nyilvánosházak elősegítik a kapitalista rendszer újjáélesztését	8

lődése nélkül, az öt negatív vélekedés pedig az utolsó helyekre szorul. Az intézménnyel kapcsolatos negatív véleményeket vizsgálva elgondolkodtató, hogy az AIDS terjedésének milyen kevesen tulajdonítanak jelentőséget, különösen ha figyelembe vesszük, hogy külföldön több nyilvánosházat is bezártak az AIDS-től való félelem miatt. Ennek valószínűleg az lehet a magyarázata, hogy az AIDS nálunk messze nem annyira elterjedt, mint Nyugaton, így kevésbé vannak tisztában a betegség valódi jelentőségével.

Végül egyértelműen kiderül a válaszból, hogy az emberek számára a nyilvánosházak nem ideológiai-politikai problémát jelentenek. Csak elenyészően kis számban állították ugyanis, hogy ezek megnyitása a kapitalizmus visszaállítását jelentené.

Röviden

Összefoglalva a vizsgálat eredményeit azt mondhatjuk, hogy az emberek a szexualitást az intím életszféra legfontosabb értékének tartják, ugyanakkor nem fogadják egyértelmű helyesléssel a meztelenség, az erotika nyilvánosság előtti megjelenését. Igen megosztott a közvélemény a szex áruként megjelenő különböző formáinak (szexsajtó, szexshopok, nyilvánosházak, pornómozi stb.) elfogadására.

Feltehetően egyfajta tradícióhoz kötődik az, hogy a budapestiek lényegesen jobban tolerálnák a nyilvánosházak intézményének újjáélesztését, mint a szexpiac modern formáinak megjelenését. Így a budapestiek túlnyomó többsége egyetértene azzal, ha nyilvánosházak létesülnének, ugyanakkor csak felerészben igényelnék a pornómozik működését, és igen ambivalensen viszonyulnának a szexüzletek megnyitásához. Általában elmondható, hogy a piaci forgalomban már fellelhető szextermékek mennyiségét inkább sokallják, semmint keveslik, kivételt képeznek ez alól az ismeretterjesztő, felvilágosító könyvek és a szexuális tematikával foglalkozó irodalmi alkotások.

Az eltérő véleményeket alapvetően az emberek életkora és neme határozza meg: a fiatalok és a férfiak körében nagyobb a kereslet az ilyen termékek és szolgáltatások iránt.

A szexshopok esetében a támogatók elsősorban arra hivatkoztak, hogy ezek megnyitása a gazdasági liberalizálódás része lenne, míg a nyilvánosházak megítélésénél alapvetően a társadalmi előnyöket hangsúlyozták.

Nagy Zsolt

Az érzékek birodalma

Megjegyzések a hazai szexiparról

A látványos politikai változások árnyékában Magyarországon ma példátlan kulturális átalakulás zajlik, amelynek jelentőségét aligha lehet alábecsülni. E folyamat legfőbb jellegzetessége az államilag támogatott kultúra rendszerének látványos összeomlása és a népszerű (tömeg)kultúra termékeinek előretörése. A megújulás nem fájdalommentes (egy megkövesedett struktúra felszámolása sohasem az), és olyan jelenségeket is a felszínre hozott, amelyek látens módon ott voltak az előző korszak szőnyeg alá söpört problémái között. Ezek közé tartozik a szex és a pornográfia problémaköre is. A nyugati társadalmak a hatvanas évek végén élték át azt a szexuális forradalmat, amely hozzánk igencsak megkésve, most érkezett el. Kézenfekvőnek tűnik az ottani tapasztalatok hasznosítása, de az eredeti tökéfelhalmozás korát élő magyar szexipacnak eddig jóformán csak a kerülendő balfogásokat és a szerencsétlen „megoldásokat” sikerült adaptálnia. Az alábbiakban e jelenségkör néhány jellegzetes esztétikai és etikai problémáját próbálom felvázolni.

A szocialista embertípus öntudatánál talán csak szemérmessége nagyobb — az ideológusok fejében legalábbis ez a vágykép élt. Öntudatos dolgozó titokban él nemzeti életet, megvetően fordul el a rothadó kapitalizmusból áradó mocsoktól és annak fortélyos termékeitől — sugallta az állami propagandagépezet, amely ezen a területen valóban maradandó károkat okozott. Nemzedékek sora nevelkedett az ijesztően hazug puritanizmus körülményei között; a kötelező álszemérem és az erőszakolt prűderia kétes értékű gyü-

mölcssei ott vannak a fiatalabb nemzedékek elképesztő tájékozatlanságában, az abortuszok kiemelkedően magas számában. (Erről valószínűleg a Magyar Ifjúság és az Ifjúsági Magazin orvosi rovatának vezetői tudnának igazán cifrákat mesélni...)

Eszmélők

1989-ben szinte hetente lángoltak fel a sajtóviták a szex és a pornográfia ügyében, miközben az iparág magyarországi karrierje fényesen ívelt felfelé. Az állampárti cenzúra lassú elhalása következtében bizonytalanság, egyfajta vákuumhelyzet jött létre a kulturális piacon is. Senki nem tudta, mit lehet már és mit nem lehet még, amikor az aluljárók félhomályában már készen álltak a maffiózók megbízottai a piac (újra)felosztására. A leggyorsabban eszmélők azóta már egy-egy terület kulcspozícióit foglalják el, izmosodnak a monopóliumok, vastagodnak a bankbetétek.

Az 1989-es év több esztendőre elegendő változást sűrített magába a kultúra minden területén. A film- és videoforgalmazás, a könyv- és lapkiadás egy dologra biztosan ráértett. Arra, hogy a szex az év legjobb üzlete, egyedül itt van hatalmas kielégítetlen fizetőképes kereslet. Miután a politikai tényfeltáró irodalom és (dokumentum)film hulláma rövid idő alatt lefutott, helyét a valódi kommersz vette át. A krimi és a lektűr mellé felzárkózott a pletyka- és botrányirodalom, majd mindent letarolva látványosan átvette az uralmat a szex és a pornó. Lássunk néhány példát a különböző területekről.

A filmforgalmazás

volt az első olyan terület, ahol a szexualitás tabuját már évekkel ezelőtt megpróbálták ostrom alá venni a forgalmazók. Egy-egy merészebb alkotás bemutatója botrányszámba ment, és valóságos zarándoklatot okozott, még a környező országokban is. Pasolini *Dekameronja* majd egy évtizeden keresztül (!) volt műsoron a Filmmúzeumban, Bertolucci *Az utolsó tangó Párizsban* című alkotását pedig szervezett formában látogatták a szovjet turistacsoportok. Utoljára talán Oshima *Az érzékek birodalma* című filmje váltott ki komoly vitát, de ez már közvetlenül a tiltások feloldása előtt volt. Azután jött az *Emmanuelle* hivatalos premierje, hogy végleg maga alá temessen egy korszakot. Az erotika, a sejtetés és a pikantéria mozija a múlté, holnap talán már a *Mély torok* vagy a *Foxy Lady* valamelyik epizódja kerül műsorra a Vörös Csillagban.

A piaci anarchia és a farkastörvények uralma a filmterjesztés egész rendszerét kommersz irányba tolja el. A rövid távú

nyereségérdekeltség következményeként a szerzői film kiszorult a nagyobb mozikból, és ezek videovetítőiben — rosszabb esetben nagytermeiben — letek otthonra az erotikus és szexfilmek. Noha igény van rá, nincsenek még kifejezetten pornómozik, így a kényszerű együttélés számtalan feszültség forrása. Megoldást a különféle profilú vetítőhelyek világos és egyértelmű elkülönítése jelenthetne, amely a világon mindenhol működőképesnek bizonyult. Ebben a rendszerben a néző pontosan tudná, hogy hol játsszák az elsősítes kommerszfilmeket, az Art Kino hálózatban megtalálná a művészi alkotásokat, a pornómozikban pedig a pornófilmeket — talán éppen a szex ABC és Szex DEF szerencsétlen műfaji hibridje után készült első legális magyar alkotást.

A tiltott gyümölcs

A filmnek a nyolcvanas évek derekától kemény konkurenciát jelentett az egyre terebélyesedő videózás. Az ellenőrizhetetlen kazettaáramlás, a fejlett feketepiaci

struktúra, a bérmasolók és magánkölszönzők hálózata elképesztő összegektől fosztotta meg a hivatalos forgalmazókat, akik megfelelő jogi szabályozás és rugalmasság híján tehetetlenül figyelték az eseményeket. A cenzurális tiltások megkerülésének kéje sajátos misztikummal ruházta fel ezt a tiltott gyümölcsnek számító műfajt. A szex- és pornófilmek csereberéje a kezdő videósok gyermekbetegsége, szinte minden új képmagnótulajdonos átesik ezen a korszakon. Mivel alig készültek felmérések a hazai videózási szokásokról, ezért a tényleges igényekről, a kereslet jellegéről és változásairól, az egyes film-típusok népszerűségéről csak igen közvetett ismereteink vannak. Valkó Emőke és Rosner Imre kutatásai szerint a pornográfia a videós műfaji hierarchia közepén helyezkedik el. Számítani kell arra, hogy a tilalmak elmúltával és a legális kölcsönzési lehetőségek kibővülésével az ilyen irányú kereslet átmenetileg növekedni fog, mielőtt beáll a normális szintre. Annyi bizonyos, hogy pornográfia törvény ide vagy oda, a Parlamenttel éppen átel-

lenben lévő videótéka fő profilja a pornófilmek kölcsönzése. Egészen jól megélik belőle.

A sajtóban,

a filmhez hasonlóan, fokozatosan tört utat magának a szex. A hetvenes évek végétől sátoros ünnepek táján gondosan kicentizett terjedelemben fedetlen keblek jelentek meg bizonyos lapokban (Tollasbál, SZUR Magazin, szilveszteri különszámok stb.), amelyek erre jogosítványt szereztek. A második hullámban úgynevezett „felvilágosító jellegű” kiadványoknak álcázott egyhén pikáns füzetkék bukkantak fel és fogytak el pillanatok alatt. Ezeket a tétova kísérletek követték a tavalyi évben megindult, „szexuáletikai” fedőnévvel ellátott kiadványok (*Szeretkezés, Együttlét*), illetve lapok, mint a *Szexpressz* vagy az *Erato*. Ezek még valóban megpróbálták valamilyen színvonalat tartani, de rövid idő alatt elsöpörték őket az olyan lényegretörőbb, felesleges körítéstől mentes szexkiadványok, mint a *Szírén*, a *Popó*

Magazin, a *Playsir* vagy az *Erotika*. Sajátos színfoltot jelentett ebben a folyamatban a *Playboy* magyar kiadása, amely szándékosan keltett rossz híre ellenére messze kimagaslik a mezőnyből kulturált-ságával és tartalmasságával. Végül az utolsó hullámban megérkeztek a nyíltan pornográf füzetkék (*Lesbi Girls*, *Sexy Lady*, *Ficken*), és ki tudja milyen meglepetések várnak még ránk az újságosoknál, ahol a tisztességben megőszült cenzorok ma alighanem csukott szemmel vásárolják a Népszabadságot.

A nyíltan szexuális tartalmú kiadványok hazai *forgalmazásának* körülményei mellett nem mehetünk el szó nélkül. Ez a forgalmazás — és itt nem a lapok terítésére gondolunk — példátlanul rossz és botrányosan bizléstelen, emellett sérti a jóízlést és bizonyos értelemben az emberi jogokat is. A Magyar Posta jóvoltából minden vásárló rá van kényszerítve arra, hogy válogatás közben a közszemlére kitett lapok között szexuáliságokkal, aknap-tárakkal találkozzon. Akkor is, ha egészen mást keres. A szexkiadványok elhelyezése szabályozás hiányában kizárólag az adott újságos nemétől, korától és ízlésétől függ. Kulturált országokban ezt a problémát elkülönített, lefüggönyözött részleggel oldják meg, ahová 18 éven aluliaknak valóban tilos a belépés, és ezt ellenőrzik is. Amíg ez nem rendeződik, addig marad a feliratháború, az aláírásgyűjtés, a parlamenti interpelláció. A Kálvin téri aluljáró falán hatalmas „Éljen a pornó” díszleg, az ellentábor viszont a Felszabadulás téri aluljáróban tette közzé hitvallását „a szex és a pornó ellen”.

Erotikus irodalom

címszó alatt a magyar olvasó korábban a *Káma Szutrát* és az *Illatos kert* ismerhette meg legalisan. Tavaly óta ezen a téren is gyökeres változások figyelhetők meg. A könyvkiadók az összeomlás előtti utolsó pillanatokban a politikai pikantéria és a két háború közötti lektűr mellett kiadják utolsó adujukat, pillanatok alatt kiadtak olyan nyereségesnek remélt mű-

veket, mint *De Sade*, *Apollinaire* és mások eddig tiltott könyvei. Csakhogy a kis cégek áldásos tevékenysége nyomán a pultokon ekkor már a *Tehéncsöcs*, az *Ezred lánya*, és *Éva nővér* tündökölt, és eme opuszok keresetlen egyszerűségével és szókimondásával aligha vehetik fel a versenyt a megkésett klasszikusok. Neves és névtelen szerzők ontják a fércműveket a gyors pénzkereset reményében, az általános túltermelési válságból egyelőre a szex került ki győztesen, bár a kényszerű leárazások listái és az antikváriumok készletei arra utalnak, ez a hullám lefutóban van.

A legkülönösebb

— mivel ennek a területnek van a legkevesebb előzménye — a szexuális jellegű szolgáltatások és árucikkek helyzete. A prostitúció és a nyilvános házak esetleges visszaállításának kérdése legalább olyan indulatokat váltott ki, mint a pornográfia. Itt egy de facto amúgy is létező jelenség normális mederbe tereléséről van szó, amely ugyanúgy kulturált megoldást követel, mint a film vagy a sajtó. A Tanács körüli Intim Center körüli botrányok és lakossági tiltakozások világosan jelzik azokat a problémákat, amelyeket a szexipar első hazai működő intézménye fölvet. (Nevével ellentétben e műintézményben a népsűrűség vetekszik a hetes busz csúcsforgalmi időszakával, az intim jelző így inkább a forgalmazott termékek használati jellegére utalhat.) A frissen nyílt üzletet polgártársaink tavaly karácsony előtt szinte teljesen kifosztották, ami azt mutatja, hogy az IKEA esztétikus termékei mellett a „szexuális berendezések” iránt is markáns érdeklődés van. Az üzlet magyar viszonyok között meglepően kulturáltan és diszkréten működik, de a társadalmi intoleranciával szemben ez a — bizonyítottan életképes és tömegigényt kielégítő vállalkozás — még számos nehézséget fog megívni.

• •

E rövid körkép a hazai szexpiac néhány, ma még problémás jelenségére próbált rávilágítani. Az már bizonyosnak látszik, hogy ez a piac — tetszik vagy sem — immár szerves része annak a tömegkultúrának, amelyben az elkövetkező évtizedekben élni fogunk. Ezen a területen is égetően szükséges tehát a határozott,

társadalmi igényekre és személyiségi jogokra egyformán odafigyelő, toleráns és körültekintő jogalkotás. A születő törvényeknek pedig érvényt kell szerezni. Azt viszont mindenképpen célszerű belátni, hogy a látványosan csődöt mondott álszent ízlésdiktatúrához nincs visszatérés.

Portugáliában is megszűnik az állami tévémonopólium. A lisszaboni kormány két magántévécsatorna indításához járult hozzá. A jelentkező potenciális üzemeltetők egyenként legfeljebb az alaptőke 25 százalékát adhatják, a külföldi vállalkozók részvételét 10 százalékra korlátozták. Az engedélyeket a jövő évben fogják kiadni. A kormánytervezet előírja továbbá, hogy a műsorok 50 százalékát portugál nyelven kell sugározni, 10 százalékban saját gyártásúnak, 35 százalékban pedig európai eredetűnek kell lenniük. A reklám nem lehet több az adásidő 15 százalékánál. A katolikus egyházzal közvetlen vagy közvetett kapcsolatban álló jelentkezőket előnyben kell részesíteni. (*Kirche und Rundfunk*)

A „növekvő kelet-európai információszükségre” hivatkozva a BBC elnöke ismét a brit kormányhoz fordult, hogy állítson rendelkezésükre megfelelő eszközöket egy „World TV Service” kiépítéséhez. Kb. 5 millió fontról van szó. A BBC elképzelése szerint napi félórás tájékoztató műsort kellene sugározni műholdon keresztül. Az elnök szerint, ha a kormány ismét elutasítja követeléseiket, Nagy-Britannia hátrányba kerül a franciákkal, az amerikaiakkal és az oroszokkal szemben. (*Kirche und Rundfunk*)

A román rádió és televízió segítségért fordult az EBU nyugatnémet elnökéhez az öt éve szüneteltetett német nyelvű adásainak újraindításához. A segélyakció keretében a bajor és a Saar-vidéki rádió és televízió gyűjtötte össze a Bukarestbe küldendő műsorokat és technikai eszközöket. (*Fernseh-Informationen*)

A kubai televízió az 1959-es forradalom óta első ízben sugározott egy magántársaság által készített műsort. Ted Turner amerikai társasága, a Cable News Network állította össze azt az információs programot, mely „Informe Mundial” címmel került a kubai képernyőkre. (*Fernseh-Informationen*)

Az örmény televízió nemcsak a műsorok, hanem már a reklám terén is együttműködik a nyugatnémet Saar-vidéki tévével. A reklámfilmcskék nyugati értékesítésével a németek az örmény televízió korszerűsítéséhez szükséges deviza előteremtésében segítenek. A jövőre vonatkozóan több koprodukciós megállapodást kötött a két televízió. (*Fernseh-Informationen*)

Kezd elégük lenni a nyugatnémeteknek az NDK-ról szóló tévétudósításokból. Januárról februárra 34-ről 46 százalékra nőtt azok aránya, akik so-kallották ezeket a híradásokat, míg a tudósítások mennyiségével éppen elégedettek aránya 60-ról 48 százalékra csökkent. A ZDF televízió főszerkesztője a közvélemény-kutatási adatok alapján úgy nyilatkozott, hogy az „NDK túladagolás” elkerülése érdekében növelik a külföldről és az NSZK-ról szóló tájékoztatást. (*Kirche und Rundfunk*)

Veszteséget termel a Sky Television Rupert Murdoch számára, mégpedig működésének első öt hónapja alatt 123 millió dollárt. De van miből vigasztalódnia: vállalatbirodalmának ausztráliai részlege 31 százalékos forgalomnövekedést ért el, ami 6 milliárd dollár bevételt jelentett. (*IOJ Newsletter*)

Kleeberg László

Plakátpárba

Márciusban, amikor e sorok íródtak, még semmi nem dőlt el a hazai politikában, csak a plakátháború zajlott — főleg a főváros utcáin. A társadalomkutatót persze töprengésre készítette a réges-régi tömegközlelési eszköz, a politikai plakát látványos, bár nem éppen szemet gyönyörködtető térnyerése.

Közhely, hogy a tömegkommunikáció korszakában élünk. Eliot Aronsont idézve, korunkat a tömeges meggyőzés törekvései jellemzik. Következésképpen a modern ipari társadalom szokásrendszere, a nagyvárosi élet gépies szabályszerűsége, valamint az egyének akaratlan és többnyire öntudatlan alkalmazkodása valamely közös életformához mind fokozatosan együtt jár a tömegesedésre való hajlammal. S ezt a jelenséget a napi sajtó, a rádió, a televízió avagy éppen az utcai plakátok csak fokozzák.

Közhely az is, hogy a téma az utcán hever. Pontosabban e téma — házon, falon, kerítésen, oszlopon vagy aluljáróban — a közelmúltban került új színfoltként, sajátos formában és módon környezetünkbe, mégpedig választási falragaszként. Itt kelt önálló életre, előbb szelíden kíváncsívá téve, majd egyre irritálóbban sokkolva. E falragasz-egyveleget, plakátdótot nem lehetett nem észrevenni. Amikor pedig a többpártrendszer adta lehetőség arénájában, az idei januári-februári tavaszban felpörögtek az események, a demokráciát ízeletgető, s azt sokszor ellentmondásosan értelmező pártok, a szabad választásokra készülődve, harsány plakátjaikkal, jelszavaikkal, igérvényeikkel beöltöztették az utcát, a várost, a falut, az egész országot. S máris kitört az ádáz plakátpárba.

A „látványról”

Mintha napszúrást kapott volna a város. Legalábbis olyan a lakókörnyezetünk, mintha hámlana. A házak falai, az aluljárók oszlopai, a terek hirdetőtáblái rongyosak, tépettek, szakadtak. Úgy tűnik, lassan levedli falragasz-gúnyáját az utca. Ám nem árt emlékezni arra, amikor még új politikai áramlatok erőitől duzzadt, szinte harsogott és rikító színekben pompázott a város, és az emberek meg-megálltak, és közelről szemügyre vették mindazt, amit látni engedett a láthatatlan „zsarnok”, a plakátragasztó. A plakátdzsumbuj sajátos szubkultúrát teremtett. Amit ragasztottak délig, letépték estére, amit kivittek lopva, szép csendben éjszánként, virradat után nyomtalanul eltűnt. Hová, ki által? Ki tudja. Igazán senkinek sem volt fontos. A pártokat, amikor már csupán tizenketten folytatták rendíthetetlen ragasztó-hadjáratukat, szintén nem igen izgatta. Az újabb és egyre újabb látvány úgy hasított, csípett meg kíméletlenül, akár a finisben vágató lovat zsokéja palcája.

„Tudjuk, merjük, tesszük” hirdették a szabad demokraták. A válasz nem sokáig késlekedett: „Tudtuk, mertük, tettük” vágták rá a szocialisták. Más. Finom rajzolatú női alak. Az anyaság szimbóluma. A szebb és jobb jövőt ígért a Magyar De-

mokrata Fórum. Avagy hamar közismertté vált az elsődlegesen a füleknek szánt szlogen: „Halgass a szívedre, szavazz a Fidesz-re. Akárcsak az aszfaltra, a megállók járdaszigeteire festett felhívások. A metrók mozgólépcsői mentén is fel-fel-tűntek a versengő pártok falragasz-kollekciói csakúgy, mint a tömegközlekedési járművek oldalán.

Bereczky Lóránd szerint a vizuális kultúra valódi lényege, hogy az mindig emberi cselekedetekben realizálódik. S. Nagy Katalin viszont a vizuális kultúra fogalmát a kultúra egyik sajátos szférájaként, részeként, vizuális megjelenési módjaként használja, amely az emberi tevékenység különböző termékeinek tárgyasult eredményeként, az emberi tevékenység aktív, alkotó jellegének komplex kifejezéseként jelenik meg. Tegyük hozzá: a vizuális kultúra egyben a vizuális információk termelésének, megőrzésének és átadásának a rendszere és módja. Ez pedig elválaszthatatlan az információk funkciótól. Attól, hogy egy adott időben, egy adott térben a társadalom különböző rétegei hogyan használják tevékenységükben az adott vizuális információt. Fontos értékelnünk, hogy magán a kultúra fogalmán belül a vizuális kultúra is egyfajta szabályozó feltétel, amely kölcsönös függésben van a társadalom, egy réteg, egy csoport, az egyén életmódjával, viselkedésmódjával, értékrendszerével, mintakövetési mechanizmusaival és szokásaival.

Mindezek a fogalmi jegyek jól megragadhatóak, plasztikusak voltak a választási „társadalmi vetélkedő során. Reprezentálva és igazolva a kultúra dinamikus rendszerén belül önálló összefüggésrendszerként szereplő vizuális kultúrát. Amely lényegében, Németh Lajost idézve, felöleli a környezetet, a benne élés módját, a képalkotó tudat történeti és társadalmi determináltságát, a modern kor és társadalom által kitermelt s a vizuális kommunikációt szolgáló kódrendszereket, vagyis mindazt, amit a vizualitás nyelvének nevezünk.

Viselkedéskultúránkról

Nem tudni miért, de a közvélemény-kutatások az év elején még nem tértek ki a választási kampány során felragasztott és átragasztott harsány, ám kommersz jel-szavaktól terhes plakátokról alkotott vélekedésekre. Az azonban már akkor világossá vált, hogy a politikai palettán előbb szolid, majd egyre agresszívebb formában megjelenő, sokszor etikátlanul versengő plakátszövegek egyidejűleg állítottak görbetükröt politikai és viselkedési kultúránk elé. Ezen persze nem kell csodálkozni. Az elmúlt negyven év állampártjának diktátúrája a hatáskeltés módszereit illetően is öntörvényű volt.

A politikai magatartás problémájának megközelítésekor különbséget kell tenni a tartós politikai beállítódás és az adott szituáció által kiváltott politikai magatartás, azaz közelebbről a cselekvés vagy passzivitás között. Tulajdonképpen az empirikus politikai szociológiai vizsgálatok során csak ennek a megkülönböztetésnek az alkalmazásával válik értelmezhetővé mindaz, ami a politikai magatartás strukturális kötöttségéről és feltételezettségéről állítható. A politikai magatartást ugyanis elsősorban a politikailag leginkább kifejező strukturális elem határozza meg. A politikai magatartás ilyen strukturális kötöttsége mellett természetesen nagy jelentősége van e magatartás tudatos befolyásolásának, a befolyásolás eszközeinek és az eszközök hatékonyságának.

A politikai attitűd, vagy ha úgy tetszik: a politikai beállítódás olyan megszerzett, elsajátított, markánsan rögződött pszichés tendencia, amely helyeslő, elvető, esetleg közömbös tartalmú lehet. A politikai beállítódás hosszabb ideig tartó elsajátítás következménye. Pontosabban: a politikai szocializáció erősségétől, ellentmondásos jellegének fokától függően e beállítódás lehet konzisztens vagy inkonzisztens.

Tény, hogy a politikai szocializáció a politikai magatartás alakulásának, ebből eredően magának a politikának mint társadalmi jelenségnek egyik kulcsfogalma.

Nevezetesen: bármely politikai rendszer működésébe mindenkor a politikai szocializáció kapcsolja be komplex módon a politikai kultúrát, amely azután a rendszer valamennyi elemének realizálódását befolyásolja. Ez a magyarázata annak, hogy a közelmúltban váltak egyszeriben igazán fontossá az „átlagember” politikai nézetei, elképzelései, társadalmi elvárásai, illetve tervei a közélet befolyásolását illetően. Így válhattak és válnak napjainkban egyre fontosabbá azok az ideológiák is, amelyekkel a jelen és különösen a jövő politikájának, akarva-akaratlan, számolnia kell.

A létrejött többpártrendszerben is nyilvánvaló, hogy a politikai szocializáció — éppúgy, mint maga a szocializáció általában — lényegében az egyén, az állampolgár egész életén keresztül tartó szakadatlan folyamat. E bonyolult folyamatban sajátítja el az individuum mindazokat az értékeket, ismereteket, hajlamokat és magatartásmintákat, amelyek végül is felépítik politikai attitűdjét. S amelyek jól kitapinthatóan kifejezésre jutnak a demokratikus társadalomban élő ember konkrét politikai megnyilvánulásában, magatartásában. Gombár Csabát idézve: az általános szocializációs folyamaton belül a politikai szocializáció kitüntetett módon a politikai kultúra értékanyagományszerűsítését, a társadalmi és politikai csoportokra jellemző értékirányultságok átadását, a politikai beállítottságok, a legtagabb értelemben felfogott politikai szerepek kialakítását és kialakulását jelenti.

A politikai szocializáció csatornájaként szolgál, többek között, a pártok által sugallt politikai propaganda, valamint mindazok az állami és nem állami politikai intézmények, amelyek hatása révén a felnövekvő, illetve a már felnőtt ember elsajátítja a különféle magatartásmintákat, észjárásokat és értékirányultságokat. Ennek hatására markánsan kifejlődnek politikai érzelmei, elkötelezettségei, hovatartozása.

Közelebbről arról van szó, hogy a választási plakát-mustra sajátos politikai szocializációja sajátos reflexiókat, hatás-

mechanizmusokat gerjesztett az utca emberében, akit — vegyük már tudomásul — illik végre felnőttként kezelni. Természetesen szólni kell a szélsőséges magatartás-megnyilvánulásokról is, azonban előítéletmentesen, a viselkedés ok-okozati összefüggéseit keresve.

Végérvényesen lejárt az üres ígérvények korszaka, a semmitmondó jelszavak, közhelyek puffogatása. Ütött a „fogjuk meg és vigyétek, no és a „bort iszunk és vizet prédikálunk” jelmondatok órája. Az is jól észlelhető volt, hogy az utca emberre nem kért többet a monolitikus államgépezet levitézlett figuráiból. A jelölógyűlésekre invitáló hirdetések, a képviselőjelöltek portréit különböző méretben és pozitúrában közlő plakátok egynemelyike a spontán kritika áldozatául esett. Ki ne emlékezne a letépett, megcsonkított, kifestett, átrajzolt plakátokra. A firkálásokra, a hitelrontás ördögi leleményeire. Ha a pártok rivalizációja — és itt tisztelet a kivételnek — természetesnek könyvelte el az etikátlan, sok esetben ízléstelen falragasztást, akkor ugyan miért döbbenünk meg az átlagember olykor-olykor elrugaskodott indulatain? Azért, mert a maga módján visszabeszélt?

Célunk, hogy mielőbb belépjünk az Európa-házba, még bizony hosszú szocializációs folyamatot és kemény éveket feltételez. A notórius plakátrongálók köre amúgy párhuzamba hozható a járművek rongálóival, akik filctollal összefirkálják, majd pengével felhasítják az üléshezátot. Bármiféle hirdetményt, reklámot, feliratot, ábrát festékszóró sprayvel bemázolnak, nem riadva vissza az obszcenitástól sem.

A plakátpárba tehát viselkedéskultúránkra is ráirányította a társadalmi reflektort. Tudvalevő, hogy a viselkedés mintakövetésen alapuló kommunikációs rendszer, melynek elemeit a manipulációs közegekben sajátítjuk el, vagyis a családban, a kortárs csoportokban, az iskolában, a munkahelyi és baráti közegekben, a közvetlen személyi és csoportos kommunikáció során és persze a tömegtájékoztatási eszközök kínálata alapján. A demokrácia hi-

ánya, véli S. Nagy Katalin, mindennapi viselkedésformáink egyik alapvető buktatója. Ez a gyakorlatban az egymás iránti tolerancia hiányában mutatkozik meg a legkézzelfoghatóbban. Az amúgy is általánosan jellemző, érzelemtől vezérelt magatartás, az identitászavarból is származó fegyelem, illetve önfegyelem hiánya még tovább növeli az egymás iránti türelmetlenséget. Nem tudunk, vagy legalábbis még kellően nem tanultunk meg viselkedni.

A propagandáról

Tudvalevő, hogy a választási kampányban ötven-egynéhány párt nevezett be. Az is tudvalevő, hogy hamar kialakultak a politikai erővonalak, s a különbségek markánsan kirajzolódtak. Ekkor mindössze tucatnyi párt maradt a ringben. Nyilvánvaló, hogy minden politikai pártnak az a célja, hogy megnyerje a választást. Ennek érdekében úgymond nem sajnál se pénzt, se puskát, se paripát. Természetes tehát, hogy sokat áldoz a tömegkommunikációs eszközökre, s nem válogatós a hatáskeltés módszereit illetően sem. A plakát azonban különösen kitüntetett szerepet kapott.

Fontos leszögeznünk: a falragaszok széles minőségi skálán készültek, attól függően, hogy a megrendelő pártok pénztárcájából mennyire és milyenre futotta. Számszámra gyártották a házilagos kivitelezésű, sokszorosított formában utcára dobott olcsó plakátokat épp úgy, mint a kiváló grafikusok által tervezett több színnyomással kivitelezett példányokat. Mindenesetre ebben a kampányban a plakát kétségkívül a pártpropaganda egyik — ha nem a legfőbb — fegyverének bizonyult.

A propaganda, amely a tudatformálás társadalmilag hatékony módja, Csepeli György szerint egyébként negatív értékű szó a köznapai tudatban. Az embereknek erről a szóról az érdekeikkel, szükségleteikkel általában ellentétes, frázisokban bővelkedő közlések jutnak az eszükbe. Az emberi közlés — különösen a pártok által

kreált és továbbított, falragasz formájában csomagolt közlés — sohasem volt véletlenszerű, mindig meghatározott szándékok, érdekek bújtak meg mögötte. A közlőnek mindig valamilyen határozott célja volt közleményével.

A tömegkommunikáció legmodernebb elmélete „kultivációként” jellemzi azt a folyamatot, melynek eredményeként például a plakátot szemlélő, olvasó egyén egy előre megszerkesztett tudati képet kap, és azután e kép szűrőjén keresztül nézi a valóságos világot. Amennyiben persze a sugallt minta kellőképpen valóságizú, a plakátra felvitt szöveg pedig a mindennapi tapasztalatoknak nem ellentmondó és végül is a befogadói szükségletet kellően kielégíti, nincs semmi hiba. Lényeges tehát, hogy a plakát mit tart fontosnak, mit hangsúlyoz, mit helyez első helyre, és megfordítva, mit mellőz, mit szorít a háttérbe. Bizony, sokszor találkozhattunk irritálóan sokkoló szövegezéssel, amely általában nem is maradt észrevétel nélkül. A plakátdömping összerosódása nem egyszer foltszerűvé, kezelhetetlenné tette az olvasó számára a befogadást. Az egymásra, sőt drasztikusan egymásba ragasztott reklámok torz képpé degradálódtak, értékelhetetlen diszharmóniát kelteve.

Ami a tömegtájékoztatást illeti, a választási plakátok nem pótolták — sajátos reklámhordozó funkciójuknak megfelelően nem is pótolhatták — az írott sajtót. A választási küzdelemben azonban nem élt, nem működött a sajtószabadság. A sajtószabadság a tekintetben, hogy a pártok koncepciójukat, nézeteiket érvelő módon a sajtó hasábjain közlétegyék, vitára bocsássák. A választópolgár — demokrácia ide, demokrácia oda — ismét dilemma elé került, mert a különböző médiumok irányítói valahol lépéshátrányban voltak. A napi sajtó kétségtelenül cikkezett a választási előkészületekről, adós maradt viszont azzal, hogy publikussá, naprakészre tegye a versengő pártok programjait, már amelyik ilyenrel rendelkezett. Ezért hárult nagyobb felelősség, ha úgy tetszik, „szerep” a plakátokra.

A falragaszok versengése azonban sok esetben a kívánt hatásnak épp az ellenkezőjét váltotta ki. Ez a kavalkád ugyanis nem adott sem egyértelmű, sem pedig hiteles információt. A sok egybecsengő szövegben szinte elveszett az egyedi, az igazán eredeti üzenet. A közhelyszerű szerkesztés és a hatásvadász, de semmitmondó közlésmód uralkodott. Következésképpen nem nehéz kitalálni: az efféle plakátok hogyan is tájékoztathatták a demokráciát gyermekcipőben tanulmányzó állampolgárokat és nem utolsósorban a véleményekben még ingadozókat, talán az ország kétharmadát.

A dilemma ott és akkor kezdődött, amikor felmerült a kérdés: Ön mire voksol? A járóelők, a potenciális választók és sokan mások, annak ellenére, hogy az ország „plakátokban nem ismert tréfát”, alapvetően nem tudtak igazán mit kezde-

ni a falragasz-információval. A sok végül is kevésnek bizonyult. A plakát címettjei valójában tényleges információk nélkül maradtak. A tekintetben legalábbis, hogy kellő különbséget tudjanak tenni a pártok sok esetben átfedéseket tartalmazó programjai között. Ugyan majd ki szavatol a nyomtatott ígérvényekért? — kérdeztük önkéntelenül. Lehet-e majd az új összetételű parlamentben erre vagy arra a plakát-szövegre érdemben hivatkozni?

Sorakoznak a kérdőjelek. Annyi azonban bizonyos, hogy a plakátpárba — mely nem kis pénzt és papírt emésztett fel — megváltoztatta lakókörnyezetünket. Megmutatta, miféle szerephordozó is a tömegkommunikációs eszköztár e kiemelt favoritja, a politikai plakát. Az is biztos, hogy a tanulságok, tapasztalatok ismeretében illene kellő rangra emelni ezt a szakmát (is).

Polgár Dénes az alábbiak közlésére kérte fel szerkesztőségünket:

A Jel-Kép 1990. 1. számában megjelent egy interjú, amelyet Fóris György velem 1989 késő nyarán készített. A szerkesztőség azonban ezt a tényt elfelejtette közölni. Ismeretes, hogy a politikai helyzet a múlt év nyara óta — amikor minden rendkívül cseppfolyós volt, s ez egyfajta borúlátásra is okot adott — gyorsan és sokat változott. Ezért aktuális politikai problémákról elmondottakat nem lett volna szabad sok hónappal később közölni, amikor a tények változása következtében véleményem több kérdésben már nem lehetett azonos az interjú készítésekor vallottakkal. Meg kellett volna engem kérdezniük, hozzájárulok-e az interjú változtatlan szövegű megjelenéséhez oly hosszú idővel annak elkészülte után.

Tekintve, hogy a Jel-Kép negyedévenként megjelenő folyóirat, így a múlt év őszén szerkesztőségünkbe eljuttatott interjút az aktuálisan épp szerkesztés alatt álló idei 1. számunkban tudtuk elhelyezni. Ennek normálisan folyó év márciusában (tehát még a rendszerváltást megelőzően) kellett volna megjelennie. Sajnos, a nyomdából végül több mint másfél hónapos késéssel, május elején került ki az idei első lapszámunk, amiért nemcsak Polgár Dénestől, de minden olvasónktól elnézést kell kérnünk.

A televízió velünk van!

1990. április 6–7-ére nemzetközi szimpóziumot rendezett a Műcsarnok: „A média velünk van! A televízió szerepe a romániai forradalomban” címmel. A tanácskozássra több tucat filozófus, művész, médiakutató jött el, hogy elmondja tapasztalatát, élményét a december végi romániai forradalom televíziós közvetítéseiről, hogy feltegye a kérdést: hogyan változtatta meg a forradalom a televízió szerepét, és hogyan hatott vissza a televízió magukra az eseményekre. Végül arról is beszámoltak a résztvevők, milyen fogadtatása volt országukban a decemberi váratlan és döbbenetes események televíziós lenyomatának.

A TV 2 április 9-én a Napzártában számolt be a szimpóziumról. A műsorban elhangzott interjút — az idő rövidsége miatt akkor kihagyott részletekkel kiegészítve, ugyanakkor az írásbeliség megkövetelte némi tömörítéssel — közöljük a következő oldalakon.

A műsor szerkesztője és a kézirat összeállítója Kopper Judit, a riporter Kovács A. Bálint, az operatőr-rendező Solyom András volt.

A szimpóziumot Suzanne Mészöly, Pternák Miklós, Szei Keiko, Beke László és Sugár János szervezte.

PETERNÁK MIKLÓS, művészet-történész:

— E nemzetközi szimpózium fő témája a forradalom és a televízió; a médium szerepe a román forradalomban, illetve ezen túl elsősorban az az új helyzet, amit a román forradalom egyenesben való közvetítése a médiumok helyzetében jelent. Hogy ez mitől új helyzet? Három lényeges pontban tudnám összefoglalni.

Az egyik az élő adások természetrajzához kapcsolódik. Az élő televíziós adás a televíziózás kezdeteinél általában olyan történetekhez kapcsolódott, amelyek nagyjából behatárolt koreográfia szerint zajlottak, jól lehetett látni a dolgok kimenetelét, időtartamát, dramaturgiáját, leginkább mondjuk a sport- és a színházi közvetítések voltak erre alkalmasak. Az adott helyen történt eseményt a

televízió közvetítette, és azt az illúziót keltette a nézőkben, hogy ezzel részesévé válhatnak a történeteknek. Az élő adás természetesen elég sokat változott, de mindmáig egy kritikus pontja volt a váratlan eseményeknek a megjelenése, a kontrollálhatatlanság. A román forradalomban az első három-négy nap televíziója pont az ellenkező helyzetben volt. Ugyanis egy szinte teljesen televíziómentes országban, ahol már-már alig volt hír- és tényértéke a televízióban mondottaknak, a televízió ezt a váratlan helyzetet közvetítette egyenesben. Gyakorlatilag előkészületlenül, a korábban említett egyenes adások meghatározott dramaturgiájával ellentétes módon, mindenfajta dramaturgia nélkül. Csak a technikai korlátok határozták meg az első időkben a közvetítés időtartamát. És ez — mintegy öngerjesztő folyamatképpen — nagyon erősen visszahatott az események menetére ebben a pár napban. Amikor az első szabad román közvetítés megindult, az nem csupán hírértékével, hanem eseményértékével is alakította a valós történetének menetét. Meghatározta a későbbi cselekvések menetét is. Főleg szembeütő volt a Ceausescu-tárgyalás és -kivégzés, valamint az esemény sugárzási időpontjának megválasztása. Tudatosan, végiggondoltan beépítették a dolgok menetébe, hogy ezt mikor és milyen módon adják le. Tehát elkezdődött az esemény váratlanságából és a rendezetlenségből adó-

dó élő adás önszerveződő, öngerjesztő beépülése a dolgok menetébe, és kialakult egy másfajta televíziós struktúra, ami természetesen valahogy aztán egy hónap vagy néhány hét után visszatalált a normális televíziós mederbe.

A másik dolog, hogy nem csupán a *kamera-esemény*, az *adás és a vétel viszonya* volt érdekes, hanem — és számomra ez vált az egyik döntő mozzanatát — a *tévéképernyő előtt ülő nézőnek a helyzete*, szerepe, és azt merném állítani, hogy a felelőssége is megváltozott. Gondoljuk végig azt, hogy hányan, hol és milyen indíttatásból ülték végig a 89-es karácsonyt a televízió előtt a világ különböző pontjain. Az ember látott valamit, és módja volt arra, hogy lépést tegyen a látottak hatására, és szinte beavatkozzon a történésbe, vagy valamilyen módon közel menjen az eseményekhez. Tehát hogy feladja ezt a hagyományos nézői szerepet. Én így látom a nézők szerepét.

Felmerül a kérdés, hogy miért kell egy forradalmat közvetíteni, mi a helye a „szemprotézisnek” azaz a kamerának, ami által szemtanúivá válhatunk az eseményeknek? Az előadásomnak a címe — tudatosan választva —: Mi is tulajdonképpen az esemény? Az esemény olyan dolog, melyhez szemtanúk kellenek. Az válhat eseménnyé, azt írhatjuk le mint eseményt, amit valaki lát, valakik látnak, amiről van szemtanú-beszámoló. December végén a kamerák által a monitorok előtt ülő nézők váltak ilyen módon szemtanúivá. Kvázi a figyelem által létrehozva, hitelesítve az eseményt. Tehát aki ott ül a tévé előtt és aki nézi a képeket, felelős a helyzetért. Felelősen kell nézni a képeket. A nézőtevékenység nem egy passzív állapot. Gyakorlatilag ebből a helyzetből, ennek a felelősségnek a kibontásából született ez a rendezvény is. Abból a nézői állapotból született, ami nem hagyja a képeket elmúlni a dolgok és a televízió természeténél fogva, hanem egy adott ponton újra előveszi, újra megnézi, elemzi és ezáltal tudatosítja a saját nézői poicóját, mint az események, a dolgok aktív oldalát.

GEERT LOVINK (Hollandia), a Mediamatic Magazine szerkesztője:

— A magazin, melynek dolgozom, videoművészettel kapcsolatos írásokat publikált hollandul és angolul. Négy év alatt a médiumok elméletével foglalkozó magazinná változott át, és eredeti megközelítésben igyekszik taglalni, hogyan befolyásolják az életünket a médiumok, és hogy a művészek hogyan használják fel ennek lehetőségeit.

Amit ezen a szimpóziumon adok elő, az a megrendezett élő közvetítések és a romániai valóság közti különbség. Ez utóbbi nem volt megrendezve, egyszerűen beleszórt a műsorba. Sajátos helyzetet eredményezett, hogy azokban a napokban a tömeg tájékoztató eszközök élőben sugároztak panamai riportokat, és ugyanazon a napon, december 22-én a Berlini Faltól is rendkívüli módon megszervezett, igen jól megrendezett élő közvetítést foghatunk. A nemzetközi tévétársaságok a helyszínen álltak lesben, várva a híreket. Októberben, novemberben és decemberben a nemzetközi társaságok mindig lekésték a nagy kelet-európai eseményekről, úgyhogy meglepték őket ezek az események. A Fal megnyitásáról például egy nappal késték le. Számos — főleg amerikai — társaság felállította a rendezéseit (parabolaantennákat stb.) ennél a szimbolikus helynél: a Brandenburgi Kapunál, arra várva, hogy megnyissák. A keletnémet hatóságok azonban még nem jutottak el odáig, hogy felismerjék ennek a jelentőségét, úgyhogy egy későbbi napra halasztották. Nem tudom, hogy ezt az amerikai társaságokkal egyetértésben tették-e, de mindenesetre a dátum nyilvánosságra jutott. Ha a nyugat-európaiak és az amerikaiak ezen a nagyon különleges napon, december 22-én, pénteken bekapcsolták tévékészüléküket, ennek a kicsit kaotikus, de mégis jelkép-erejű történelmi eseménynek a képeit láthatták. Nos, ezt a megrendezett élő közvetítést zavarta meg a romániai forradalom. Annak lehettünk tehát a tanúi, hogy egy megrendezett közvetítést egyszer csak megzavar egy egészen új, különös jelenség.

— *Mi volt a különbség köztük?*

— Az volt a különbség, hogy más európai eseménnyel ellentétben egyetlen társaság sem volt a helyszínen. Persze ez sok rögtönzést követelt meg, de az igazi különbség abban állt, hogy ezúttal nem a képek, az imágók formálták a történelmet, hanem a képeknek közvetlen értéke volt — nem jelképeztek valamit, hanem egyszerűen ott voltak és azonnal hatottak.

— *Úgy érti, hogy Berlinben például előregyártott képek és szimbólumok várta, hogy adásba kerüljenek, míg Romániában a megtörtént eseményeket vették képre?*

— Igen. És ahogy én látom, mindennek az a tanulsága, hogy a televízió szerepe még mindig erősen korlátozott. Bár ez a szimpózium a televíziózás fontosságát emeli ki, azt tapasztalhatjuk, hogy a tévé rendszerint lekésik a dolgokról. A romániai forradalom inkább arra példa, hogy hogyan működhetne a televízió, nem pedig arra, hogy valójában hogyan tudósított az elmúlt hónapok eseményeiről.

— *Milyen volt az események hollandiai tárlalása?*

— Mivel Hollandiában tizenkilenc csatorna fogható, csak erről a tizenkilenc csatornáról beszélhetünk, melyek közül csupán három vagy négy a holland... Nem beszélhetünk a Holland Televízióról. Ha valami nagyon fontos információra van szükségünk, akkor addig keressgélünk a csatornák között, amíg meg nem találjuk a számunkra fontosat. Számomra, személy szerint az amerikai CNN volt a legérdekesebb, mert ők műholdon keresztül egy az egyben átvették a román tévé adását, úgyhogy néha másfél órán át is nézhettük a románról angolra fordított szövegű adást, anélkül hogy reklámok szakították volna meg. Persze sok mindent nem értettünk, ahogy meglehet, a CNN emberei sem értettek mindent, de mégis az lehetett az érzésünk, hogy közvetlen kapcsolatban vagyunk az eseményekkel a román tévé segítségével.

— *Váltott ki valamilyen hatást, valamilyen sajátos érzést a nézők között, hogy ilyesfajta dolgot láthatnak?*

— Meg kell mondom, hogy valamennyi lezajlott eseménynek rendkívül nagy volt a hatása Hollandiában. Talán két héttel az események után sugároztak egy élő adást arról, hogy az emberek pénzt adnak át a Vöröskeresztnek; a hollandok valami húszmillió dollárnyi összeget adtak össze ez alatt az élő adás alatt, ami nagyon nagy hatást tett az emberekre.

MARGARET MORSE (USA) média-kutató, egyetemi tanár:

— *Mondana valamit az itt tartott előadásáról?*

— Azt a címet adtam neki, hogy „Hangfoszlányok a távolból — a romániai forradalom az amerikai televízióban”. Azért ezt, mert hangsúlyozni akartam, hogy nagyon keveset láthattam a romániai forradalomból, és ez a mi televíziónk működési módja miatt volt így. Az általa használt anyag a világ különböző helyszínein készült felvételekből és más televíziós társaságoktól átvett részletekből állt. Erre az anyagra aztán rátelepedt egy rendszer, a középpontjában a hírszerkesztő-műsorvezetőkkel, akik kommentálták a mögöttük pergő felvételeket. Teszik ezt mindig is egy hatalmi hierarchia jelentős részeseként. Az a lehetőség ugyanis, hogy valaki a kamerák előtt beszélhet, hatalmi helyzetet jelent, és nálunk ezek a hírszerkesztő-műsorvezetők komoly országos hatalommal rendelkező személyiségek, akik éppen olyan közismertségnek örvendenek, mint maga az elnök vagy a hollywoodi sztárok. Ennek következtében nagyon ritkán fordul elő, hogy saját nevükben beszélő embereket látnánk. Nemcsak arról van szó, hogy alá vannak rendelve egy műsorvezetőből és riporterből álló rendszernek, hanem arról is, hogy egy olyan közegbe vannak helyezve, amit mi nem oszthatunk meg velük. Ezen túlmenően a Romániában megszólaltatottak mondandóját úgynevezett hangfoszlányokra rövidítették le. Néhány másodperces hangbevéágások voltak csupán. Ilyen hang- és képbevéágások mutatják, hogyan sikoltoznak az emberek. És

ennyi marad a saját nevükben megszólaló emberekből. Ez különösen az olyan helyzetekben válik nevetségessé, amelyekben az embereket — úgymond — a „szólaszabadság orgiája” közepette ábrázolják. Ez oda vezet, hogy van ugyan szólaszabadság, de valahogy sohasem jutnak hozzá az emberek, hogy meg is szólalhasanak. Ezáltal az egész világ egy távoli hangfoszlánnyá zsugorodik, amit az amerikai televízió ködfüggönyén át láthatunk.

A romániai forradalom valószínűleg nagyon fenyegető eseménynek tűnt az Egyesült Államokban. Nem azzal az örömmel fogadták, mint ami megillette volna. Ennek egyik lehetséges oka, hogy minden kelet-európai esemény hozzájárult a mi saját magunkról, a világban elfoglalt helyünkéről alkotott képünk megrendüléséhez. A második világháború óta az egész világ fel van osztva két, egymást tükröző, hidegháborús szembenálló részre. Nos, a tükör eltört, és nem tudjuk, kik vagyunk. A romániai forradalomnak az a mozzanata, amit én nagyon komolyan veszek, és amit nemigen vettem tudomásul az Egyesült Államokban — mert jószerivel nem volt látható —, az az a pillanat volt, amikor minden elszabadult. Amikor az emberek végre kimondhatták, ami bennük feszült — nos ez az a momentum, ami majdnem teljesen hiányzott az amerikai híradásokból. Négy nappal ezelőtt láttam egy műsort Ted Carbóval. Ez egy félórás esti műsor és arról nevezetes, hogy viszonylag hosszabban taglalnak benne aktuális kérdéseket. Ezen a héten a műsor a romániai forradalommal foglalkozott. Az egész nem volt más, mint a dolognak egyfajta lejárata. Azt sugallta, hogy az egész tulajdonképpen nem volt más, mint államcsíny, hogy Temesváron csak kihantoltak néhány holttestet. Az egész azt a benyomást keltette, hogy minden, ami történt csak afféle mese volt. Őz a csodák csodája: hókusz-pókusz, szemfényvesztés. Számomra nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikaiaknak és az amerikai tömegtájékoztatásnak az áll az érdekében, hogy lejárassa a Romániában történeteket.

— *A romániai forradalommal egy időben egy másik fontos politikai esemény is lejátszódott — a panamai válság. Milyen reakciókat váltott ki ez az esemény? Összehasonlítaná a kettőt?*

— Az volt a benyomásom, hogy folyton úgy hasonlították össze a két eseményt, mintha azonos kategóriába tartoztak volna. Azonosak vagy csak egy kicsit különbözőek. Íme: az önkényuralom ellen lázadnak Panamában is, meg Romániában is. Valójában két teljesen különböző eseményről volt szó. Az egyik lényegében rendőri beavatkozás volt: a katonáink léptek közbe, az emberek fosztogattak, és az információk, amik eljutottak hozzánk, lényegében hotelszobáikban kuksoló riportertől származtak. A képanyag jó része pedig egyenesen a mi katonai sajtótisztjeinktől származott, úgyhogy a felvételek jó részét előre feldolgozták a sajtó számára. Nagyon látványos képek voltak ezek: impozáns formációkban repülő helikopterek. Aztán az egyik kábeltévé-hálózat hordozható videofelvevővel a harcok helyszínén készített képeket továbbított. Ezek nagyon érdekes közeli felvételek voltak, némelyik kimondottan brutális. Nagyon érdekes volt például az a jelenet, amelyiken a katonáink rockzenével győztették Noriegát. Látható, hogy mindez mennyire különbözők Romániától, ahol meggyőződésem szerint valóban spontán népfelkelés zajlott le — mégha ebből egyesek aztán hasznot húztak is. A Romániából érkező jelentések teljesen befolyásolhatatlanok voltak az Egyesült Államokból — egyike volt ez azoknak az eseteknek, amikor elsősorban a keleti tábor tömegkommunikációs eszközeinek voltunk kiszolgáltatva. Láttunk néhány riportert, akinek sikerült valahogy Romániába repülniük, akik valahogy tudomást szereztek az ottani eseményekről, és akiknek aztán hallottuk a hangját telefonon. Érkeztek képek Jugoszláviából és telefonok Magyarországról, de mindez valahogy nem állt össze. A riporterek nem tudták elmagyarázni, hogy mi is történik, mert maguk sem tudták. Tehát egy nagyon szigorúan kézben tartott hálózat hír-

adóban egy olyan eseménysort láthatunk, amely gyakorlatilag teljesen kicsúszott a hírszerkesztők kezéből. Mindig úgy tűnik, hogy a mi híradónk számára roppant fontos, hogy a helyzet urai legyenek, mert csak így tudják értelmezni az eseményeket. Így aztán a valóság eseményei jószerivel nem is hasonlíthatók össze a televízióban látottakkal. Körülbelül december 22-éig a panamai hírek abszolút prioritást élveztek.

— *El tudja képzelni, hogy az a kép, amit Kelet-Európa önmagáról alakít ki, beleilleszkezhét valahogy az amerikai televíziózás rendszerébe? Az ottani híradókba?*

— A dolgok jelenlegi állása szerint ez igen nehéz lenne. Mostanában rengeteg bírálat érte tömegtájékoztatási rendszerünket, televíziós hálózatainkat. Ez összefüggésben áll a politikai rendszerünkkel. Ahogy jelenleg működnek a dolgok nálunk, igen nehezünkre esne, hogy valóban odafigyeljünk a rajtunk kívüli világra, mégha ezt meg kell is tennünk, mégha nagy szükségünk van is rá.

PESTY LÁSZLÓ, a Fekete Doboz szerkesztője:

— *A televízió és a forradalom kapcsolatából neked nagyon gyakorlatias elményeid vannak, hiszen te szinte végig forgattál az események alatt. Hogyan nézett ki mindez ott, a helyszínen egy televíziós számára?*

— A saját szemszögemből kicsit másképp szól már a kérdésfeltevés is. Ezen a konferencián egész nap a televízió és a társadalom vagy a társadalmi esemény kapcsolatáról beszélnek, úgy, mint egy kétpólusú dologról, amely oda-vissza hat, kölcsönhatásban van, együtt változik. Nos, az én véleményem az — és nemcsak mint képcsínáló, operatőr vagy videós véleménye, hanem mint olyan ember véleménye, aki magam is ott voltam a forradalom napjaiban —, hogy ez nem kétpólusú jelenség, hanem három pólust kell néznünk. Van a tévé és a társadalom vagy társadalmi esemény között egy harmadik dolog. Nevezetesen az, hogy minden ke-

let-európai társadalomban (Romániában, Magyarországon és más helyen is) kialakult egy outsider videós réteg, akik részben a társadalom oldalán állnak — tehát géplakatosok, magyar tanárok, suszterek vagy amit akarsz —, csak éppen véletlenül hozzájutnak egy videóhoz, és ezért elkezdik dokumentálni azokat az eseményeket, melyeket fontosnak tartanak. Ugyanakkor ezáltal tévésekké is válnak, mert videoképeket csinálnak fontos eseményekről, amelyek néha bekerülnek a tömegkommunikációs mechanizmusba.

A román forradalom a legjobb példa volt ennek az átmeneti outsider videós rétegnek a tevékenységére. Tömegesen mentek át Magyarországról videoamatőrök vagy olyan profik, akik fogtak egy kis kamerát — filmrendezők, operatőrök —, és amatőrfilmes módjára járkáltak a forradalom eseményei között a barrikádokon, a kórházakban, a harcokban, és dokumentálták az eseményeket. Hihetetlen mennyiségű amatőr vagy outsider módon forgatott videoanyag jött így létre, aminek nem volt köze a hivatalos tömegmédiához, de mégiscsak valamiféle tévés anyag, mert történelemről és politikáról szól. De ez az esetlegesség hatott a román tévére is, ott is forradalom zajlott le. Nem politikai forradalom, ami az utcán folyt, hanem tömegkommunikációs forradalom. Azok, akik nézték ezeket az adásokat, látták, hogy spontánok, esetlegesek, mindenféle hibával terhelték voltak, de őszinték, gyorsak és a manipulációnak, a hazugságnak nagyon kevés lehetősége volt. A kép gyakran dekomponált volt, nem volt rendesen megvilágítva, az adásba minduntalan bevágtak olyan amatőr felvételeket, melyeket egyik-másik személyiség elfogásakor forgattak. Tehát nem egy „akadémikus” adást láttunk, hanem olyan adást, amely egyik másodpercről a másikra alakul ki. Ha nem ég a lámpa, az se baj, ha rosszul áll a kamera, az se baj, a lényeg, hogy gyorsan adjuk közre azt, amit észrevett a kamera. Tehát szerintem a román tévéadás ezekben a napokban egy tömegkommunikációs forradalom volt, egy outsider tévéadását láttunk,

amellett hogy az utcán folyt egy politikai forradalom.

Amennyiben ezek a nagy monolit struktúrák, ezek a nagy tévétársaságok — és ezt most nem csak Kelet-Európára értem, ahol politikailag volt monopolizálva a tévé, hanem bizony Nyugatra is értem, mert ott bizonyos automatizmusok, sőt káros automatizmusok irányítják a tévé-műsort — beengedik az outsidersokat a képernyőre, spontánabb, újabb, frissebb esztétikát vihetnek a tévébe. Van azonban egy ennél talán fontosabb funkciója is ennek a videós rétegnek, ami nem esztétikai, hanem történeti jelentőséggel bír: az, hogy bizonyos jelenségek, történelmi, politikai események ezentúl letagadhatatlanná váltak. Tehát bármi történik politikailag, történelmileg ma Kelet-Európában, azok a kormányok, akik hatalmon vannak, tudják azt, hogy ezt a dolgot nehéz lesz manipulálni, letagadni vagy megmáskénti, mert biztos működtek ott amatőr videokamerák, és a készítők egy nap múlva, egy hét múlva vagy fél év múlva napvilágra fogják hozni a felvett anyagot. És hogyha egy miniszterelnök vagy egy tévékommentátor ma hazudik Kelet-Európában egy eseményt illetően, akkor nem hazudhat szabadon, mert biztos, hogy egy hét múlva előkerül egy VHS-kamera, amely rossz minőségben, meggyűrve és lehet hogy egy sufniból, de az rögzítette azt, ami valójában történt, és ki fog derülni az a hazugság. Ilyen szempontból politikai és történeti jelentősége van annak, hogy ez a réteg működik.

Többen vagyunk, akik az elmúlt fél évben eljárógattunk különféle kelet-európai demonstrációkra. Többnyire azt tapasztaltuk, hogy a tüntető tömeg valami spontán érzelemtől vezérelve másodpercek alatt felfogja, hogy én mit csinállok, és a testi épsége árán is megvédi a felvételemet és a kamerámat. A legtöbb tüntetésen ezt tapasztaltuk, a Vencel tértől a román forradalomig.

Egy érdekes példa arra, hogy mik történtek velünk a forgatás közben a román forradalom alatt. Kolozsvár főterén elfogtak egy szekust. Egy pillanatra leállt a

forgalom. Minden autó megállt, az emberek elbújtak egy pillanatra a házak mellett, berohantak a kapualjakba, mert fölfeledeztek egy securitátés tisztet egy Dáciában, és nem tudták, hogy ebből a Dáciából nem jön-e ki esetleg egy géppisztoly-sorozat. Aztán megrohanták az autót és kiszedték ezt a szekust. Ki akartam ugrani a kamerával, hogy forgassak. Mondta a sofőröm, aki egy román fiú volt, hogy nagyon vigyázz, mert harminc méterről nem fog látszani az, hogy ez a kis fekete vacak, amit te éppen fölemelsz, az egy géppisztoly vagy egy kamera. Ha ráfogod arra, ami éppen történik, akkor azok a rendőrök, akik már a forradalom oldalán állnak, és felhúzott géppisztolyokkal ügyelnek, hogy hol bukkan fel egy szekus, vagy hol bukkan fel egy géppisztoly, azok gondolkodás nélkül lelőnek. Azért volt nekem különösen furcsa helyzet, mert az ember könyveket olvas és esztétikát tanul, és megtanulja azt, hogy az elméletben a fegyver és a fényképezőgép, a fegyver és a kamera között milyen analógia van. De míg ezt a Széchenyi Könyvtárban olvassa egy elméleti írásban, addig legfeljebb picit elgondolkodik rajta. És egészen más, amikor Kolozsváron kiugrasz a kocsiból, és az útítársad a fejed fölött tartja a magyar útlevelet forgatás közben, hogy ne eresszenek beléd egy rövid sortozatot, mert esetleg géppisztolynak hiszik a kamerát.

ERKKI HUHTAMO és ARI HONKA-HALLILA (Finnország) médialakutatók:

— *Miért választották a Romániáról szóló tévéműsoroknak az elemzését?*

Huhtamo: Nagyon fontosnak és aktuálisnak találtuk ennek a konferenciának a témáját. Barátainkkal, a turkui egyetem filmesztétáival már a forradalom idején is sokat vitatkoztunk erről a témáról. Kivételes jelenségnek láttuk a televíziózás történetében.

Honka-Hallila: Számunkra a központi kérdést Ceausescu kivégzésének legitimitációja jelentette. A kivégzés igazolására irányuló törekvések ellentétben állnak a

skandináv Finnország liberális sajtóhagyományai. Kutatásainkkal arra kerestük a választ, hogy miként válhatott ez lehetségessé Finnországban.

— *Úgy érti, hogy a finn televízió igazolni próbálta Ceausescu kivégzését?*

Huhtamo: Igen, az általunk elemzett hivatalos jellegű, aktuális témákat feldolgozó műsor nagyon határozottan foglalt állást ebben az ügyben. Ceausescu bűnöségére igyekeztek bizonyítékokat találni. Véleményünk szerint a nyugati televízió és hírszerkesztés alapelvei tükrében ez a fajta nagyon határozott állásfoglalás kivételesnek számított. Nemcsak az átvett képanyagot használták ennek igazolására, hanem régebbi dokumentumanyagokat is belekevertek. Társadalmi vonatkozású képanyaggal, a vidékre vonatkozó felvételekkel, a személyi kultusz képeivel, az élelmzési helyzettel s ilyesféle kérdésekkel egészítették ki a kapott felvételeket — mégpedig rendkívül provokatív beállásban.

Honka-Hallila: Megpróbálták azonosítani a hírszerkesztők nézőpontját a Ceausescu-per vádlóinak nézőpontjával, úgy, mintha további bizonyítékokat akartak volna csatolni a peranyaghoz.

— *Azt mondta, ez teljességgel szokatlan a liberális televíziózás gyakorlatában. Mi teszi annyira szokatlanná?*

Honka-Hallila: Az, hogy egy ilyen elszántsággal végrehajtott kivégzés elfogadhatatlan. Egy kivégzést csakis alapos vizsgálat, hosszú tárgyalás után lehetne elfogadni a finn sajtó hagyományai szerint.

Huhtamo: A finn televíziózást illetően nem hinném, hogy a romániai forradalom bármilyen tartós hatást gyakorolt volna rá. Ahogy tanulmányunkban is kifejtettük, az egész egyfajta cselekményes tévésorozatként is értelmezhető, amit a karácsonyi ünnepek alatt vetítettek, és a finnek nagyon várták a sorozat záróepizódját, lehetőleg karácsonyra. Mindez egyfajta szórakoztató műsorrá avatta az eseményeket.

JEAN PAUL FARGIER (Franciaország) videoművész, kritikus:

— *Előadásának címe: A tús képe — a kép túsza. Kik a kép túsza?*

— Azok, akik nem tudják manipulálni a képet, akik nem is tudják, hogy manipulálják. Az én hozzászólásom abból áll majd, hogy bemutatam Jean-Paul Kaufmann tússképeit. Ez egy Libanonban foglyul ejtett francia, aki időnként küldött egy-egy videokazettát, s a francia televízió nem volt hajlandó leadni a hangot, hanem csupán a képet játszotta be.

— *Miért?*

— Hogy ne váljak a túszszedők túsává. Ezért úgy gondolták, hogy nem szabad lejátszania a kazettát. Tehát csak néhány képet mutattak, s letörölték a hangot. Láthattunk egy embert tátogni, mint ponty az akváriumban, az újságíró pedig közvetett beszédben közölte, hogy Kaufmann ezt és ezt mondta a kazettán. Én úgy éreztem, hogy nagyon súlyos dolog megfosztani valakit egyetlen fegyvertől, a hangjától. Ezt fogom bemutatni. Kaufmann nagyon irodalmi stílusban beszélt, és jól lehetett látni, hogy a mondandóját nem súgták neki. Felvételeket fogok mutatni továbbá Ceausescu peréről. Ezek a román forradalom történetében — ahogy televízió követhettük — egy pillanatnyi melléfogást jelentenek. Ettől a pillanattól fogva kezdte az ember mondogatni, hogy valami nincs rendjén. Addig mindent élőben láthattunk, vagy legalábbis az volt az érzésünk, hogy mindent élőben látunk, s akkor egyszerre csak bevágtak valamit felvételtől. Valami kimaradt. Kaufmannál a hang, itt pedig a bírói testületet bemutató kép. Néha kimerevítették Ceausescu képét, s ilyenkor ellentétbe került az, amit hallottunk, azzal, amit láttunk. Ez aztán azt eredményezte, hogy Ceausescu egy strukturális effektus következtében, amely a képek belső logikájából eredt, valahogy áldozattá vált. Áldozatává vált egy képi manipulációnak. És azok, akik ezt csinálták, nem érezték át, hogy ezzel áldozatot kreálnak, holott egy hóhér ül a kamerájuk előtt. Érdemes vizsgálni az efféle melléfogásokat, amelyek akkor kö-

vetkeznek be, ha nem vagyunk urai a kép valamennyi összetevőjének. Én eleinte nagyon helyesletem, amit láttam. Követtem az esemény logikáját, de aztán egyszerre csak feszengve föltettem magamban a kérdést: Minek mutatják ezt? No persze érthető: érveket hoztak, amelyek másnapra érvényüket veszítették. Hiszen apránként megismertük azokat, akik csinálták...

És ez arra emlékeztet, ahogy a kínai hatóságok használták fel a nem élő közvetítést a demokratikus forradalom elfojtása után. Az egyetemisták bezzeg élő közvetítést adtak. Éltek a lehetőséggel, hogy számos tévés gyűlt össze Gorbacsov pekingi látogatására. Elfoglalták a Tienanmen teret, amely óriási „műterem” volt a román tévé „műterméhez” viszonyítva. Élő közvetítés a Tienanmen térről, erről a hatalmas színpadról, ahol szó és cselekvés követelte a demokráciát. S aztán egyszerre csak, a hadsereg beavatkozása után, megszűnt a kép, majd megint képernyőre került néhány kép — de már nem élőben. Vagy álló képek s a per képei, de utólag.

— *Úgy gondolja, hogy élőben egyáltalán nem lehet manipulálni?*

— Dehogynem, nagyon is lehet élőben félreinformálni, de ha mindent folytatólagosan filmezünk, akkor szerintem mégiscsak nehezebb a manipuláció.

VILEM FLUSSER cseh-brazil-francia filozófus:

— *Milyen elméleti következményei lehetnek ön szerint a romániai eseményeknek?*

— Nem hinném, hogy egyelőre lennének elméleti következményei. De azért fogadtam el a Budapestre szóló meghívást, hogy többet tudjak meg róla, ugyanis is gyanítom, hogy az esemény rendkívül fontos. Egy kevésbé fontos országban történt, de képzeljük csak el egy pillanatra, ha valami ehhez fogható történne az Egyesült Államokban. Még nem tudom, hogy értelmezsem a dolgot, de elmondhatom, hogy mire gondolok. Állandóan dialektikus kapcsolatban van a tudatomban a

kép és a szöveg. A szöveg az, ami a politikai öntudat kifejezője, a kép az, ami a mágikus, totalitárius magatartásé. Az ember azt gondolhatná, hogy a kép és a szöveg olyan ellentétben van egymással, mint a politikai és a nem politikai gondolat.

Amikor feltalálták a technikai képet, a fényképezést, az volt a cél, hogy dokumentálják a politikai eseményeket. Az események egy bizonyos szinten történtek, a kép egy másik szinten jelent meg és mozdulatlanul ott is maradt, csupán tükrözte a történéseket a jövőre számára. Aztán a huszadik század elején ez a helyzet kezdett megváltozni, és furcsa módon a politikai események a kép felé fordultak, a kép lett a politika célja. Ez különösen két esetben volt nagyon világos: a Holdra szálláskor, amit azért hajtottak végre, hogy televízió közvetíthessék, és Nixon elnök megjelenhessék a képernyőn, valamint a terroristák gépeltérítésének is az a célja, hogy a televízió bemutassa. Tehát új és különös helyzet alakult ki. A történelem a kép felé mozdult el. Az események a képszerűség felé sietnek.

Ami Romániában történt, az más, ott a kép provokálta a történelmet. A történelem és a politika antipolitikus lett, színházzá változott, happeninggé, olyasfajta fasizmussá, amire még nem is gondoltunk. Romániában soha nem volt igazi demokrácia, ott a dolog csak valamilyen elit kérdése volt, de a képzeletben egy pillanatra felmerül, hogy Amerikában hasonló történik. Mondjuk, az ABC és az NBC egymással harcol, leváltja az elnököt, leváltja a hadsereget. Nézze, ez miniatűr modell. Még csak nem is gondolhatunk a végére annak, ami ott történik. Mutatták ugyan a képeket, de magyarul beszéltek, és nagyon kevés volt az angol kommentár, így nem értettem teljesen. De láttam a hamisságát, az őszintétlenségét, a személyes érdekek vezérelte manipulációt. Az a probléma, hogy mi van a televízió mögött, mi motiválja ezeket az embereket. Én még nem tudom, hogy ezt a televíziót ki manipulálja. Nem a katonai ipari komplexum, mint általában. Valami

más. Vajon személyes kapzsiság, vagy mi?

— *Gondolja, hogy valakinek feltétlenül kell lennie mögötte?*

— Talán nem. Igaza van. Talán maga az apparátus áll mögötte, amely nem működik. Bárhogyné legyen is, szörnyű látvány. Még nem tudom megmondani a véleményem, mert még nincs véleményem. De félbehagytam mindent és Budapestre jöttem, mert tudni akartam. Bukarestbe senki se hívott meg, így eljöttem Budapestre, ez a második legjobb hely ahhoz, hogy megtudjam, mi is történik valójában. Tudja, Franciaországban ellentétesek az információk. Ott úgy látszott, hogy csaknem minden, amit a televízióban bemutatnak, hazugság volt. De szeretném megtudni, hogy ez igaz-e. Ott nem beszéltek az exhumált holttestekről, nem informálták a nyilvánosságot. Szeretnék tájékozódni, talán ez segít a későbbiekben.

— *Gondolja, hogy itt megtalálja az igazságot?*

— Nem tudom.

— *Abból, amit mond, úgy látom, hogy ön szerint a politika és a történelem a képek felé irányul, és a kép kezd elszakadni attól, ami történik, tehát a manipuláció önmagát manipulálja és függetlenné válik...*

— Igaza van, talán soha nem fogjuk megtudni, mert a képekben nincs igazság, a konkrét tény az, amit a képen lát, és nincs mögötte semmi. Talán az a kérdés, hogy valójában mi is történt, önmagában rossz kérdés, talán metafizikai kérdéssé vált. Itt vannak most románok is, és megkérdeztem, ők mit láttak, és ők nem láttak semmit, a televíziót nézték. Talán eljutottunk egy olyan pontra, ahol már soha nem fogjuk tudni, hogy valójában mi is történt, soha többé. Képzelje el, ha ez megjelenik Franciaországban vagy Németországban vagy Amerikában!

— *Mert a képek elfoglalják a valóság helyét.*

— Mert a képek válnak konkrét tényekké. Nem mondom, hogy igaziak, mert elképzelték, de konkrétak, míg a valóság absztrakttá válik. Az elképzelt talán

konkrétta válik, a reális pedig elvontta, és az ontológiai keretek közötti gondolkodás metafizikai gondolkodássá válik. Ezért olyan izgalmas.

— *Gondolja, hogy ez összefüggésben áll azzal, hogy a szöveg visszahúzódik a képek mellől?*

— Igen, egészen biztos vagyok abban, hogy az alfabetikus kódrendszer hanyatlásának sok köze van hozzá. Ugyanis a politikai öntudat alfabetikus tudat. Biztos vagyok abban, hogy az írás hanyatlásának köze van hozzá. Am ez már visszacsatolás.

SZEI KEIKO (Japán) médiakutató:

— *Meglehetősen szokatlan dolog, hogy egy japán nő Magyarországon szervezen konferenciát romániai eseményekről. Hogy jutott eszébe ez az ötlet?*

— Két évvel ezelőtt, nyáron érkeztem Budapestre, hogy tanulmányozzam a tömegtájékoztatási eszközök kelet-európai működését. Abban az időben nagyon kevés jele volt a reformnak, és semmi olyasmi nem történt, ami a mostani nagy változásokra utalt volna. Azért jöttem ide, hogy információkhoz jussak, mivel Japánba semmilyen információ nem jutott el. Szerettem volna belülről látni a dolgot. Kiváltképp mostanában mindenki parabolaantennára akar szert tenni, a műholdak, a kábeltelevízió meg az újonnan kialakuló médiumok miatt. Kíváncsi voltam, hogy mit jelent mindez itt.

— *Nagy különbség van a között, ahogy a kelet-európaiak és ahogy a japán emberek megjelennek a médiumokban? A tömegkommunikáció legújabb eredményei hogyan jelennek meg Japánban?*

— Japánban túl sok technikai újdonság és tömegtájékoztatási eszköz veszi körül az embereket. A japánok hajlamosak csak a műszaki újdonságokban látni a tömegkommunikáció legújabb eredményeit. Beérik azzal, hogy megvásárolják ezeket a műszaki cikkeket. Nem törődnek a tartalommal. Maga a kép, az imágó nem érdekli őket. Ez valószínűleg másként van itt, mivel az itteniek számára az új médi-

um az információszerzés szükséges eszköze — az információk hiánya miatt.

— *A kelet-európai országokban csak egy televízió van — a központi, állami tévé. Ön szerint azokban az országokban is lehetséges a romániaihoz hasonló televíziós forradalom, ahol tévéállomások tulajdajai működnek?*

— Egy ilyenfajta forradalom nem lehetne végbe Japánban, mivel minden tévécsatornának más-más szerepe van, és a forradalmárok zavarukban nem tudnák, hova menjenek. És persze a magántársaságok nézettségi indexe időnként sokkal magasabb a sok jó szórakoztató műsor miatt, mint az állami tévéé. A nemzeti televízió most a fiatalokat vette célba, úgyhogy megpróbálkoznak kísérleti műsorokkal hatni rájuk. Szóval ilyenfajta versengés folyik. Valószínűleg a forradalmároknak szükségük lenne a közönségre, úgyhogy a versenyző társaságok közül a legmagasabb nézettségi indexet magáénak mondható társaság lenne a célpont, azt akarnák elfoglalni.

— *Szóval felmérést kéne végezniük, mielőtt elindulnak?*

— Információra lenne szükségük arról is, hogy nyolc órakor ez a csatorna, tizenkettőkor meg az a legnépszerűbb. Ugyanakkor meg kell mondanom, hogy Japán egy szuperfogyasztói társadalom, és mindent a vállalatok, a magántőke mozgat, úgyhogy csak gazdasági forradalom lehetne végbe.

BEKE LÁSZLÓ művészettörténész:

— Nekem az a véleményem, hogy itt valami óriási dolog történt. Oly módon kapcsolódott össze a tömegkommunikáció a forradalommal, amelyet még soha nem tapasztalt az emberiség. Még akkor is óriási, ha ennek a fantasztikumnak igen nagy része ügyetlenségből és véletlenekből származott. Mindannyiunknak, akik megpróbáltuk megszervezni ezt a kollokviumot, az volt a nem is titkolt hátsó gondolata, hogy ezt a világtörténeti eseményt új szempontból kellene vizsgálni: kifejezetten a tömegkommunikációs eszközök esztétikájának szempontjából. Tehát azt

nézzük meg, hogy mindazok a fantasztikus fogások, melyeket a video-művészlág a hatvanas évek végétől kezdve szűkebb körben kidolgozott, hogyan érvényesültek és hogyan módosultak a román forradalomban. Hogyan járultak hozzá, hogy miközben maguk is módosultak, tulajdonképpen magukat a történelmi eseményeket tudták módosítani. A legfantasztikusabb látvány az volt, amikor a későbbi nemzeti felszabadítási front képviselői megjelentek a képernyőn. Az egy fantasztikus színházi beállítás volt mind színeiben, mind a szereplők elrendezésében, mind a hangosításban. Egy olyan modern színház, amiben rengeteg véletlen elem szól bele. Tehát az a cél, amit a hatvanas évek utca-színházainak az esztétikája is elvárt, hogy a realitás és a művészet kapcsolódjon össze. Ez itt másodpercenként megtörtént. Nem tudom, hogyan jött az létre, hogy ilyen élőképben álltak be ezek az emberek. Mindenesetre nem az történt, hogy Iliescu beült egy asztal mögé, mellette egy csupor virág, hanem az egész olyan beállításban jelentkezett, mint egy dél-amerikai operett.

Ahogy a videoművészetben az időbeli oda-visszacsatolásokkal a valós idő, a múlt idő és a különféle múltok összekeverésével megjelent valami időbeli esztétikai újdonság, ez Bukarestben megkezdődött a valóságban. Egy már régen megtörtént eseményt mint abszolút mai dolgot mutattak be, ezzel adott esetben a Securitate erőit hamis irányba tudták terelni. Olyan ösztönzéseket adhattak ilyesmivel a harcoló tömegeknek, amit tulajdonképpen az események objektív bemutatásával nem lehetett volna elérni. Tehát ezt nevezhetnénk nyugodtan pozitív manipulációnak is. Egy másik példát hadd mondjak. Oltványi Ottó írja le a könyvében, hogy amikor a Ceausescu halálának ténye még bizonytalan volt, akkor egyfolytában egy számmal dolgoztak: hetvenezzer halott, ami nem volt igaz, de rendkívül fontos volt mindaddig a pillanatig, amíg Ceausescu nem halt meg, mert ezzel buzdítani lehetett a tömeget. A Magyar Távirati Iroda nagyon büszke volt arra a tény-

re, hogy ők húzták vissza ezt a számot a realitás felé, jelezve azt, hogy valójában lényegesen kevesebb ember halt meg. Ugyanakkor ennek a — ha úgy tetszik — hamis információnak óriási pozitív szerepe volt néhány napig a sorsdöntő események során.

— *Lehet azt mondani, hogy ezekben az eseményekben valójában a televízió visszatért egy eredeti funkciójához?*

— Természetesen lehet mondani, pontosan erről van szó. Szóval megkapta az igazi funkcióját a televízió. Azzal a szisztemával, ahogy a bukaresti televízióban hólabdászerűen adták egymásnak a képet, a direkt adásokat, a visszacsatolásokat. És ebben a magyar televízióknak is hihetetlen szerepe volt, ahogy ő közvetített Bukarest és a világ között, majd ahogy visszaadta a híreket. Itt is hallhattuk, hogy tulajdonképpen amikor hírzárlat volt még a bukaresti televízióban is, akkor a magyar televízió adásait Románia területének — ha jól emlékszem — kétharmadán lehetett fogni, és adott esetben a nyugatról érkező hírekből Budapest közvetítésével értesült a helybéli lakosság arról, ami vele történik, mert voltaképpen Bukarestből nem kapott semmi hírt.

Visszatérve az alapeseményre, a bukaresti televízió eseményeire. Tulajdonképpen még most sem tudjuk pontosan, hogy mi történt. Ki igazgatta, ki hívta be, ki engedte be az embereket, ki vezette a felvételeket, milyen célok érdekében. Ezek mind elemzésre várnak. Hasonlóan vagyunk a budapesti televízióval is. Tulajdonképpen precízen meg kellene határozni ezeknek az eseményeknek a kronológiáját. Azoknak, akik ott részt vettek, tehát Vári Attilának, Aczél Endrének és az egész stábnak, a fordítóknak és a műsorvezetőknek is.

SUGÁR JÁNOS fotóművész:

— A tévéközvetítés során számomra az volt a legérdekesebb tapasztalat, hogy megszűnt a televízió hihetetlen internacionális sterilitása. Mert ugye egy vatikáni tévéadást formai szempontból ki lehet cserélni egy albán televíziós adásra. A

szereplők mögött ugyanúgy egy blue-box háttérrel lehet látni. A tévéhíradók tárgyi környezete nagyjából azonos. Ez a súlyos objektivitás térképekkel, olyan arccal, amelyeket csak szemből ismerünk, a román forradalom kapcsán egyszer csak megváltozott. Állandóan videóra vettem azokat az anyagokat, melyek azokban a pillanatokban a magyar tévére is eléggé felszabadítóan hatottak. Például az egyik tévébemondónőnek az arcát életemben először akkor láttam profilból. Ez persze egy picit nevetséges, hogy embeereknek kell elpusztulni, egy forradalomnak kell kitörni ahhoz, hogy lássam azt, hogy milyen a széle a tévéstúdióknak. Mindez annak volt köszönhető, hogy nem tudták hirtelen, gyorsan beállítani a kamerát. Valójában kicsiben ugyanaz zajlott le, ami Romániában.

Ezeknek a képeknek abban rejlett a fő hatása, hogy teljesen mindegy, hogyan néz ki valaki, hogy zakó vagy ing van-e rajta, vagy csapzott a haja, vagy éppen zokog a kamera előtt, vagy éppen nem csinál semmit, csak ott áll élő háttérben. A másik érdekesség az volt számomra, hogy láttam egy csomó arcot, és ha csak egyszer láttam is, megmaradt az emlékezetemben. Nem tudom, hogy ki lehet az, de az arc mögül egy történet kezd kialakulni. És ezek a pillanatok nagyon fontosak, amikor teljesen mellékes, hogy a részletekkel mi történik, mellékes, milyen a tévéadás színe, mellékes, hogy remeg a kamera, mellékes, hogy mennyire nyit vagy zár. Az egyik esetben megcsinált egy teljes körschwenket, ami hihetetlen. A tévében nincs ilyen, hogy egy kamera fogja magát és megfordul...

PETER WEIBEL (Ausztria) videoművész, a frankfurti Media Center igazgatója:

— Számomra igen fontos választ találni arra a kérdésre, hogy van-e vagy nincs totalitárius arc-látvány. Ez azt jelenti, hogy ha egyvalaki mindent lát, akkor egy Isten-szerű struktúrával van dolgunk, ahol egy személy, aki hatalmában tartja a

tömegkommunikációs eszközöket, mindent észlel.

Ezzel szemben áll a demokratikus képzet, ahol küklöpsz módjára mindenki lát mindent.

Ha megnézzük azt a struktúrát, amit a tömegtájékoztatási eszközök révén Románia esetében láthattunk, azt tapasztaljuk, hogy a hatalmon lévők nem voltak láthatók. Tehát ott az embereket látta valaki, de ők nem láthatták azt, aki őket nézte. Nem lehetett látni azokat, akik elítélték Ceauscut, nem lehetett látni a hatalmat gyakorlókat.

A hatalmon lévők arra használják a médiumokat, hogy koordinálják a tömegek óhajait, és elérjék, hogy azt akarják, amit ők akarnak, azokat az elképzeléseket osszák, amiket ők vallanak. A hatalmi elit tehát a saját értékeinek a tömegekkel való elfogadtatására használja a tömegkommunikációs eszközöket. Ami nézetem szerint itt történt, az az, hogy a tömegkommunikációs eszközök egy palotaforradalom megvívását segítették, egy olyan felkelést, ami forradalomnak indult, de a forradalomból puccsot, államcsínyt csináltak, mint amilyen Rómában is lezajlott. A katonák úgy érezték, hogy a diktátor már túl nagy hatalomra tett szert, hogy megőrült, át kell venni a hatalmat. Tehát megint csak azt történt, hogy a jelenleg hatalmon levők — jórészt Ceausescu korábbi követői — a saját céljaik koordinálására, eszméik és célkitűzéseik koordinálására és a néppel való megosztására használták fel a tömegkommunikációs eszközöket.

Ezt látva könnyű megérteni, mi történt a Magyarország és Románia közti konfliktusban, mivel a második lépés, ami most következik — ha hiszünk a szabadság nyugati értelmezésében — autonómiát jelent. Azt, hogy rendelkezhetünk saját magunkkal, magunk határozhatjuk meg, hogy mit teszünk, hogy eldönthessük, mit akarunk holnap csinálni. Ezt jelenti az önrendelkezés joga. Azt, hogy oda megyek, ahova akarok. Meghatározhatom önmagam, jelképeim rendszerét, nyelvemet és mindent. Ebből az következik,

hogy a szabadság felizzítja a nacionalista hangulatokat is. A mi nyugati társadalmunkban megfogalmazott szabadság-eszmény, az önrendelkezés által definiált szabadság-eszmény — hogy mindenki szabadon lehet azzá, amivé akar — logikusan vezet szörnyű nemzeti identitásválsághoz és még rosszabb dolgokhoz. A következő lépésben tehát egy a spanyolországi baszkok vagy az Angliában élő írek helyzetéhez hasonló szituáció létrejöttéhez vezet. Vagy mint a francia és angol részre szakadt kanadaiaknál, vagy a szlovákok és a csehek esetében. Ez az úgynevezett szabadság így a nemzeti érzelmek fellángolásához vezet Európában mindenhol és világszerte is az elkövetkezendő húsz év során.

— *És mi köze van a médiumoknak ehhez a fajta szabadsághoz?*

— Szerintem a médiumoknak csak annyi a szerepe, hogy az adott struktúrát megerősítik. Nem segítik elő az igazi szabadságot, csak a nacionalista konfliktusokat erősítik föl, mert ahogy a bemondó megjelenik, arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen nyelven szólal meg. A többség nyelvén vagy a kisebbségén? Ez tehát azt jelenti, hogy a többségi terror érvényesítésével a médiumok egy klasszikus funkcióját tölti be. Tehát azt mondják, hogy ez egy nemzeti televízió, ezért románul beszélünk. A többiek pedig, akiknek ebbe bele kell törődniük — a román nyelvnek leginkább szimbolikus jelentősége van —, úgy érzik, hogy elvesztik saját szimbolikus rendjüket, ami a magyarkhoz, egy másik nyelvhez kötődik, s így szándékuk ellenére kisebbségi szerepbe kényszerülnek, hiszen elsősorban saját maguk szeretnének lenni. Így tehát a tömegtájékoztatási eszközök egy rossz szabadság-struktúrát, egy rossz nemzetiség-képzetet erősítenek meg, s ilyenformán a médium felelős a nacionalista szenvedélyek fellángolásáért.

— *Az ön véleménye szerint milyennek kellene lennie egy demokratikus jellegű tömegtájékoztatási rendszernek?*

— Valahogy úgy kellene kinéznie, hogy mindenki láthassa azt, hogy min-

denki más mit csinál. Nem csak a hatalom birtokosai. Ebben nem lenne egy monopolizált központ, hanem különböző csatornák lennének, amit egy háló-hasonlat tal lehet érzékeltetni. Elmondhatom, hogy itt állok én, és ebben a pillanatban én vagyok a központ. Aztán a következő pillanatban másvalaki mondhatja, hogy most ő a központ. Tehát a globális és a lokális dialektikájáról van szó, ahol minden egyes csomó egy-egy pillanatra központtá válhat. Nincs igazi hierarchia, hol egy adott város rendelkezik a központi tévé monopóliumával, ami az egész országot uralja. Tehát több tévéadónak kell lennie különböző területeken, mindegyiknek a saját nemzetiségi nyelvével, még olyan áron is, hogy máshol nem értik meg.

— *Önnek mint videoművésznek a munkája milyen kapcsolatban van a televíziózással, a hírszolgáltató tévés munkával? Ön egy videós iskolát is vezet — milyen szerepet játszik a televízió, a híradó és a politika az ön munkájában?*

— Mi túlléptünk azon az állásponton, hogy ki kell sajátítani a médiumokat, mint például azt most New Yorkban gondolják. Amit mi csinálunk, az a tömegkommunikációs eszközök használatának nagyon kritikus elemzése. Ebben látunk esélyt arra, hogy átforgalmazzuk a tömegkommunikációs eszközöket. A jövő évben egy nemzetközi tévéfesztivált terveztünk megrendezni Frankfurtban, ahol szeretnénk összegyűjteni a tévé felhasználási lehetőségeire vonatkozó elképzeléseket, és lehetőséget adni az arra vonatkozó elképzelések kifejtésére is, tehát hogy milyen legyen a jövő tévéje.

— *Nem tudom, mennyire ismeri a kelet-európai tévéket, de kíváncsi lennék, hogy lát-e lényeges különbséget a televíziózásról alkotott kelet- és nyugat-európai elképzelések között.*

— Nem tudom, soha nem láttam kelet-európai televíziókat, fogalmam sincs rólok, csak találgatni tudok. Úgy képzelem — ez tényleg csak találgatás —, hogy a kelet-európai televíziózás családiásabb. Olyasmi lehet, mint egy családi összejövetel. Kevesebb a megjátszás, mint nyugaton,

nem akarják elhitétni, hogy tárgyiagosak. Szóval valószínűleg itt tisztábban látható, hogy a patrónus beszél, aki a saját véleményét akarja elmondani, aki a vezető szerepét akarja játszani. Olyasmi ez, mint egy család, ahol ott van az apa meg az anya és ott van a fiú, akinek harcolnia kell ellenük — ez egy tiszta struktúra. Nyugaton mindezt álcázzák, ezért van szükség a maszkra. Az apa nem úgy lép fel, mint egy apa, hanem úgy beszél, mint aki csak a valóságot mondja. Sokan gondolják azt, hogy a tömegtájékoztatási eszközöket Keleten használják álarcnak, holott ezeket a Nyugat sokkal hatásosabban használja maszkként.

— *Az a véleménye, hogy a televíziót hatásosabban használják maszknak Nyugaton?*

— Igen. Mert aki a híreket találja, nem úgy jelenik meg, mint olyasvalaki, aki emberek egy csoportjának az érdekeit képviseli, hanem mint elfogulatlan hírtovábbító. Ezért az a benyomása a nézőnek, hogy nem valakik beszélnek, hanem maguk a tények. Hogy a televízió pusztán hűtükre a valóságnak. Tehát tökéletes az álcázás, a maszk. Keleten viszont teljesen nyilvánvaló, hogy egy ilyen vagy olyan ideológiájú politikai párt nyilatkozik meg. Tudjuk, hogy az apa beszél — ez itt a nézőpont.

— *Tehát ez őszintébb?*

— Igen, őszintébb — legalábbis én így képzelem.

MICHAELA CRISTEA szerkesztő, román Televízió:

— *Ön bent volt a televízióban Bukarestben, amikor az események történtek. Arra lennék kíváncsi, hogy hogyan kezdődött az egész a televízióban? Hogyan állt át a televízió a forradalom oldalára?*

— Minden az utcán kezdődött. Hallottuk a zajt, ahogyan a tömeg jön a központi bizottság épülete felől. Mi már rohanáltunk a tévében az egyik oldalról a másikra, lássuk, hogy melyik oldalról fognak jönni. Reméltük, hogy először hozzánk jönnek, hogy először mi legyünk szabadok. Szerencsére így történt. Bejött

a tömeg az udvarba, a belső munkatársak megrohanták az ablakokat. Vártuk, hogy most mi lesz. Az udvarról bejöttek a 4-es stúdióba (az adásstúdióba). Innen volt az első adás, ami nagyon izgalmas és szép volt. Ion Caramitru színész mondta el az első felhívást a nép számára. Fantasztikus dolog volt látni az összes hivatalos személyiséget, ahogy átállnak az egyik oldalról a másikra. Végül is átállt majdnem mindenki.

— *Volt-e valami küzdelem a tévében, most nem fegyveres küzdelemre gondolok, hanem arra, volt-e olyan pillanat, amikor még nem volt biztos, hogy mi fog történni? Vagy egyszerre, egy emberként mindenki átállt?*

— Az első pillanatban átállt mindenki. Voltak olyan személyek, akik kicsit félve, tehát félreállva figyelték, hogy mi is lesz. De ellenállás egyáltalán nem volt. És mindenki harcolt nappal és éjszaka azért, hogy közvetíthessünk, mert akkor már hallottuk, hogy a szomszéd országok televíziói átveszik az adásunkat. Tehát az volt a legfontosabb, hogy egy pillanatra se szakadjon meg az adásunk. Mindenki olyan boldogan csinálta azt a dolgot, hogy napokig elfelejtettek enni, inni és aludni. Nagyon sok kulturális személyiség jött el, akik nagy részben eddig nem szerepelhettek a tévében, és boldogok voltak, hogy végre megjelenhettek. Tehát egy pillanatig sem volt holtidő, egyfolytában mindig valaki jött és valamit mondani akart. Nagyon gyakran előfordult, hogy televíziós személyiségek megjelentek a képernyőn, és őszintén bocsánatot kértek a tévénezőktől mindazért, amit

éveken keresztül fel kellett olvasniuk, el kellett mondaniuk. Sok színész, rendező, akik azelőtt el voltak tiltva, és külföldre menekültek, visszajöttek. Ma már színházigazgatók, tévévezetők. A legnagyobb meglepetés azokban az első pillanatokban az volt, amikor az ortodox egyház vezetői megjelentek és mindenáron beszélni akartak a néphez. A pátriárka két órával a televízió elfoglalása után nagyon nehezen, de bejutott a négyes stúdióba. Mindenáron el akarta mondani, hogy ő itt van, jelen van ebben az adásban. Ez azt jelenti, hogy a televízió szabad.

— *A Ceausescu-per anyagát bent vágták a tévében, vagy külön helyen csinálták?*

— A televízióban vágták.

— *Mindenütt kívágták azokat a részeket, ahol a bíróság tagjait mutatják. Ez külön a bíróság kérése volt?*

— Mi pontosan nem tudjuk, hogy ki kérte ezt a dolgot. Titok volt akkor is, és titok most is. Tény az, hogy a tévében történt az anyag vágása. A bíróságról, ügyészségről is voltak jelen.

— *Tudjuk, hogy a főtéren volt egy közvetítő kocsis. A legnagyobb tűzharc közepén sem érte semmiféle támadás vagy bántalom? Ez hogy történt?*

— Számunkra is csoda, hogy ott maradt 21-éről a riportkocsis. A négy kamerából csak kettő működött, mert a másik kettő a lövések miatt tönkrement. De hogy az a két kamera megmaradt és az emberek bent a riportkocsiban, az egy csoda. Ennek köszönhető, hogy lehetett látni, mi is történt ott.

Papp Tímea

Kerületi rádió fővárosi ambíciókkal

Budapest 1989. december elsején új helyi rádióadóval gazdagodott, a *Rádió 11-gyel*. A név az adó és a szerkesztőség XI. kerületi címére utal.

A kerületi tanács már évekkal ezelőtt kidolgozta a kerület átfogó kommunikációs rendszer tervét. Ekkor merült fel először a helyi rádió, televízió és újság megvalósításának gondolata. 1984 óta működik a gazdagréti, illetve kiterjedését tekintve ma már kelenföldi kábeltelevízió, megjelenik a helyi lap, a *Mi újság*, és már fogható a Rádió 11 adása is. Mindhárom kommunikációs eszközt a XI. kerületi tanács pártolja.

A rádió tulajdonosa a kerületi tanács által alapított Rádió 11 Kft., amely alaptőkéjéből és fizetett reklámokból finanszírozza a rádió működését. A szükséges engedélyt 1989. június 1-jén — tehát még jóval a frekvenciamoratórium előtt — megkapták. Az érdemi munka: a szerkesztőség megszervezése és a program kidolgozása szeptember 1-jén kezdődött. A stúdió technikai felszerelésében a Magyar Rádió segített.

A Rádió 11 jelenleg 50 wattos teljesítménnyel, sztereóban sugároz a 71,63 megahertz ultrarövidhullámú frekvencián. Az adás Észak-Budapest kivételével a főváros XI., XXII., V., VIII., IX., X., XVIII., XIX. és XX. kerületében vehető jó minőségben.

A XI. kerületi rádió szerkesztőségét és stúdióját a Kaptárkö utca 8-9. szám alatti üzlethelyiségekben találjuk. A bejárat melletti *alaptőzfalon* láthatjuk a működési engedélyeket, az alapítók, szerkesztők és rovatvezetők, valamint a meghívottak, közreműködők kézjegyeit. Rövid felsorolás a névtömegből: Bayer Ilona, Benkó

Sándor, Csák Elemér, Ipper Pál, Lévai Béla, Lukács Sándor, Marton Frigyes, Presser Gábor és így tovább.

A szerkesztőség egyszerű íróasztalhalmozát kicsi folyosó köti össze a stúdióval, ahol a keverőpult és a négy-öt nagy szalagsmagnó tömbjét kedvesen oldja a tojástartókkal „tapétázott” süketszoba. Az utcára néző ablakok vonzzák a kíváncsi járóelőket, és bepillantást engednek a műsorkészítés rejtelmeibe.

A Rádió 11 kifejezett célja, hogy „örömszerző” rádió legyen; mind széles körűben elégitse ki a terület lakóinak érdeklődését. Hétfőtől péntekig minden reggel 5 óra 55 perctől 8 óra 10 percig, és délután fél négytől fél hétig a családok egészéhez szóló információkat, valamint kikapcsolódást, pihenést segítő programot sugároz, sok zenével. A délelőtti adásidőt a helyi tudnivalók töltik ki, amelyeket a rendőrséggel, a piacokkal, a rádiótaxival és a Fővinformmal kiépített információs háló segítségével szereznek be; a délutáni program inkább magazin jellegű. A műsor során egy kicsit közelebb akarják hozni egymáshoz az itt lakókat: tudják meg, mit hol találnak, mi az, ami körülveszi őket. Ez is segíthet abban, hogy jobban otthon érezzék magukat a kerületben.

A rádió állandó rovatokat sugároz. Pécsi Ildikó vezeti az elsősorban háziasszonyoknak szóló *Hölgyssarkot*, amelynek igen fontos része lett, hogy hogyan lehet olcsóbban főzni, és egyáltalán hogyan lehet gazdaságosabban kijönni ebből a „frissensült” és alaposan összezsugorodott családi költségvetésből. Közhasznú és magánjellegű témákkal foglalkozik a Szitnyai Jenő vezette *Levelezések*. A *Kalácsa* című egyveleget Kertész Zsuzsa ve-

zeti, a *Környezetvédő* gazdája Pásztor Ferenc. A Szluka Emil vezette autós rovat állandó témája a gépkocsialkatrész-csere és az autókkal, autózással kapcsolatos hírek. A *Tínivel* az egészen fiatalok érdeklődését próbálják kielégíteni. A *Kertbarátok* és a *Horgász* praktikus tanácsokkal látja el az érdeklődőket, míg az egészségügyi rovat főként orvosi tanácsokkal szolgál. Humor, mese, programajánlat, zene, hírek, reklám és játék is színesíti a műsort.

Az adások zöme élő. Ennek egyrészt technikai, másrészt személyi okai vannak. A szerkesztőségnek mindössze hat állandó munkatársa van: Marton Frigyes főszerkesztő, Brüll Edit, Meruk Rózsa, Sán-

dor Zoltán szerkesztők, egy adminisztrátor és egy műszaki vezető. Mindenki más félállású, illetve külsős munkatárs. Mivel a napi program pontos menete csupán előző nap áll össze, ezért a Rádió 11 műsorát egyetlen újságban sem találjuk meg.

A jövőre nézve a Rádió 11 legfontosabb feladata, hogy megálljon a lábán és biztosítsa a folyamatos működés feltételeit. Ezen túlmenően a szerkesztők tervezik a műsoridő és az adókapacitás növelését. Legmerészebb álmuk, hogy a rádióadóval átköltözhetnek a Gellérthegyről a Szabadsághegyre, s így beszórhatnák műsorukkal az egész várost.

Gyártási központ építésére adott megbízást a Magyar Televízió a franciaországi Thomson Video Equipment és a svájci Studer cégnek. Az építkezés 1990 második felében veszi kezdetét. (*Fernseh-Informationen*)

„Az a nép, amelynek kedvenc adása a »Nótás negyed«, nem dönthet az atomenergjáról” — a bécsi „Kurier”-nak írt olvasói levélből.

Szórakoztatás a tévében? Hol vannak ma már a viccek? Miért nem vágják be mindjárt a monoszkópot? — vélemény a nyugatnémet „Hörzu” című műsorújságából.

Virágzik az ingyenes sajtótermékek piaca Franciaországban. Hentente 570 magazint osztogatnak szét 40 millió példányban. Az elmúlt évben átlag 17 százalékkal nőtt a forgalom, a reklámbevételek pedig megduplázódtak. A fő hirdetőket egyébként az áruházak, szupermarketek, nagykereskedők és az ingatlanügynökségek. Ezt az iparágat is utólérte a koncentráció: a tizenkét legnagyobb napilap összesen 14 millió példány ingyenes kiadványt állít elő. A legnagyobb kiadó ezen a téren a COMAREG csoport (12,6 millió példánnyal), amely a Havas hírügynökség ellenőrzése alatt áll. (*Le Monde*)

Önálló Információs rendszert akarnak kiépíteni az afrikai államok RASCOM néven. A 48 ország és az ENSZ két szakosított szervezetének részvételével megalakult szervezet eddigi költségei már 10 millió dollárra rúgnak, ami nem csekély összeg egy olyan térség számára, amelynek adósságállománya eléri a 240 milliárd dollárt. Ennek ellenére óriási erőfeszítéseket tesznek a terv megvalósítása érdekében, mert jelenleg információáramlásuk 70 százaléka külföldi hírügynökségek kezében van. Kétirányú, műholdas összeköttetést akarnak megvalósítani az országok között, s mindezt egy hároméves fejlesztési terv keretében, hat földi közvetítőállomás létesítésével. Ezzel nemcsak a hírtovábbítás javulna, de a távközlési díjakat is csökkenteni lehetne. (*Neue Deutsche Presse* — IOJ Newsletter)

Berlusconi módszeresen terjeszkedik. Legutóbb a francia Bouygues csoporttal lépett kapcsolatba, természetesen azzal a nem titkolt szándékkal, hogy befolyást gyakoroljon az ottani televíziózásra. Bouygues egyébként az egyik legtőkeerősebb cég Franciaországban, a TF 1, a legnagyobb magántévé-adó fő részvényese, s ez volt az első eset, hogy elfogadta egy nem kimondottan pénzügyi vállalkozás együttműködési ajánlatát. (*World Broadcast News*)

SzárazLajos

Egybecsengő számok

A győri tévé nézettsége

A győri városi televízió, önálló intézményként, négy éve működik. Fő célkitűzése, hogy elősegítse a helyi tájékoztatást és a helyi társadalom jobb működését. Műsoraiban a városon belül történt eseményeket, aktuális problémákat mutat be. A tizenegy fős szerkesztőség munkáját alapvetően meghatározza az itt élő emberekkel kialakított szoros kapcsolat. Az információkat telefonon, levélben, illetve gyakran személyesen továbbítják a nézők. A műsorszerkesztésben ezek a hírforrások a meghatározók.

A helyi televízió 1988-ig a városnak csak egy szűkebb részére továbbította műsorát kábelen. Ez egy nagyobb lakótelep és környéke volt, mintegy harminc-ötezer lakossal. Győr város teljes közigazgatási területén közel százhuszezer ember él. Ebben az időszakban már a város többi részéről is megfogalmazódott az igény, hogy rájuk is terjedjen ki a helyi televízió adása.

1989 elején nyílt meg a lehetőség arra, hogy sugárzott formában a város egész területére eljusson a helyi műsor. A szerkesztőség az információtovábbításban megnyilvánuló nézői aktivitást ekkor már az egész városban érzékelte. A beérkezett észrevételek, javaslatok gyorsan átsegítették a szerkesztőket azon a problémán, hogy a műsor a teljes nézettségi kör igényeit kielégítse, és ezt földrajzilag is arányosan tükrözze. A területi változással szerencsére a műsoridő is bővült. Az előző kéthetenkénti jelentkezéssel szemben most már minden hétfőn este nyolctól kilenc óráig, tehát főműsoridőben látható a városi televízió adása.

Az elmúlt év első félévének tapasztalatait összegezve merült fel a szerkesztőségben, hogy a gyakori visszajelzések ellenére konkrétan is meg kellene vizsgálni a nézettséget. Ugyanekkor felvetődött az az elképzelés, hogy a nézői aktivitást illetően eltérés van az egyes városrészek között, sőt valószínű, hogy területenként a nézettség is jelentősen különbözik. 1989 októberében nyílt lehetőség, hogy egy nagyobb mintán megvizsgáljuk a felmerült kérdéseket. Győrrre jellemző, hogy a közigazgatási határon belüli szűkebb területek — a településforma alapján — elég homogén módon elkülöníthetők. Ennek ismeretében a következő városrészeket vontuk be a vizsgálatba:

(1) Ménfőcsanakot, amely a városnak egy peremkerülete, családi házas beépítésű, az integrálás előtt önálló község volt. Mintegy nyolcezer ember él ebben a városrészben. (2) A Kun Béla lakótelepet, ahol közel huszonötezeren laktak, átlagban hét-kilenc éven belül költöztek ide. (3) A város első lakótelepét, az Ady Endre városrészt, amelyet tizenhat-tizennyolc éve népesítettek be. Itt mintegy harminc-ötezeren találtak otthonra. (4) A történelmi belvárost, ahol közel tizenhatezeren élnek. Ezekben a körzetekben együttesen körülbelül nyolcvannégyezer főt számlálhatunk.

A vizsgálathoz háromezer kérdőívet készítettünk, így a lakók három és fél százalékat kerestük meg. Ha azonban számításba vesszük, hogy a nyolcvannégyezer lakó körülbelül huszonnégyezer vételi helyet, illetve családot jelent, akkor volt esélyünk, hogy a lehetséges nézők tizenkét és fél százalékától kapjunk információt. A háromezer kérdőívet az egyes la-

1. táblázat

vizsgált körzet	lakosság száma	kérdőív		
		kiküldött (db)	visszaérkezett (db)	visszaérkezett (százalék)
Ménfőcsanak	8000	300	263	87,7
KunBéla ltp.	25000	900	564	62,5
AdyE. ltp.	35000	1200	854	71,2
belváros	16000	600	518	86,3
összesen:	84000	3000	2199	átlag: 73,2

körzetek lélekszámával arányosan osztottuk szét (lásd az 1. táblázatot).

A kérdőíveket úgy juttattuk el a családokhoz, hogy a lakóközvetben működő iskolák diákjai vitték azokat haza. Ezzel megteremtettük a kiválasztás véletlenségét, s egyben azt is, hogy minden társadalmi réteget bevonjunk a vizsgálatba. A visszaküldés módját rábíztuk a lakókra, így volt, aki a diákokkal küldte vissza, és voltak, akik postán, illetve személyesen hozták be a stúdióba.

A kérdőíven három adást jelöltünk meg: az október másodikat, kilencedikeit és a tizenhatodikait. Ezekhez az adásokhoz kellett jelzést tenni, hogy melyiket látták és melyiket nem. Ezenkívül felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kérdőív hátoldalán szabadon megírhatják észrevételeiket. Ezzel a lehetőséggel százharminchét esetben éltek a nézők, és természetesen ezeket a fontos információkat a műsorkészítés során hasznosítjuk.

A kérdőíven a tetszési indexet nem mértük, mivel megítélésünk szerint torz képet eredményezne, ha egy-egy órás műsor részleteinek fogadtatását ezzel a vizsgálati módszerrel szondáznánk. Ezt az információt a későbbiekben kérdezőbizto-

sok közreműködésével szeretnénk megszerezni.

A kérdőívek visszaküldésére egy hetet adtunk. A megjelölt időpontig kétezer-százkilencvenhét érkezett meg, s utána már nem kaptunk egyet sem. A visszajuttatott kérdőívek területi megoszlása az 1. táblázatban látható.

A számok elemzéséből kitűnik, hogy számottevően több visszajelzést kaptunk a falusias jellegű településről és a belvárosból, mint a lakótelepről. Ezek az arányok igazolják, hogy eltérés mutatkozik az egyes lakóközvetek nézői aktivitását illetően. A két legmagasabb visszaküldési százalékot produkáló terület bizonyítja, hogy ahol kialakultak a helyi közélet hagyományos formái, ott az ilyen típusú kapcsolatteremtésre is közlékenyebben reagálnak az emberek. Ebből következik (és ez a táblázat alapján is látható), hogy a legfiatalabb városrész mutatta e téren a legkisebb együttműködési készséget. Ezen következtetések további megerősítést szolgálja a *nézettségi indexet* elemző 2. táblázat.

Az adatokból egyértelműen kiolvasható, hogy a műsorok területenkénti nézettségi indexe tendenciájában hasonlóan ala-

2. táblázat

vizsgált körzet	október 2.	adás	október 16.	a három adás átlagosan
		október 9. (százalékban)		
Ménfőcsanak	72,7	68,1	71,9	70,9
Kun Béla ltp.	62,2	50,5	63,1	58,6
Ady E. ltp.	65,1	55,2	63,9	61,4
belváros	67,0	64,5	66,2	68,7
az adás átlagos nézettségi indexe:	69,1	58,3	67,3	össz.: 64,9

kul, mint a kérdőíves visszajelzés aránya. Az átlagos nézettségi index a három adásra vetítve átlagban egyértelműen a legfiatalabb városrésznél a legalacsonyabb, és a valamikor önálló önkormányzattal rendelkező Ménfőcsanaké a legmagasabb. Ezekből az ismérvekből megállapítható, hogy valóban helytálló volt az a feltételezésünk, miszerint a helyi közélethez, a helyi társadalomhoz kapcsolódó televí-

zióműsor népszerűbb azokon a területeken, ahol az emberi érintkezésnek szorosabb, aktívabb formája alakult ki.

Az egymást erősítő adatok alapján feltehetően így pontos képet kaphattunk a városi televízió népszerűségéről. A 64,9 százalékos átlagos nézettségi index megerősítette a szerkesztőséget abban, hogy a műsorokat a helyi társadalom érdekeinek megfelelően kell kialakítani.

Befellegzett az amerikai UPI és USIA hírügynökségek két évig tartó együttműködésének. A szerződést a UPI mondta föl, mivel kétes dolognak tartotta, hogy a kormány hivatalos propagandájának szócsöveként ismert USIA-val szövetkezzen. „Nem tudtak olyan fontos információkat szállítani, és még csak különös hasznunk sem származott belőle” — jelentette ki a vezetőség. Egyébként függetlenségüket is veszélyeztetve látták, mivel a kapott információkért cserébe (illetve külön díjazás fejében) nekik is kellett szolgáltatásokat nyújtaniuk a kormány számára. (*Editor and Publisher*)

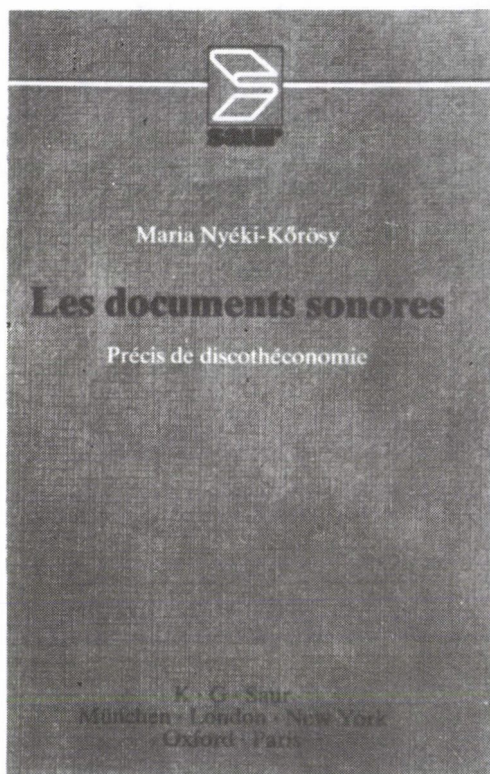
Görögországban is lehetővé vált magán-televízió-adók felállítása. A parlamenti határozat értelmében az engedélyeket két évre adják, de ezek természetesen meghosszabbíthatók. További feltétel, hogy a működtető vállalatok részvényaránya nem haladhatja meg a 25 százalékot, valamint hogy a közvetített műsor legalább felének európai eredetűnek kell lennie. (*IOJ Newsletter*)

Telefonon is küldhet képet, hirdeti a japán Panasonic, bemutatva kisképernyős WG-R2 készülékét, amely bármely telefonkészülékhez csatlakoztatható, s a hozzá tartozó kamera segítségével állókép közvetíthető a vonal másik végén levő hasonló készülék képernyőjére. Az újdonság ára 200 angol font körül van. (*IPTC News*)

Gyökeresen átalakítják a mexikói tömegkommunikációs rendszert. A Salinas-kormány 250 új rádió- és 150 új televízióállomás felállítását tervezi. Egyszerűsítik a tömegkommunikációs törvényeket és az engedélyezési rendszert. A munkálatokat a közlekedési és kommunikációs ügyek minisztériuma irányítja. (*World Broadcast News*)

Eddig Ausztráliának sikerült megvalósítania a világ legtokéletesebb integrált digitális információs rendszerét (ISDN). Először a nagyvállalatok között építették ki Macrolink néven, majd 1990-től létrehozzák a lassúbb, kifizogasztók számára alkalmas Microlinket — egyelőre 8 központtal, amely 6 ezer vonalat tud kiszolgálni. 1991-re a központok számát 14-re akarják növelni, 1993-ban pedig a tervezett 30 centrum gyakorlatilag majd az egész országot ellátja. (*Teleclippings*)

Közös adatbankot hozott létre a francia AFP és a keletnémet ADN hírügynökség. A Nyugat-Berlinben levő központba az AFP naponta 35 ezer szót (körülbelül 150 hírt), az ADN pedig 300 ezer szót szállít. Ha valaki igénybe akarja venni a szervezet szolgáltatásait, magáért az információért nem kell fizetnie (a korábban alakult nyugatnémet DPA hírügynökség adatbankja ezért 500 márkát kér), az információ kikereséséért azonban percenként, 5 márkát számolnak föl (ez megegyezik a DPA tarifájával). (*Die Feder*)

Hangok tárolása

Maria Nyéki-Körösy: Les documents sonores. Précis de discothéconomie. K. G. Saur, München, London, New York, Paris 1987.

Nyéki Lajosné Körösi Mária a nemzetközi könyvtárosi szaktekintélyek egyike. Az 1950-es évek végétől hosszú időn át a párizsi Bibliothèque Nationale munkatársa volt. Itt ő alapította meg a lemez- és hangtárat, amely nemzetközileg is az egyik legelső és egyben a legrangosabb hangarchívum. Később átkerült a Pompidou Központ könyvtárába (ma is itt dol-

gozik), és itt is foglalkozott hanganyagokkal. Elsősorban közönségszolgálati munkát végez. Összefoglaló kötetében a tudományos célú hanganyaggyűjtés és -tárolás, valamint a népszerűsítő célzatú használatba adás szempontjait, idevágó tapasztalataival egyesítve tárja fel és írja le.

A bevezetésben a szerző rámutat a hangtárak anyagának összetettségére, s az ott folyó leíró, katalogizáló, rögzítő munka történeti és jelenlegi aspektusait sorolja fel címszavakban. A munka során felmerülő kérdések áradatával zárva az előszót, jelzi, hogy az ilyenfajta dokumentációs-tájékoztató kiadványokra ugyancsak nagy szükség van.

A könyv legfontosabb fejezetei a következő témakörökkel foglalkoznak részlete-
sen:

1. A hangdokumentum meghatározása
2. A hangrögzítés története a viaszhengertől a lézerlemezig
3. A magnetofon elvén alapuló hangrögzítés története
4. A fonotékák és lemeztárak különféle típusai
5. A lemezleírás
 - I. Retrospektív lemezleírás
 - II. Kurrens lemezleírás
 - III. Szakok szerinti lemezleírás
- IV. Retrospektív és kurrens adatokat egyaránt tartalmazó lemezleírások
6. A hangtárba kerülő hangdokumentumok kiválasztása és kezelése
7. A hanganyagok katalógusai, katalógizálási módjai
8. A hangdokumentumok igénybevételeének módozatai
9. A rögzített hanganyag gyártása és kiadói intézményei
10. A hanglejátszó készülékek ipara
Elektrofonok, hi-fi-tornyok, magnetofonok, kompakt-lemezjátszók.
11. A fonogramok (a rögzített hang) jogi vonatkozásai
12. Az élőzene és a rögzített zene

Franciaországban (ennek szociológiai és egyéb vonatkozásai)

A fonotékák közül a kötet elsősorban a franciaországiakkal foglalkozik, bemutatja alapításuk történetét, osztályozza és tipizálja jellemzőiket, így mindenekelőtt a francia nyelvterület iránt érdeklődőknek és szakembereknek nyújt nélkülözhetetlen segítséget. Módszertani szempontból azonban a magyar hanganyagok kezelőinek is értékes és hasznos útmutatóul szolgálhat. Segít a hanganyagok besorolásában, megkülönböztet fonotékát, lemeztárat, sonotékát és médiatárat. Ennek a besorolásnak megfelelően válogathat azután a tékák kezelője az anyagokban.

Nyéki-Kőrösi Mária felhívja a figyelmet az ún. „nemzeti könyvtár megjelölésű nemzeti fonotékák, az ún. „kutatói besorolású és a nagyközönségnek szánt, ún. „közművelődési hanganyagokat tároló egységek különbségeire.

Ami Franciaországot illeti, a hanganyagok archiválásának belső kísérletei a huszadik század elejéhez köthetők, antropológiával és beszéd kutatással foglalkozó tudósok (mint Rousselot abbé), valamint nyelvészek (mint Azoulay, Ferdinand Brunot, Émile Pathé) hozták létre az első felvételeket. 1911-ben Franciaországban megalapították az első beszédarchívumot, és a párizsi egyetemen is fontossá vált a hanggal való foglalkozás. A működő francia példák hatására már 1899-ben Bécsben és 1900-ban Berlinben is foglalkozni kezdtek hangarchiválással.

1938 tavaszán Párizsban az akkori oktatási miniszter dekrétumát is megjelentették a hivatalos francia sajtóban a Nemzeti Fonotéka megalapításáról.

Ma már a Nemzeti Könyvtár hanganyagai mellett külön videó- és multimédiák is léteznek. Franciaországban az egyik legjelentősebb közülük a párizsi Nemzeti Audiovizuális Intézet (INA-Institut National d'Audiovisuel), amely 1982 óta része a Francia Nemzeti Fonotékának. Itt nemcsak filmeket, videofelvételeket, hanem a legkülönbözőbb videogramokat, fonogramokat is tárolják.

Az egyik legfontosabb hanganyagokat produkáló bázis a Radio-France (a Francia Rádió) és a televízió, amelyek önálló archívummal is rendelkeznek (Discotheque Centrale de Radio-France).

A múzeumok közül elsősorban a Néprajzi

Múzeum Embertani Múzeuma (Musée de l'Homme) foglalkozik hangfelvételekkel, elsősorban zenei jellegűekkel, amelyeket 1932 óta archiválnak. Afrikai, ázsiai és indonéz felvételek is a kutatók rendelkezésére állnak.

A fővárosi hangtárak mellett a kötet megemlíti a legfontosabb vidéki hanganyagokat is:

Versailles	6000 lemez
Amiens	6000 lemez
Dijon	2700 lemez
Grenoble	2250 lemez
Limoges	1300 lemez és 100 kazetta
Reims	2130 és 770 kazetta
Strasbourg	3000 lemez

Ezek mellett az egyes tájegységek nagy egyetemei (például a bretagne-i, a picardiai és a provençe-i egyetem) őriznek jelentősebb hanganyagokat.

A fonotékák közművelődést szolgáló hangarchívumai között az országokénti felsorolásban az európai országok között Magyarország bemutatása is helyet kapott Anglia, Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Hollandia, Lengyelország, az NDK, Norvégia, NSZK, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország és a Szovjetunió mellett. Innen megtudhatjuk, hogy hazánkban az Országos Széchényi Könyvtárban a zenei részleg 1920 óta képezi a Nemzeti Fonotéka anyagát. Kiegészítésül jelezzük, hogy az Akadémiai Levéltár (amely szervezetileg az Akadémiai Könyvtárhoz tartozik) az 1970-es évektől gyűjt tudományos hanganyagot. A folklór jellegű hanganyagokat a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó Népzene-kutató Csoport gyűjti, és a Néprajzi Múzeum tárolja. A Magyar Zeneművészek Szövetsége gondozza a kortárs zenei anyagokat, kéziratokat.

A Magyar Rádió háromszázezer hanganyagból álló dokumentumtárral rendelkezik. A legnagyobb hangarchívumok mellett két kisebb, de jelentős zenei anyaggal rendelkező budapesti könyvtár is bemutat a szerző. A Gorkij Könyvtár harmincezer partitúrát, négyezer lemezt és háromezer óriásmagnetofonra felvett hanganyagot tárol. A másik, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 28 ezer kottát és kétezer lemezt tud az érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Az összeállítás hiá-

nyosságaként kell megemlítenünk, hogy nem tér ki a nagy jelentőségű vidéki könyvtárak hangtárainak bemutatására, például a debreceni egyetemi könyvtár lemeztárára és zenei anyagára, vagy az egyes szaktudományok könyvtárainak speciális hangarchívumaira (MTA Zene-tudományi Intézet, MTA Nyelvtudományi Intézet fonetikai osztálya, Petőfi Irodalmi Múzeum stb.).

Hazánkban egyre szaporodnak azok a helyek, ahol hanganyagátárolási nehézségek merülnek fel. A hazai szakemberek egy meglehetősen ismeretlen témakör előtt állnak a hanglemezek, kazetták, videofelvételek beszerzését, katalogizálását, tárolását, szelektálását, selejtezését illetően. Az előretörő számítástechnika és elektronika megoldotta a minél kisebb helyen való tárolás lehetőségét, s kutatások folynak az irányban, hogy a hanganyagok tárolását összekapcsolják ezekkel a területekkel. A tárolhatósághoz olyan hordozó anyagok szükségesek, amelyek jól tűrik az idő megpróbáltatásait.

A hangdokumentumok rendszerezése és tárolása a jövő egyik legfontosabb feladatai közé tartozik, így Nyéki-Körösy Mária könyvtárosi szakmunkája a hazai szakemberek számára is fontos forrásanyag.

Kincses Kovács Éva

A képregény nagykorúsodása

A képregény. Válogatta, szerkesztette: Rubovszky Kálmán. Gondolat, Budapest, 1989.

A Gondolat Kiadó Pro és Kontra sorozata nem először foglalkozik a tömegkultúra, a tömegkommunikáció kérdéseivel. Most is egy nagyon népszerű, de agyonhallgatott műfaj(?), szórakoztató eszköz(?) történetével, esztétikájával ismerteti meg bennünket *A képregény* című kötetében. A Rubovszky Kálmán válogatta, szerkesztette könyv egy sor olyan ellentmondást szeretne feloldani, amely korunk szinte valamennyi népszerű műfajával szemben vádként merül fel. Hogy csak néhányat említsünk: Árt vagy használ a képregény?

Kacatáru vagy minőségi termék? Leszoktat az olvasásról, vagy sem? A kérdések sorát lehetne folytatni, de talán az említettek is érzékeltetik, hogy a hagyományos kifejezési formák hívei aggódnak a nagyarányú képregény-fogyasztás miatt. Szerintük a valódi képzőművészeti és irodalmi alkotások helyett e pótlékok favorizálása felületessé teszi az embereket, leszoktatja őket a komolyabb intellektuális tevékenységről, az elemző gondolkodásról. A képregénnyel kapcsolatban azonban nem csak fenntartások hangzanak el. A moder fogyasztás, a piac primátusát elfogadók olyan műfajnak tartják, melyre a ma emberének nagy szüksége van. Hisz a mindennapi traumáktól, frusztrációktól menekülő egyén számára sikerélményt nyújt. Hogy a rajongóknak vagy az ellenzőknek van-e igaza, azt csak konkrét esetekben lehet eldönteni. Mindenesetre a műfaj él, virágzik, fogyasztják, tehát foglalkozni kell vele, meg kell vizsgálni, hogy mire alkalmas és mik az esztétikai határai.

Rubovszky Kálmán nem először nyúl e témához. Úttörő szerepe van a képregény körüli problémák megfogalmazásában. Több tanulmánya és cikke jelent meg a kérdést illetően, 1988-ban monográfiában foglalta össze a képregényről szükséges tudnivalókat (Apropó, comics! Művelődéskutató Intézet). Rubovszky minden eddigi művében szélesen közelített a témához. Irodalomtörténeti, esztétikai, szociológiai, szociálpszichológiai szempontból elemezve, komplex jelenségként kezelve azt, s olykor erős ambivalenciával véve tudomásul, hogy mekkora sikere van. Úgy érzem, a most megjelent művemben túllépett ezen a kettős viszonyuláson, és elfogadta a képregényt mint műfajt.

Válogatásával végigvezeti olvasóit azon a folyamaton, ahogy a képzőművészetben megjelenik a képregényszerű ábrázolás (sumér tekercsek, görög vázafestmények, Biblia Pauperum stb.), majd ahogy a nyomdatechnika fejlődésével, a sajtó, a tömegkultúra gazdagodásával a képregény is kiteljesedik mint kifejezési forma. A technikai feltételek állandó javulásával újabb és újabb képregénystílusok, -típusok jelennek meg, és Rubovszky Kálmán is hajlik arra, hogy ma már a képregény a pótlék-korszakból eljutott az önálló kifejezési forma státusáig.

De ez az önálló státus csak ott alakulhatott ki, ahol a műfaj fejlődése elé nem gördítettek akadályokat (mint ahogy hosszú évtizedekig nálunk megtették). Így Amerikában, Franciaországban, Angliában és az NSZK-ban sorra születtek olyan képregények, amelyek nemzeti mítoszokat, hőstípusokat jelenítettek meg, és olyan figurákat teremtettek (Superman, Barbarella, Piff), amelyek nemzedékek ideáljaivá váltak. S nemcsak az adott országban, hanem szerte a világon. Ugyanis olyan mítoszokat újítottak fel és alkottak meg, amelyekre az egyénnek szüksége van „...egy olyan társadalomban, amelyben a pszichológiai zavarok, kudarcok, alacsonyrendűségi komplexusok mindennaposak, egy ipari társadalomban, ahol egy ember számmá válik egy szervezet kötelékében, amelyik határoz helyet-te. Ahol az egyén fizikailag ha nem edzi magát, a gép erejével nem veheti fel a versenyt.” (Umberto Eco)

A vizuális kultúra, a vizuális kommunikáció egyik vágy- és fantáziateljesítő műfaja lehetne a képregény. Minőségi szinten elkészített alkotásai az élet legkülönbözőbb területein használhatók, a szórakozástól az ismeretterjesztésen át a nyelvtanulásig. Vagyis a képregény rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek alkalmassá teszik a kultúra-teremtésre és a kultúráközvetítésre is.

Cristina Lastrego és Francesco Testa: *Nézz, láss, kérdezz* című, 1973-ban (később magyarul is) megjelent kötetében a következő, még ma is érvényes véleményt olvashatjuk a képregénnyel kapcsolatban: „Értelmetlen tehát azon töprengeni, hogy tudomásul vegyük-e a képregény létét, vagy sem. Célszerűbbnek látszik jobban megismerkedni a képregénnyel, kifejezőmódjával, jó és rossz tulajdonságaival egyaránt: hogy ne csak elárasszon bennünket ez a rajzos világ, hanem meg is értsük a jelentését, legyen véleményünk, ítéletünk az ilyen olvasmányok egészéről és egy-egy darabjáról. El tudjuk választani a jót, az érdekeset, a szórakoztatót és a hasznosat az igénytelenről és az érdektelentől.”

Rubovszky köte me amiatt is hasznos és jó, mert segít az önálló vélemény kialakításában, segít a képregénydzsungelben való eligazodásban, és nem utolsósorban valamifajta toleranciát hirdet a populáris

műfajokkal szemben. Ugyanis ezeket nem tiltani kell, hanem a minőségi alkotásokat kell eljuttatni a potenciális fogyasztókhoz.

Szilágyi Erzsébet

Kalauz a bölcsességhez

Vofkori László (szerk.): *A tudomány vonzaskörében*. Albatrosz. Bukarest, 1988.

Lukács György szerint a tudomány a világ helyes megismerésének módszereit őrzi tudatunkban a jövőendő cselekvések nagyobb hatékonysága érdekében. J. D. Bernal pedig úgy vélekedik, hogy a tudomány intézmény, módszer, tradíció, termelési tényező, világnézet, fontos társadalmi hatóerő, az ismeretek történelmileg kialakult rendszere, melyek igazságát a társadalmi gyakorlat állandóan ellenőrzi és pontosabbá teszi. A hagyományos tudomány definíciók, de még az újabbak is, természetesen tökéletlenek és vitathatók. A tudományban, ha úgy tetszik, semmiféle eredmény, végeredmény nem tekinthető ugyanis abszolútnak. Az igazi ismeretek sohasem képeznek lezárt rendszert, mindig módosulnak a természettel folytatott szakadatlan dialógus során.

Napjainkban az adatok, tények, szemléletmódok sokaságában való tájékozódásunk páratlan lényeglátást követel. Ugyanakkor a tudományos gondolkodás nyomon követése egyre nehezebb. Akárcsak magának a tudomány fogalmának meghatározása. A tudomány ugyanis, rendszerelméleti alapon, semmiképpen sem tekinthető egyszerűen a sokféle diszciplína összességének. A tudomány maga az igazság, a természet erőinek ismerete és felhasználása az ember érdekében. A tudományos kutatás pedig mindenkor bensőséges kapcsolatot teremt ember és természet között, közelebb hoz a mélyebb megértésből származó jelenséghez. S jobban megismerve, hogy miféle törvényeken és alapfolyamatokon nyugszik az anyagi világ, jobban értékelhetjük azt. Selye János szavaival élve: „a természet valamely titkának feltárásával az egész emberiség gazdagodik egyszer s mindenkorra”. A természet harmonikus elegan-

ciáját szemlélni és valamelyest meg is érteni a legnagyobb élmény, amelyben az ember részesülhet. Nem hálás cél ez, olyan egyensúly, olyan lelki béke, amely csak a megasztossal való érintkezésből fakadhat?

Ezek a mélyenszántó gondolatok egy unikális könyvből, Vofkori László idézetgyűjteményéből valók. Sajátosan eredeti ez a könyv azért, mert nem csupán az egyetemes emberi kultúráról, a tudományról és a tudományos megismerésről szóló idézetek, bölcsességek gyöngyfűzére. Noha a görögök értékítélete szerint az idézetek igazsága viszonylagos, Vofkori, a fogalmi gondolkodás fejlődését követve, a fogalmakat felölelő idézeteket néhány igen fontos tudománytani kategória köré csoportosítva törekszik mindvégig konzekvensen arra, hogy az általa hangsúlyozással válogatott gondolatok jól rávilágítsanak a tudomány sokértelmű jelenségkörére. A tudomány-történetírás ugyanis lényegében mindmáig adós egy olyan jellegű gyűjteményes munkával, amelyből az érdeklődő, a tudományra szomjázó közelebről is megismerkedhetne a tudományos gondolkodás belső szerkezetével, a tudományos kutatómunka összefüggésrendszerével. A tudomány-történetírás fehér foltjáról van szó.

A szerző-szerkesztőt alighanem ez a hiányérzet vezette kötet összeállítására. Az a felismerés, miszerint más formában nem sikerült kellően feltárni, jól megvilágítani a tudományos részeredmények igazi társadalmi-művelődési háttérét, összefüggéseit. Pedagógiai munkássága során szerzett több évtizedes, gazdag tapasztalatai döbbenek rá arra, hogy csupán tudós portrékból, különféle munkásság-leírásokból, életút-ismeretökből valójában nagyon kevés tudható meg. Felszínes kép rajzolódik ki a tudományos munka menetéről, az alkotás sokszor kinkeserves folyamatairól, göröngyös útvesztőiről, buktatóiról, nem is szólva a tudomány struktúrájáról, sajátos szövetéről, rendszer- és kapcsolathálójáról. Vofkori László válogatása ezért is jelentős értékhardozó, hiánypótló mű.

Az idézetgyűjtemény sajtó alá rendezésekor Romániában még beárnyékolta a kondukátor torz hatalma a magyar nyelvű tudományos publicisztikát. A kötet elején, külön lapon, a történelem színpadáról

időközben radikálisan eltávolított diktátor-házaspártól közölt idézet beszerkesztését is ez magyarázza. Enélkül 1988-ban könyv talán meg sem jelenhetett. Elgondolkodtat egyébként ennek a külön oldálnak a befűzése, következésképpen a könyvből való „kiemelhetősége”. Talán úgy, olyan spontán módon, ahogyan 1989 decemberében a gyűlölt címerrel tette a román forradalom, amikor egyszerűen kihasította azt a nemzeti trikolór közepéből.

Vofkori könyvének 1988-as küldetése nem vitás, de ma is több annál, hogy pusztán idézetgyűjteményként kezeljük. Végső soron sajátosan rokonítható ez a kötet Kányádi Sándor, Róka Jenő, Kós Károly, Sütő András, mi több Tőkés László töretlenül makacs, magyar nyelvű szellemiségével. A szerző maga a tudománynak elkötelezett szerény alázattal fogalmazza meg műve ajánlásában: „e válogatás legyen szellemi indíték az alaposabb tudományos megismerésre. S ugyan lehetett-e nemesebb dolog a 80-as évek végi Erdélyben, Székelyudvarhelyen, egyáltalán a magyar diaszpórában, mint a tudományos világ szellemiségének közvetítése, a tudományos megismerés, a legjelesebb gondolkodók tudománybölcseletének kötetbe rendezése, publikálása? Aligha. Vofkori könyve ugyan szerény adalék, de fontos cselekedet volt a tudományos irodalom szelíd forradalmában oly korban, amikor egy háborodott elme buldózerrel kívánta az emberi kultúrát, az értékeket, a nemzeti kisebbséget, a magyar nyelvet likvidálni.

Vofkori válogatása során túlsúlyba kerültek azok a gondolatok, amelyek feltárják a tudós, a tudományos kutató gondolkodás bonyolult, összetett világát, etikai hozzáállását, vagyis a kutatás belső, szignifikáns emberi vonatkozásait. A szerző-szerkesztő nem pusztán szemelvények kiválasztására, idézetek, mondatok felfűzésére vállalkozott. Herakleitoszt idézve: „ne látszatra találgassuk a legnagyobb dolgokat. Vofkori forrása a tudósok, tudományos kutatók, gondolkodók, írók és művészek művei, levelezései, emlékiratai, önéletrajzai, naplói, továbbá kutatói jegyzőkönyvek, útijegyzetek, interjúk, tudományos értekezletek anyagai, dokumentációk. A felhasznált idézetek széles skáláját nemcsak episztemológiai ismervek szerint csoportosítja, de jól kitapint-

ható egy másik markáns szerkesztői alapgondolat: a tudománytörténeti alapelv érvényesítése is. Az időrendi egymásutániség a tudományos gondolat, eszme, fogalomrendszer fejlődéséről tanúskodik, s ily módon az egyes töredékek a történelmi korszakok társadalmi-gazdasági viszonyairól, a szaktudományok megfelelő állapotáról árulkodnak.

A bevezetést három jól átgondoltan szerkesztett fejezet követi. Az első a tudományos megismerésről, a második a tudományos alkotómunka lélektani és erkölcsi kérdéseiről, a harmadik pedig a tanulás alkotóelemeiről szól. Vofkori építkező módon, fegyelmezetten válogat, ír. Tudományos kompetenciája nem kérdőjelezhető meg. Példaértékű, ahogyan a tudományos megismerés feszes folyamatát kezeli, a megfigyeléstől a kísérleten át jut el — új tények keresésével — a problémák megfogalmazásáig, az ok-okozati összefüggések feltárásához. Ezt követi értelemszerűen a hipotézis felállítása, majd a lehetséges megoldások leheletfinom keresése. A problémamegoldó cizellált gondolkodás, a heurisztikus elvek érvényesülése, végül a részletek, az általánosítások, amelyek summája az összkép.

Hogyan kell kezelni, használni a kötetbe integrált idézeteket? Semmiképpen sem egyenként, elszigetelten olvasva, mint részt kiragadva a szerves egészből.

Erre a „módszerre, hibás kezelésre maga Vofkori figyelmeztet. Ajánlatos tehát az idézeteket folyamatosan befogadni, értelmezni. Ezáltal a látszólag talán közhely jellegűeknek vélt bölcsességek is többletjelentést nyernek, és az egyes fogalmak „életrajza is inkább tettenérhető.

A könyv közel négyszáz szerző, tudós, gondolkodó, író, művész vélekedéseit tartalmazza a tudományról, a tudományos munka legfontosabb mozzanatairól. Oly lebilincselő, elgondolkodtató, sokkoló, örvényszerűen magával ragadó, néha már-már irritáló és vitára késztető, meditációra csábító, sőt továbbgondolásra serkentő. Azonban e kétezer-egynéhány valamástöredéket számláló, magába ötvöző idézetgyűjtemény távolról sem tart igényt a teljességre — és ezt nem csak terjedelmi okok motiválják — a tudomány valamennyi életviszonyának feltárásában, szövevényes kapcsolatrendszerének rögzítésében. Noha törekvése, késztetése — megkockáztatom: tudós küldetése — mégis az, hogy az idézett gondolatok égő fátkyaként, mint modern Diogenész lámpása világítsanak rá a tudomány sokértelmű jelenségekörére. Túlzás nélkül állítható, a tudomány apostolaként hirdet igét kötetével, azoknak is, akiket a tudomány talán csak holnap zár vonzáskörébe.

Kleeberg László

Már kötik a szerződések az 1992-ben pályára állítandó első spanyol műhold (Hispasat) közvetítési jogára. A legutóbbi jelentések szerint a nyertes vagy a Hughes vagy a Matra konzorcium lesz, mely utóbbi a brit Aeorspacen és Fokkeren kívül számos, csúcstechnológiát képviselő spanyol céget is tömörít. Nagy az érdeklődés, hiszen 1992-ben (amely egyébként Amerika fölfedezésének ötszázadik évfordulója) Spanyolország ad otthont az olimpiai játékoknak és a világkiállításnak is. Egy csatornát egyébként a Latin-Amerikába szóló közvetítéseknek tartanak főnn. (*Teleclippings*)

Világcégek versenyeznek, hogy kikísérletezzék azt a zsebméretű személyi számítógépet, amely kompatibilis a normál nagyságú IBM gépekkel. Az ATARI máris bejelentette, hogy az ő alig félkilós, kisképernyős Folio nevű berendezése megfelel ennek a követelménynek, ám a gyakorlatban csak a szabvány szoftvercsomagokat futtatja le, az egyedi programokat nem. Néhány héttel később az óvatosabb Poquet cég (Kalifornia) is jelentkezett a piacon, de ez már valóban olyan modellel, amely tökéletesen megfelel a kívánalmaknak. (*IPTC News*)

Newsweek

MTV mint Music Television

Emlékeznek még az Új Információs Világrendre? Nos, bekövetkezett. De biztos, hogy nem az, mint amire számítottak. A kulturális imperializmuson és a „felelősségteljes” tájékoztatáson való rágódás jegyében eltelt évek során az afrikai miniszterek, az europarlamentaristák és az ázsiai politikusok nem is álmodtak — még rémálmaikban sem — arról, hogy a jövőd már itt kopogtat. Mára már el is jött hozzájuk a műholdakon keresztül, besiklott otthonaikba a kábelek révén. Hamarosan már konyhai tányérméretben is megvalósítható lesz az információvétel. És bizony ravasz, eleven, hangos, popos, bopos, szexszel, kábítószerral és rock and rollal telített. Ez maga az MTV — a Music Television —, mely szinte mindenhol elkíséri önt, bárhová is menjen. Átrobánva a valamikor létértelmét jelentő rockvideók határain, az MTV követi a sokkal komolyabb Cable News Network (kábeles hírhálózat) által feltárt új csapást, mely a világot egy nagy információs közösséggé formálja. (Ilyen vagy olyan formában — Baltimore-tól Pekingig — 83 országban látható.) Az MTV — állítása szerint — jelenleg 24 országban 90 millió otthonba jut el. Az ökológiát a heavy metal kíséretében nyomja, a faji egyenlőséget reppeléssel köríti, és a „Buzz” című (azaz zúgásnak elkeresztelt), Európának sugárzandó műsorral beleveti magát a videomagazin üzletágba is, ahogy ezt a Cable News Network International Herald Tribune-jénél már megszokhattuk, Rolling Stonesszal fűszerezve. A „Buzz”-t előkészítő kísérleti műsor szédí-

tő módon ugrotta át az olyan kategóriahatárokat, mint „nemi vágy”, „szex” vagy „divat”. Vannak japán kereskedelmi klipek (némelyek Stallone főszereplésével), aztán indiai reklámok, melyekben a Super Dust tea olyan szupererőt kölcsönöz az apukának, mely bőven elegendő rá, hogy kitoljon egy buszt a monszun okozta sártengerből. Aztán irány a tények világa: egy zimbabwei évek óta börtönben ül, mert kigúnyolta a korábbi elnököt, a Nagytiszteletű V. Canaan Bananát. Mérjük meg, hogy Barbie babánk méretarányai élethűek-e (39—23—33). További főcímek: „1990 — a félelmek éve, 1990 — a reményeké”. Egy német akcentussal beszélő női hang szólal meg egy férfiszájból: „Ha nem tetszik valami a BUZZ-ban, ne is törődjön vele. Hamarosan véget ér, akár az élet”.

Esetleg Moszkva lesz a következő? Vajon Európa készen áll mindeerre? Az MTV vezetőit hallgatva csodálkoznunk kellene, ha bármi másra lenne Európa felkészülve. Ahogy ők mondják, a nemzetközi nyelv: a zene. Az MTV mint szórakoztató adó már 1987 augusztusa óta jelen van Britanniában és a kontinensen, következetesen munkálkodva egy még nemzetközibb — és a levegőben versengők szinte bármelyikénél valóban 1992-esebb — íz kidolgozásán. Nemcsak amerikai és brit, de svéd, belga, holland és francia videók is feljuttattak már slágereket az MTV Európára. A lemezlovasok (manapság már videolovasok) Dániából, Új-Zélandról, Franciaországból, Hollandiából és Angliából érkeznek, műsoraikat londoni stúdiókban készítik. A televíziós jel kábelen teszi meg az útját Amszterdamba, míg Athénba hagyományos földi közvetítőállomások beiktatásával. A Magyarországon és Moszkvában már kábelre csatlakozó otthonok a piac potenciális kiterjesztését vonhatják maguk után. A British Cab-

le Authority (brit kábelhatóság) legutóbbi éves jelentése az MTV-t az Európai Közösséghez kapcsolódó programtartalommal rendelkező kábelállomásként tünteti fel.

De ha az ember egy pillanatra lélegzethez szeretne jutni, ami az MTV-áradat közepette néha elég nehéz, elgondolkodhat azon, hová is vezet mindez. Az európai televíziózás hagyományosan megfontoltan (egyesekek szerint szálanalmasan nevésségesen) halad. Ha egy pillantást vetünk az MTV-re, utána már egy olyan irodalmi terefere, mint az egykor kifejezetten érdekesnek számító francia „Apostrophes” adása, hirtelen tényleg álmosítónak fog tünni. A figyelem rövid időn belül akkorára zsugorodik, mint egy olcsó pamuttrikó. Vajon az MTV társadalmi lelkiismerete valóban az őszinteség jegye, vagy pusztán divat? Tény, hogy az MTV harminckét környezeti problémával is foglalkozik. Amiatt volna ez csupán, mert a zöld ma egy menő szín? A „Rock a kábítószert ellen” című kampányával sok dicséretet gyűjtött be. De vajon az emberi fajok sokféleségében mélyebbre is eljutnak, mint a Benettoni Egyesült Színek?

Pillanatnyilag a társadalmi tudatosságot árusítja az MTV. De mivel szponzorok pénzéből készíti műsorait, így az a helyzet, hogy csak egy maroknyi cég van birtokában annak a pénznek, érdekelttségnek és világméretű piacnak, amelynek alapján hajlandó mindennek az árát is megfizetni. A legtöbbjük üdítőket és édességeket kínál. Napjainkban az MTV-n senki sem bántja a cukrot...

Özönvízszerű áradata van a rövid gazdasági és tényhíreknek, melyek intellektuálisan olyan táplálóak, mint a mikrohullámon melegített pattogatott kukorica. A „Távírányítás” című MTV kvizműsor a kanapé-krumpli színvonalú élet szabályos zsolttára. A versenyzők elcsépeltek, sekélyesek vagy közönséges kérdésekre válaszolnak, és olyan furfangos kategóriák rejtelmes mélységeibe igyekeznek bepillantani, mint „halott, élő vagy indiai eledel”. A házigazda kimond egy nevet: Rogan Gosh. Ki ő, vagy mi lehet ez? Valaki, aki már meghalt, vagy élő személy, esetleg egy indiai étel? Na és most mi a helyzet Salman Rushdieval?

„Tegyünk egy kirándulást a popkultúra zajló vizeire” — búgja a „BUZZ” kísérle-

ti műsor behízelgő hangú házigazdája. Rendben van, csak az a probléma, hogyha túl sokáig kevergetünk, végül csak kását kapunk. (1989. október 3.)

CHANNELS

Kilenc tanács a kilencvenes évekre

Az amerikai tévé vezető szakemberei, az előző évtized tapasztalatai alapján, néhány jó tanácsot szeretnének adni az Egyesült Államok televíziós iparága számára. Mint hangsúlyozzák, nem jóslatokba akarnak bocsátkozni, hanem irányelveket szeretnének lefektetni, és fölhívni az illetékesek figyelmét néhány várhatóan érzékeny pontra.

Ime.

1. A *sportközvetítések* mindig fontos helyet foglaltak el a műsorstruktúrában, de ilyen jelentős stratégiai szerepet még soha nem játszottak, mint most. Ugyanis hatalmas harc dúl a kábeltársaságok és a közszolgálati tévéállomások között az egyes mérkőzések közvetítési jogáért. Preston Padden, a független tévéállomások szövetségének elnöke szerint ezen a fronton fog eldőlni a kilencvenes évek televíziós versenye. A közhasznú műsorszórással foglalkozó tévéállomások (főleg a CBS) rá akarják szorítani a kábeltársaságokat, hogy fizessenek a kisebb, helyi mérkőzések sugárzási jogaiért is, s így valamelyes erőegyensúly alakulna ki a két közvetítési forma között. Fölhívják a figyelmet azokra a politikai veszélyekre, amelyekkel a kábeltársaságok esetleges macakcsodása járhat (s mivel a kedvezőtlen légkör kialakulása az utóbbiaknak sem érdekük, ez egyben a ráhatás eszköze is lehet).

2. Gyökeresen át kell alakítani a *műsorstruktúrát*, főleg ami az időbeosztást illeti. Egyre nehezebb a képernyő előtt tartani a nézőket, így alapvetően meg kell változtatni az eddigi normákat. Általában a kora reggeli és a késő esti órákat lehet és kell a jövőben jobban kihasználni, főként helyi érdeklődésre számot tartó prog-

ramok, ifjúsági műsorok, hírmagazinok és könnyű, szórakoztató darabok közvetítésével. Tudomásul kell venni, hogy a műsorszerkesztés művészetből egyre inkább tudománnyá válik.

3. Nagyobb teret kell biztosítani a *nemzetiségi* (főleg a spanyol, az ázsiai és a feketéknek szóló) műsoroknak. A televízió távolról sem tükrözi megfelelő mértékben az Egyesült Államok kulturális sokszínűségét. Ezen a téren a helyi adók viszonylag jobban állnak, de le kell számolni az azal a tévhittel, hogy az országos hálózatok közönségét nem érdeklik ezek a programok. Egy szakértő egyenesen „öngyilkosnak” minősítette azt a televíziót, amelyik így gondolkodik. Van, ahol a helyi viszonyokból adódik a lakosság kulturális összetételét tükröző műsorösszeállítás (például Los Angelesben, ahol 2000-re a lakosságnak körülbelül a fele spanyol anyanyelvű lesz, vagy Washingtonban és New Orleansban, mely körzetekben a fekete lakosság aránya magas). De a „műsorszínésztől” tükröző ország bármely vidékén csak haszna lehet a tévétársaságoknak. A Paramount nagy sikerű esti magazinműsora fényesen bizonyítja, hogy létező kulturális igényt, érdeklődést elégít ki, amit veszni hagyni valóban öngyilkosság lenne.

4. A *helyi televíziók* feladata, hogy egyre jobban kiépítsék saját „birodalmukat”. Ebbe az irányba hajtja őket a gazdasági kényszer (a nagy tévétársaságok által követelt egyre magasabb programátvételi árak) és a helyi közönség igényei is. Az előttünk álló évtizedben csak azok a társaságok fognak boldogulni, amelyek még inkább a helyi események bemutatására összpontosítanak, sőt részt vesznek vagy közvetítenek problémás ügyek megoldásában.

5. Meg kell változtatni a *közönségmérés* módszereit. A tévézési szokásokat háztartásonként vizsgálni elavult dolog, egyénekre kell lebontani az adatokat. Itt nem kevesebb, mint nézők és dollárok milliói forognak kockán. Egy 1989-es felmérés szerint naponta körülbelül 2,6 millió nő nézi a televíziót napközben a munkahelyén, s további 3,1 millió diák az iskolában. Ezenkívül több millió elemlem működő készüléket használnak, s általában ezek is a lakáson kívül üzemelnek. Bebizonyosodott az is, hogy az úton lévő

üzletemberek hetven százaléka a hotel-szobában szokta nézni a tévét, tehát ez is a háztartás falain kívül történik. Mindez sok millió óra adásidő, amit elsősorban a hirdetőknak nem szabad veszni hagyni. A „bekábelezett háztartás fogalmával is vigyázni kell, mert bár ezek aránya elérte az ötvenhat százalékot, általában egy lakáson belül csak egy készülék csatlakozik a kábelrendszerhez, a többen a közszolgáltatási adók műsorát nézik.

Régen elavult a „18-tól 49” éves statisztikai korhatár is, hiszen ezen belül már nagy mértékben eltérnek a televíziózási szokások az életkor függvényében, s az egyre élesedő verseny miatt ezt a tényt sem lehet elhanyagolni. (Annál is inkább, mert a számítógépes adatfeldolgozás gyakorlatilag elhárította az eddigi technikai akadályokat.)

6. *Harc helyett együttműködés.* Ez kell, hogy a jelszava legyen a különböző tévétársaságokat és kábelhálózatokat magában foglaló televíziós piacnak. S bár egyelőre a csatazaj hangjai az erősebbek, itt-ott, csendben történik egy-két „kézfogó is: közös piackutatás, hírműsorok átvétele, sőt az NBC és a Cablevision egy nagyobb szabású közös fellépéssel is kísérletezik. A lényeg, hogy egymás előnyeit igyekezzenek kihasználni, és ne a hátrányokat egymás ellen kijátszani.

7. A *közszolgálati televíziót* bizony leköszörítette a kábel és a video. 1985-től nézettsége a főműsoridőben alig éri el a harminc százalékot, anyagi forrásai is egyre szűkülnek. Mindenképpen újítania kell, egyébként hamarosan út az utolsó órája. A nézők főműsoridőben a heti 120 óra adásidőből körülbelül csak 15-20 óra iránt érdeklődnek. Vonzóvá kellene tenni a többi programot is; itt jelentős tartalék rejlik a napközben sugárzott, iskolák számára készült műsorokban. Fejlesztani lehetne a helyi tévéadókat is, lenne piacuk, hiszen ezek, jellegüknél fogva, más típusú műsorokat kínálnak, mint a kábel-társaságok.

8. Az utóbbi időben egyre agresszívebben lépnek föl bizonyos *érdekcsoportok*, hogy nyomást gyakoroljanak a tévéműsor kialakítására. Például az Amerikaiak a felelősségteljes televízióért nevű szervezet vagy az Amerikai családok szövetsége olykor azzal fenyegetőzik, hogy nem fogják vásárolni azoknak a hirdetőknak a

termékeit, amelyek a nekik nem tetsző programok közben sugározzák reklámjaikat. Ez az út azonban nem járható. A műsorszerkesztőknek nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a társadalmi kívánalmakra, de ennek módja — mindkét fél részéről — csak a párbeszéd lehet, s nem a zsarolás, mert végül is az senkinek sem használ, viszont politikai és üzleti bonyodalmakhoz vezet.

9. A kilencvenes évtizedben fog eldőlni, hogy a nyolcvanas évek nagy cégfúziói életképesek-e. Ez azon múlik, hogy a vezetés ki tud-e alakítani olyan gazdasági közeget, amely vállalkozásra, innovációra

ösztönöz. A hetvenes és a nyolcvanas évek fúziós folyamatában nem az Egyesült Államok hagyományosan jelentős szerepet játszó vállalatai jártak elől, hanem az új vállalkozók (Ted Turner, John Malone, a King fivérek, Bob Pittman, John Hendricks stb.). Ezek az új típusú vállalkozások akkor (lesznek) sikeresek, ha képesek létrehozni több kisebb egységet, amelyek gyorsan a piacra tudják dobni az állandóan egymást követő újdonságokat, s amelyek merik vállalni a kockázatot. Amennyiben ez nem sikerül nekik, a Turnerek egy újabb generációja őket is menthetetlenül elnyeli. (1990. február)

Távrolról sem mondható hatékonyak a trösztellenes törvény az Egyesült Államokban. Negyven évvel ezelőtt például még 1600 napilaptulajdonos volt az országban, mára ezek kétharmada már letűnt a színről. A maradék közül is gyakorlatilag tizenkét nagy társaság uralja a piacot. A magazinoknál is hasonló a helyzet, kettő vagy négy óriáscég tartja kezében a forgalmat. Három nagyvállalat ellenőrzi a kereskedelmi rádió- és tévéadók döntő többségét. Ennek a nagyfokú koncentrációnak a veszélye nemcsak az árak ellenőrzésében rejlik, hanem az információk monopolizálásában is: egysíkúbb a tájékoztatás, egy anyagból (több megjelenítésben) a maximális hasznot akarják kihozni, kisebb a vélemények ütköztetésének lehetősége, kevesebb a kritika. (New York Times)

Video-világshabványt dolgozott ki a nemzetközi telefon és távíró konzultatív bizottság (CCITT). Ha ez valóban általánossá válik, akkor bármelyik videokészülék csatlakoztatható lesz egymáshoz és a videokonferencia-rendszerekhez is. Ezzel kialakulna a bárholonnan tárcsázható világméretű hálózat. Az ehhez szükséges számítógép másodpercenként 64 kilobittól 2 megabitig terjedő teljesítménnyel dolgozna. Az ajánlást várhatóan 1990 júliusában terjesztik elő hivatalosan. (ABU Technical Review)

Új utakat talál a japán tőke az amerikai piacra. Az egyik vezető elektronikai cég (JVC) 100 millió dollárral beszállt a Largo Entertainment új kaliforniai filmgyár finanszírozásába (ennek vezetője és társtulajdonosa Lawrence Gordon, a 20th Century-Fox volt elnöke). Az amerikaiak számára különösen előnyös, hogy a japán cég nem akar beavatkozni a művészi munkába, csak a forgalmazásban kívánt részt venni (és haszonra szert tenni). A JVC egyébként annak a Macusita cégnek a leányvállalata, amely a jelenleg már az egész világon elterjedt videotípust kifejlesztette. Az USA szórakoztató iparába azonban nem ök tértek be először, ugyanis két évvel ezelőtt a Sony megletésszerűen megvásárolta a CBS Records céget. (International Herald Tribune)

Újságkülönlegességet kínálnak a szovjet és az amerikai diákoknak. A kaliforniai Pepperdine és Stanford egyetem, valamint egy szovjet független, egyetemi hallgatókból álló szerkesztőbizottság együttműködésének eredményeképpen 1990 elejétől havi 30 ezer példányban jelenik meg a Montage című lap. A Szovjetunióban szerkesztett részt elektronikus úton továbbítják San Franciscóba, ahol a végleges példányokat összeállítják. (IOJ Newsletter)

A Tele 5 elnevezésű spanyol magán-televízió január óta kísérleti üzemben működik. Az állomás élére a spanyol vakok szövetségének 35 éves elnökét, Miguel Durant neveztek ki, aki maga is vak. (*Fernseh-Informationen*)

„Forradalmi nyilvánosság. Televízió és demokratizálódás Keleten” volt a címe az idei mainzi tévékritikai napoknak. A ZDF televízió által 22 éve hagyományosan ősszel megrendezett fórumot az idén az aktualitás okán májusban tartották. A keleti és nyugati szakértők a televíziónak a kelet-európai és speciálisan az NDK-ban zajló változásokban játszott szerepéről vitatkoztak. (*Kirche und Rundfunk*)

Az Alma Ata-i német nyelvű televízió a jövőben átveszi a Deutsche Welle „Schauplatz Deutschland — Germany live” című adássorozatát. Ezt a magazinjellegű műsort az USA-ban 1987 óta 1400 kábel- és hagyományos tévéállomás közvetíti. Alma Ata megkapja az eddig elkészült húsz adást is. (*Fernseh-Informationen*)

A forgatókönyvírás aktuális problémáiról rendeztek német—német találkozót Nyugat-Berlinben, ahol elhangzott, hogy a keletnémeteknél hamarosan megjelennek a filmeket megszakító reklámok, amelyek az NSZK-ban még mindig barbár cselekedetnek számítanak. Az egyik ok: a magántévék közeli bevezetése az NDK-ban, a másik az, hogy itt a reklámot sokkal nagyobb becsben tartják, mint odaát. Az „amerikanizálódásban” hamarosan előrébb tartanak majd, mint nyugati testvéreik, amivel váratlan módon igazolhatják az államalapító, Walter Ulbricht szavait: „túlszárnyalni a kapitalizmust, anélkül, hogy utolérnénk”. (*Kirche und Rundfunk*)

A norvég nézőknek kell fizetniük azért, hogy a külföldiek láthassák majd az 1994-es norvégiai téli olimpiát. A közvetítések jogával rendelkező közjogi tévétársaság, az NRK ezerkoronás egyszeri különdíjat kér az 1,3 millió tévénézőtől, amelyet az olimpia után az esetleges nyereségből adójóváírás formájában térítenének vissza. (*Fernseh-Informationen*)

John Berger

Miért nézzük meg az állatokat?

Az alábbiakban John Berger: About Looking című esszékötetéből közlünk két részletet. (Pantheon Books, London, 1980.)

Atizenkilencedik században Európában és Észak-Amerikában elindult az a — napjainkra a részvénytársasági kapitalizmussal betetőzést nyert — folyamat, melynek révén minden hagyományos — az ember és a természet között meglévő — kapcsolat megtört. Ez előtt a szakadás előtt az állatok képezték az embert körülölelő első kört. Talán ez már így is nagy távolságot sugall. Együtt voltak az állatok az emberrel, világának középontjában. Ez a központi jelleg természetesen gazdasági és termelő jellegű volt. Bármennyire fejlődtek is a termelési eszközök, és fejlődött a társadalmi szervezet, az ember a táplálkozás, a munka, a közlekedés, a szállítás és az öltözködés terén továbbra is függőségben van az állatoktól.

Mégis azt feltételezni, hogy az állatok az emberi látókörbe hús, bőr vagy kürt formájában léptek be, ez visszatérés lenne a tizenkilencedik századi felfogáshoz. Az állatok először mint hírnökök és ígéretetek léptek be a képzeletbe. Például a marhának a háziasítása nem azzal az egyszerű kilátással kezdődött, miszerint belőle lesz a tej és a hús. A marhának mágikus

funkciója volt, néha jóslatszerű, néha áldozati. Egy adott fajtának mágikus, megszelídíthetőségi és táplálkozási szempontokból történő kiválasztása elsősorban a kérdéses állat szokásaival, elérhetőségével, megközelíthetőségével volt összefüggésben.

Fehér ökör jószág az én anyám

És mi — nővérem népe,

Nyarian Bul népe...

Barátom, a nagy ökör hatalmas szarvaival,

Ki mindörökre üvölt a csordában,

Bul Maloa fjának ökre.

(A Nuer, a nílusi ember életmódjának és politikai intézményeinek leírása — Evans-Pritchard)

Az állatok megszületnek, éreznek és meghalnak. Ezekben a dolgokban az embert idézik. Felszíni anatómiájukban — a mélyebben kevésbé —, szokásaikban, élettartamukban, fizikai képességeikben különböznek az embertől. Egyszerre hasonlatosak és eltérőek.

„Tudjuk, hogy az állatok mit csinálnak,

és hogy mi az, amire a hódnak, a medvének és a lazacnak szüksége van, mivel egykor embereink házasságra léptek velük és elsajátították ezeket az ismereteket az ő állat-feleségeiktől.” (Ahogy Lévi-Strauss a hawaii indiánokat idézi „A vad lélek”-ben.)

Az állat szeme, amikor az embert szemléli, figyelmes és körültekintő. Ugyanez az állat hasonló módon nézheti meg jól magának a más fajokat is. Nincs külön csak az ember számára fenntartott nézése. De az embert kivéve semmilyen egyéb faj nem képes meghittséget felfedezni az állat szemében. Az állatokat leköti maga az, hogy néznek, míg az ember öntudatosan cselekszik, viszonyozva a nézést.

Az állat nagyon nehezen tudja felfogni az embert, miközben alaposan szemügyre veszi. Ez az, amiért az ember meghökkenheti az állatot. De még az állat is — legyen bár háziasított — képes lehet meghökkeníteni az embert. Az ember hasonlóan, de nem pont azonos módon küszködik a felfogás problémájával. Ez így van, bárhová néz is. Mindig a tudatlanság és a félelem szemüvegén néz keresztül. És így, amikor egy állat nézi őt, akkor olyanként látja, mint amilyennek önmaga látja saját környezetét. Ennek felismerése teszi az állat nézését meghitté. Ezenkívül az állat más, soha nem téveszthető össze az emberrel. Így az állatnak tulajdonított képesség összehasonlítható az emberi képességgel, de soha nem esik egybe azzal. Az állatok titkokkal rendelkeznek, melyek ellentétben a barlangok, hegyek és tengerek titkaival, az emberhez szólóak.

A kapcsolat világosabbá válhat, ha egy állat nézését egy másik ember nézésével vetjük egybe. Két ember között a végtelennek tűnő mélység a nyelv segítségével hidalható át. Még ha egy találkozás ellenséges is, és egy szó sem hangzik el (még akkor is, ha különböző nyelvet beszélnek), a nyelv jelenvalósága lehetővé teszi, hogy legalább az egyik — ha éppen nem mindkettejük kölcsönösen — megerősítést kap a másik által. A nyelv lehetővé teszi az emberek számára, hogy éppúgy, mint saját magukat, egymást is szá-

mításba tudják venni. (A nyelv által lehetőséggé váló megerősítésben az emberi tudatlanság és félelem éppúgy megerősítést nyerhet. Míg az állatok esetében a félelem válasz egy bizonyos jelre, addig az embernél ez egy endémikus, specifikusan rá jellemző jelenség.)

Nincs állat, mely akár pozitív, akár negatív értelemben megerősítené az embert. Az állatot meg lehet ölni, meg lehet enni, úgyhogy az energiája hozzáadódik ahhoz, amivel a vadász már egyébként is rendelkezett. Az állatot meg lehet szelídíteni, és így pótolja a paraszt erejét és dolgozik neki. De a közös nyelv hiánya, az ő csendje mindig is garantálja az embertől való távolságát, különbözőségét, kirekesztettségét. Éppen emiatt azonban egy állat élete sohasem téveszthető össze egy emberével, azéval párhuzamosan futóként tekinthetünk rá. Csak a halálban fut össze a két párhuzamos, és a halál után, talán — ha elfogadjuk a lélekvándorlás általánosan elterjedt hitét — keresztezve egymást, helyet is cserélnek, ismét párhuzamos pályára állva.

Párhuzamos életükkel az állatok társaságot kínálnak az embernek, olyat, mely minden emberi partneri viszonytól különböző, mert ez egy sajátos — az emberi elhagyatottságnak felajánlott — társaság.

Ez a fajta beszármazott társaság annyira egyenrangúnak látszott, hogy gyakran arra a meggyőződésre jutottak egyesek, hogy az ember az, aki hiányában van az állatokkal való beszélgetés képességének — ezt erősítik az olyan különleges lényekkel kapcsolatos történetek és legendák is, mint amilyen Orfeusz volt, aki tudott az állatokkal a nyelvükön beszélni.

Mi a titka az állatok emberrel való hasonlóságának és az embertől való különbözőségének? A titok létezését az ember — amint elkapta egy állat tekintetét — felismerte.

Egy bizonyos értelemben az egész — a természetből a kultúrába való átmenettel kapcsolatos — antropológia egyfajta válasz erre a kérdésre. De van egy másik lényeges kérdés. Az állatokkal kapcsolatos valamennyi titok közvetítőkapocs az em-

ber és eredete között. Darwin evolúciós elmélete, mely letagadhatatlanul magán hordozza a tizenkilencedik századi Európa bélyegét, mindazonáltal egy hagyományhoz tartozik, s csaknem olyan idős, mint maga az ember. Az állatok az ember és eredete közötti kulcs hordozói, mivel egyszerre hasonlatosak az emberhez és egyszerre különböznek is tőle.

Az állatok a messzi horizontból kéltek. Oda is tartoztak, meg ide is. Éppúgy voltak halandók, mint halhatatlanok. Egy állat vére éppúgy folyik, mint az emberé, de a fajtája halhatatlan volt, és minden egyes oroszán az Oroszlán volt, és minden egyes ökör az Ökör. Mindez — talán az egzisztencialista dualizmus egyfajta első megjelenéseként — megnyilvánult az állatokkal való bánásmódban is. Legyőzöttek voltak és imádoztak, felneveltek és feláldoztak.

Napjainkban a dualizmusnak ezek a nyomai azok körében maradtak fenn, akik bensőséges kapcsolatban élnek az állatokkal, és függnek is tőlük. Egy paraszt igen gyengéd és szerető disznájával, és nagyon nagy öröm számára besózni a disznóhúst. Ami nagyon jellemző, és egy városi idegen számára oly nehezen érthető, hogy ez az egy mondatba szerkesztett két állítás egy és-sel, és nem egy de-vel kapcsolódik egymáshoz.

Életük hasonlóságának és eltérő voltának párhuzamossága révén az állatok képesek rá, hogy kiprovokálják a legelső kérdések némelyikét, és válasszal is szolgáljanak. A festmények első tárgyai az állatok voltak. Valószínűleg az első festék maga az állati vér volt. Nem tűnik ésszerűtlen feltételezésnek, hogy az első metafora is állat volt. Rousseau „Tanulmány a nyelvek eredetéről” című munkájában azt állítja, hogy a nyelv maga metaforával kezdődött: „Ahogy az érzelmek voltak azok az első motívumok, melyek az embert a beszédre készítették, az első kijelentése szókép (metafora) volt. Elsőként a jelképes nyelv született meg, a helyes értelme csak legvégül találtatott meg.”

Ha az első metafora állat volt, akkor ez azért volt így, mert az ember és az állat

közötti lényeges kapcsolat metaforikus volt. Abban a kapcsolatban, melyben a két kifejezés — ember és állat — osztozik, lelepleződik az is, ami megkülönbözteti őket egymástól. És vice versa.

Lévi-Strauss a totemizmusról írott könyvében a rousseau-i okfejtést magyarázva kifejti: „Ez azért van, mert az ember eredendően azonosnak érzi magát mindazokkal, akik hozzá hasonlatosak (ezek közé, mint ahogy Rousseau ezt kifejezetten állítja, kell számítanunk az állatokat is), azért, hogy képessé váljon magát is éppúgy értelmezni, mint ahogyan azokat értelmezi — azaz, mondjuk, a fajok különbözőségét fogalmi háttérül felhasználni a társadalom rétegződésének magyarázatához.”

Hogy elfogadhatjuk a nyelv eredetének rousseau-i értelmezését, természetesen bizonyos kérdéseket bizonyítottan kell tekintenünk (mi volt a nyelv áttöréséhez szükséges minimális társadalmi szervezetségi szint?). Mégis feltehetően nincs olyan eredetvizsgálat, mely valaha is teljes mértékben elegendő tehet ezen követelménynek. Az ilyen kutatásokban az állatok mint közbülső láncszem a közös elem, pontosan azért, mert az állatok olyannyira megmaradnak kétértelműnek.

Az őseredet valamennyi elmélete csupán egy-egy út a később történetek jobb definiálásához. Azok, akik vitatják Rousseau nézeteit, egy olyan szemléletet vitatnak, mely szerint az ember színrelépése nem történelmi tény. Amit mi most megpróbálunk definiálni, az az állatöv jegyeinek egyetemes használata a világról szerzett tapasztalások ábrázolásában, mert hogy maguk ezek a tapasztalások már javarészt a feledés homályába merültek.

Az állatöv tizenkét jegyéből nyolc ábrázol valóban állatot. A görögöknél a nap mind a tizenkét órájának a jele egy állat volt. (Az első egy macska, az utolsó egy krokodil.) A hinduk úgy képzeltek el, hogy a Földgolyót egy elefánt tartja a hátán, az elefánt pedig egy teknősbéka áll. A dél-szudáni Nuer számára (lásd Roy Willis *Az ember és a vadállat* című munkáját) „valamennyi teremtmény, beleértve

az embert is, eredetileg nagy egyetértésben éledélt együtt egy táborban. A nézeteltérések akkor kezdődtek, amikor a róka rábeszélte a mongúzt, hogy vágjon egy dorongot az elefánt képébe. Ebből nagy perpatvar támadt, és az állatok különváltak egymástól; valamennyi a saját útjára lépett és felütötte tanyáját ott, ahol ma is fellelhető, és nekilátott egymás kölcsönös öldökléséhez. A gyomor, mely eredetileg a bozótban élte a maga világát, beköltözött az emberbe, így most az mindig éhes. A nemi szervek, melyek szintűgy külön éltek, csatlakoztak a férfihez és a nőhöz, azt eredményezve, hogy attól fogva állandóan egymást kívánták. Az elefánt megtanította az embert, hogyan kell a kölest megörölni, úgyszólván ezen a módon kielégíti éhségét, de csak szakadatlan munka révén. Az eger a férfit nemzésre, a nőt pedig a szülésre tanította. A kutya a tüzet hozta el az embernek."

A példák sora végtelen. Mindenütt magyarázattal szolgált az állatok, vagy pontosabban nevüket, illetve karakterüket kölcsönözték valamilyen emberi tulajdonsághoz, illetve minőséghez, s mint minden ilyen tulajdonság, lényegét tekintve titokzatos volt.

Az ember képessége e jelképekben való gondolkodásra az, ami megkülönböztette őt az állatoktól. Ez a képesség elválasztathatatlannak volt a nyelv fejlődésétől, melyben a szavak nem pusztán egyszerű jelek, de jelzői, megjelölői valami önmaguktól (az embertől) különbözőnek. Mindemellett az első szimbólumok állatok voltak. Épp ami megkülönböztette az embert az állattól, az kettejük kapcsolatából kelt életre.

Az Iliász az egyik legrégebbi fellelhető szöveg, melyben a metaforák használata felfedi az állat és az ember igen szoros kapcsolatát, olyan szoros kötődést, melyből a metafora maga felbukkant. Homérosz leírja egy harcos halálát a csatatéren, aztán egy ló halálát. Homérosz szemében mindkét halál egyformán tiszta, egyikben sincs a másikénál több fénytörés.

„Midőn Idoméneusz könyörtelen vasával Erumasznak az száját találá el, s lán-

dzsájának fém vége egyenesen koponyájának alsó felén hatola át, az agy alatt szétzúzva a fehér csontokat. Fogait összetörte, mindkét szeme vérben ázott, szétszakadt szájából és orrából sugárban lövellt a vér. Aztán a halál fekete fellege aláereszkedett reá." Ez volt az ember.

Három oldallal később egy ló esik el: „Sarpedon másodikként hajította el dardáját, eltévessztette Patrokloszt, de eltalálta annak Pedazusz nevű lovát a jobb lapockájánál. A ló halálos agóniájában fenyéretett, majd lerogyott a porba, és egy nagy sóhajással feladata az életét, megadva magát a halálnak." Ez volt az állat.

Az Iliász tizenhetedik könyve azzal kezdődik, hogy Menelaosz Patroklosz teste fölé magasodik, hogy távol tartsa a kifosztására, levetkőztetésére törő trójaiakat. Itt Homérosz — ironiával vagy éppen bámulattal — metaforikus utalásokkal jeleníti meg a különböző emberi tulajdonságok és megnyilvánulások túlzó vagy páratlan voltát. Az állatokkal való példalódzás nélkül ezek a mozzanatok leírhatatlanok maradnának. „Menelaosz, testét lábai közé véve, mint dühödt anyatehén tornyosul fölé, mintha elsőszülött borja lenne."

Miközben az egyik trójai fenyegeti, Menelaosz ironikusan Zeuszhöz kiált: „Láttál már ilyen pimaszságot? Ismerjük a párduc, az oroszán és a felbőszült vadkan bátorságát, a vadállatok legmagabiztosabbjait és legindulatosabbjait mind között, de ez úgy tűnik, hogy semmi Pantheosz ezen fiai vitézsége mellett...!"

Menelaosz akkor megöli az őt fenyegető trójait, és ezután senki nem merészeli megközelíteni őt. „Olyan volt, mint hegyi oroszán, aki hisz az erejében és lecsap a legelésző csorda legkíváncsabb üszőjére. Átroppantja nyakát erős állkapcsával, majd darabokra szagatja és felfalja a vért és beleit, mialatt körben a csordások és kutyáik morajlanak, de megtartják a távolságot — meg vannak rémülve, és semmi se bírná rá őket, hogy közelebb merészkedjenek."

Századokkal Homérosz után Arisztotelész *Az állatok története* című munkájá-

ban — mely ebben a tárgyban az első jelentős tudományos munka volt — foglalja rendszerbe az állat és az ember összehasonlító leírását.

„Az állatok nagy többségénél felfedezhetők olyan fizikai tulajdonságok és viselkedések nyomai, melyek sokkal feltűnőbben, megkülönböztetett formában vannak jelen az emberi lény esetében. Amiképpen kimutathatók a fizikai szervek hasonlóságai, úgy számos állatnál megfigyelhetünk kedvességet és vadságot, szelidséget és ellenséges vérmérsékletet, bátorságot és félnépséget, félelmet vagy önbizalmat, indulatosságot vagy aljas ravaszságot, és az intelligencia vonatkozásában valami, az okossággal rokon dolgot. Ezen tulajdonságok némelyike az embernél — összehasonlítva az állatok megfelelő tulajdonságával — csupán mennyiségileg különbözik: azaz az ember nagyobb vagy kisebb mértékben rendelkezik egyes tulajdonságokkal, ugyanakkor más tulajdonságok vonatkozásában egy állat mutathat fel többet vagy kevesebbet. Vannak olyan jellemzők, melyek az emberben csupán hasonló, de nem azonos módon vannak meg. Ahogy az emberben találunk tudást, bölcsességet és okosságot, bizonyos állatokban fellelhető néhány más természetes, ezekkel rokon rejtett képesség. Tisztábban belátható ezen állítás igazsága, ha szemügyre vesszük a gyermekkor jelenségét: annak ellenére, hogy a gyermekben olyasvalamék nyomai és csírái fedezhetők fel, melyek majdan pszichológiai habitusává rögzülnek, pszichológiai értelemben ekkor mégis alig különbözik a gyermek az állattól...”

Azt hiszem, ezeket a példákat a legtöbb modern „iskolázottságú” olvasó ugyan nagyon nemesnek, mégis túl antropomorfoknak fogja találni. A kedvesség, az ellenséges vérmérséklet, az okosság — érvelhetnének — nem olyan morális jellemzők, melyek az állatnak tulajdoníthatók lennének. A behavioristák is támogatnák ezt az ellenvetést.

A tizenkilencedik századig az antropomorfizmus szervesen kötődik az ember és állat kapcsolatához, rokonságuk egyfajta

kifejezője volt. Az antropomorfizmusban üledett le az állati metaforák folyamatos használata. Az elmúlt két évszázadban az állatok fokozatosan eltűntek. Napjainkban nélkülük élünk. És ebben az újkeletű magányban az antropomorfizmus kétszeresen nyugtalanná tesz bennünket.

A döntő elméleti fordulat Descartes-tal következett el. Az állatokhoz való emberi viszonyulás implicit dualizmusát Descartes belsővé tette az emberen belül. A testet teljes mértékben elválasztotta a lélektől, fizikai és mechanikai törvények kizárólagos érvényességi körébe utalva azt. Mivel az állatoknak nincs lelkük, így az állatokat egy gép modelljének szintjére fokozta le.

Descartes iskolájának következményei csak lassan értek be. Egy évszázaddal később a nagy zoológus, Buffon már elfogadta, és az állatok, illetve azok képességeinek osztályozására használta is a gépmodellt, ugyanakkor egyfajta gyengédséget is mutatott az állatok irányában, s ez a gyengédség ideiglenesen visszahelyezte őket a társ státusába. E mögött a gyengédség mögött irigység is bújkált.

Amit az embernek meg kell tennie azért, hogy meghaladja az állatot, meghaladja önmagán belül a mechanikust, amihez egyedülálló szellemisége vezet, az gyakran kinszenvedés. Ebben az összehasonlításban az állatok — a gép-modell ellenére — úgy tűnnek fel, mint amelyek egyfajta ártatlanságot élvezhetnek. Az állatokat megfosztották az élményektől, tapasztalatoktól és titkoktól, s az ártatlanságnak ez az újkeletű felvetése az emberben egyfajta nosztalgiát kezd ébreszteni. Korábban az állatokat a távolodó múltba helyezték.

Buffon a hódról szólva a következőket írja:

„Amilyen mértékben az ember kiemelkedett a természetből, oly mértékben zuhantak az állatok e szint alá: legyőzettek és rabszolgává tettek, vagy lázadóknak számítottak és az erőszak hatására szétszóródtak, társadalmuk eltűntek, iparuk nem termelővé vált, a kísérletezésre való ügyességük szertefoszlott, valamennyi faj

elvesztette általános jellemzőit, s valamennyiük csak bizonyos olyan képességeket őrzött meg, melyeket egyesekben a példa, az utánzás, a neveltetés, míg másoknál a túlélésért folytatott küzdelem során megélt kényszer és félelem fejlesztett ki. Milyen látomásaik és terveik lehetnek az ilyen lélek nélküli rabszolgáknak, a múlt ezen erejüket veszített emlékeinek?"

„Egykori csodálatos iparuknak csak maradványai lelhetők fel olyan távoli, az ember által századok óta ismeretlen helyeken, ahol minden faj szabadon élt természetes képességeivel, s egy tartós közösség tagjaként békében tökéletesítgette azokat. A hódok talán az egyetlen megmaradt példái, az utolsó emlékei annak a bizonyos állati intelligenciának...”

Bár az állatokkal kapcsolatos ilyesfajta nosztalgia tizennyolcadik századi találmány, mégis mielőtt az állatokat háttérbe szoríthatták volna, még számtalan produktív találmánynak is napvilágra kellett jönnie, mint a vasút, az elektromosság, a Tutószalag, a konzervgyárak, az autómobil, a műtrágya. A huszadik század során a belső égésű motorok kiszorították az utcákról és az üzemekből az igavonó állatokat. Az egyre fokozódó mértékben növekvő városok a környező vidéket külvárosá, elővárossá alakították át, ahol a mezei — vad- vagy házasított — állatok már igen ritkák. Bizonyos fajok — mint a bölény, rénszarvas, tigrisek — kereskedelmi okokból történő kihasználásuk következtében csaknem kihaltak. Az ilyen vad élővilág fokozódó mértékben a nemzeti parkokba és a vadaskertekbe szorul vissza.

Végül is Descartes modelljét túlhaladta az élet. Az ipari forradalom első szakaszában az állatokat mint gépeket hasznosították. (Éppígy a gyerekeket is.) Később, az ún. posztindusztriális társadalmakban nyersanyagként kezelték őket. A táplálkozáshoz szükséges állatokat élelmiszeripari termékekkel dolgozták fel.

„Egy másik óriási (ültetvény), melyet jelenleg alakítanak ki Észak-Karolinában, végső formájában 15 ezer hektáros lesz, de mindössze ezer embert foglalkoztat majd, tizenöt hektáronként egy munkást.

A gabonát gépekkel fogják vetni, trágyázni, művelni, majd betakarítani, beleértve a repülőgépeket is. Ebből ötvenezer marhát és sertést táplálnak majd..., de ezek az állatok soha még csak nem is találkoznak a földművessel. Speciálisan kialakított karámokban tenyésztik, szoptatják, táplálják őket egészen vágósúlyba kerülésükig.” (Susan George: Hogyan hal meg a másik fél.)

Az állatok ilyenén való visszaszorulása, melynek éppúgy megvan az elméleti, mint a gazdasági története, ugyanannak a folyamatnak a része, melynek keretében az ember rákényszerült a termelő és fogyasztási egységek elkülönítésére. Csakugyan, ebben az időszakban az állatokhoz való viszonyulás előrevetítette gyakran az emberhez való viszonyulást is. Az állatok munkavégző képességének mechanikus szemlélete később a munkások vonatkozásában is visszaköszönt. F. W. Taylor, az időszerkezet tanulmányok „taylorizmusának” és a „tudományos” iparszervezésnek a kidolgozója egyenesen azt javasolta, hogy a munka olyan „ostoba” és olyan flegmatikus legyen, melynek kapcsán a munkás „lelki viszonyulásában sokkal inkább idézze egy ökör hozzáállását, mint bármi más”. A társadalomszabályozás csaknem valamennyi modern technikája állatkísérleteken alapult. Ahogy ez az úgynevezett intelligenciatesztek esetében is így volt. Napjaink viselkedéskutatói, mint Skinner, az ember tényleges fogalmát mesterséges állati tesztjeikből levont következtetéseik határai közé szorítják.

Tényleg nincs olyan út, melyen az állatok, kipusztulás helyett, inkább folytonosan szaporodnának? Korábban sohasem volt annyi kis házi kedvenc, mint amennyit ma a gazdagabb országok városaiban felfedezhetünk. Becslések szerint az Egyesült Államokban legalább negyvenmillió kutyát, ugyanennyi macskát, tizenötmillió madárkát és még vagy tízmillió egyéb állatot tartanak kedvtelésből.

A múltban a családok, valamennyi osztályra egyaránt jellemző módon, azért tartottak háziállatokat, mert ezek hasznos célokat szolgáltak — házörzés, vadászat,

egérirtás stb. A minden hasznosságot nélkülöző állattartás gyakorlata, egész pontosan fogalmazva a kis házi kedvenc tartása (a tizenhatodik században a házi kedvenc — pet — kifejezés rendszerint az ölbe vett báránypórázra való utalásul szolgált) modern találmánynak számít, és azon a társadalmi szinten, melyen ma létezik, egyedülállónak tekinthető. Mindez része annak az univerzális, ugyanakkor nagyon is személyes visszavonulásnak a saját kis családi egységbe, mely a külső világra emlékeztető dolgokkal van berendezve és kidekorálva. Ez igen jellegzetes megkülönböztető jegye a fogyasztói társadalmaknak.

A kis családi otthonokból hiányzik a térség, a föld, a többi állat, az évszakok, a természetes hőmérséklet és így tovább. A kis házi kedvenc vagy sterilizált, szexuálisan elszigetelt, vagy szélsőségesen korlátozott ennek gyakorlásában, meg van fosztva csaknem minden más állattal való kapcsolattartástól, és mesterséges eledellel táplálják. Ez az anyagi folyamat áll a mögött az elcsépelet közhely mögött, hogy a háziállat lassan urára, illetve úrnőjére kezd hasonlítani. Gazdáik életmódjának teremtményei ők.

Hasonlóan fontos az is, ahogyan az általános kedvencére tekint. (Gyorsan átgondolva, a gyerekek azért valahogy másmilyenek.) A kedvencek beteljesítik gazdáikat, azok jellemének olyan aspektusaira adnak választ, melyek egyébiránt megerősítenek maradnának. A gazda olyan lehet a kedvencéhez, amilyen nem tud lenni másokhoz, vagy bármi máshoz. A kedvenc még arra is kondicionálható, hogy mindegyre úgy reagáljon, mintha tudatosan felismerte volna azt. Az állat ilyenformán tükröt nyújt gazdájának egy olyan része elé, mely egyébként sosem lett volna tükröztetett. De mivel ebben a kapcsolatban mindkét fél elveszíti autonómiáját (a gazdi „egyolyanspeciálisemberakicsakkedvencszámáralétezik” figurává degradálódik, miközben az állat valamennyi fizikai szükséglete tekintetében a gazdájától függ), külön életük párhuzamossága semmivé válik.

Az állatok kulturális marginalizációja természetesen a fizikainál sokkal komplexebb folyamat. A lelkünk állatait sokkal nehezebb szétkergetnünk. Mondások, álmok, játékok, történetek, babonák és a nyelv maga idézi őket. A lélek állatai ahelyett, hogy szétkergettetnénk, más kategóriák részévé válnak, úgyhogy az „állat”-kategória elveszíti központi jelentőségét. Leggyakrabban a „család” és a „látványosság” részévé lényegülnek.

Azok a lelki állatok, melyek családtagokká válnak, bizonyos szempontból hasonlítanak a házi kedvencekhez. De mivel a háziállatokkal ellentétben nincsenek se fizikai szükségleteik, se fizikai korlátaik, teljes mértékben emberi bábukká alakulhatnak át. Beatrix Potter könyvei és rajzai első példái mindennek. A Disney-ipar állatprodukciói már sokkal újkeletűbbek, ugyanakkor szélsőségesebbek. Az ilyen munkákban az aktuális társadalmi gyakorlat kisszerűsége az állatok királyságára való kivetítéssel univerzalizálódik. Ékes példája ennek a következő — Donald kacsa és unokaöccse közötti — párbeszéd.

„DONALD: Ember, micsoda egy nap! Micsoda remek nap horgászatra, csónakázásra, randizni vagy piknikezni — csak épp egyiket sem tehetem!

UNOKAÖCS: Miért nem, Donald bátyó? Mi tart vissza?

DONALD: A komor valóság, gyerek! Mint általában, most is le vagyok égve, és fizetésig még mérhetetlenül hosszú idő van.

UNOKAÖCS: Azért sétálni elmehetnél, Donald bratyesz. Menj, nézegesd a madarakat.

DONALD (sóhajtván): Lehet, hogy ez lesz a sorsom! De először meg kell várnom a postást, hátha hoz valami jó hírt!

UNOKAÖCS: Mondjuk egy pénzváradi ismeretlen rokontól származó csekkre gondolsz?”

A fizikai jellemzőktől eltekintve az állatok abszorbeálódtak az úgynevezett csendes többségbe.

A látványossággá átlénygült állatok más módon tűntek el. A könyvesboltok

karácsonyi kirakataiba kitett kötetek egyharmada állatokat bemutató képeskönyv. Bagolyfiókák vagy zsiráfok, olyan környezetekben rögzítve a kamera által, melyek — bár a kamera számára teljes mértékben láthatóak — a néző számára sohasem elérhetők. Valamennyi állat úgy jelenik meg, mint a halak az akváriumok kerék kukucskáló ablakai mögött. Ennek egyaránt vannak technikai és ideológiai okai. Technikailag azok az eszközök, melyeket az egyre érdekesebb képek előállítására érdekében használnak — rejtett kamerák, teleobjektívek, villanók, távirányítók és így tovább —, olyan képeket eredményeznek, melyek számos jelét hordozzák annak, hogy ezek a dolgok normálisan egyébként láthatatlanok lennének. A képek létezése csak annak köszönhető, hogy a technikai berendezések az érzékszervek számára felfoghatatlan információkat is képesek érzékelhetővé tenni.

Egy a közelmúltban napvilágot látott, állatfotókat tartalmazó, nagyon jól összeállított kötet bevezetőjében a következők állnak (Frédéric Rossif: *La Fête Sauvage* – A vadság ünnepe): „Ezeknek a képeknek mindegyike valós idejét tekintve háromszázad másodpercnél is rövidebb ideig tartott, sokszorosan felülmúlják az emberi szem képességét. Amit itt látunk, valami olyan, amit annak előtte sohasem láthattunk, mivelhogy teljességgel láthatatlan.”

A kíséző ideológiában az állatok mindig mint megfigyelték jelennek meg. Az a tény, hogy ők megfigyelhetnek minket, teljességgel jelentőségét veszítette. Ők a mi szüntelenül táguló ismereteink, tudásunk tárgyai. Mindaz, amit tudunk róluk, jelzi hatalmasságunkat, és jelzője annak is, ami megkülönböztet minket tőlük. Minél többet tudunk, annál messzebb kerülünk tőlük.

Sőt ugyanazon ideológiában, ahogy Lukács „A történelem és osztályöntudat”-ban rámutat, a természet is értékfogalom. Olyan érték, mely ellentétel azokkal a társadalmi intézményekkel, melyek az embert megfosztották természetes lényegétől és bebörtönözték. „Ily módon a ter-

mészet olyan jelentést nyer, mint valami, ami szervesen fejlődött, amit nem az ember alkotott, szemben az emberi civilizáció mesterséges struktúráival. Ugyanakkor úgy is felfoghatjuk, mint az emberi benső azon vetületét, mely megmaradt természetesnek, vagy legalábbis arra törekszik, vágyódik, hogy újra természetessé válhasson.” Ezzel a természet szemlélettel összhangban a vadállat élete ideálissá válik, melyet mint egy elfojtott vágyat körüllegő érzületet internalizálunk. A vadállat imágója egy ábránd kiindulópontjává válik: egy olyan ponttá, melytől az ábrándozó — annak hátat fordítva — eltávolodik.

Az ezzel járó zavar szintjét illusztrálja a következő újságsztori: „Barbara Carter 45 éves londoni háziasszony megnyerte a »Teljesül egy kívánsága« című jótékonyági versenyt, melyen azt kérte, hogy szeretne megölelni és megcsókolni egy oroszlánt. Szerda éjjel toroksérülésekkel, sokkos állapotban kórházba került. Mrs. Cartert szerdán elvitték a bewdley-i szafari park oroszlánházába. Amint odalépett Sukihoz, a nőtényoroszlánhoz, hogy megsimogassa, az megragadta és földhöz vágta őt. Ahogy a gondozók később elmondták: »Úgy tűnik, hogy a helyzet megítélésekor elkövettünk egy nagy hibát. Mindig is tökéletesen biztonságosnak tekintettük a nőtényoroszlánt.«”

A tizenkilencedik századbeli romantikus festészet állatábrázolásában már felfedezhető az állatok fenyegetően közelgő eltűnésének beismerése. A képeken szereplő állatok olyan vadságba vonultak vissza, mely már a képzelet szülője volt. Volt azonban a tizenkilencedik században egy művész, akit egy jövőendő átváltozás rögeszméje tartott lázban, és akinek munkássága háborzongató illusztrációja volt mindennek. Grandville „Az állatok nyilvános és magánélete” címet viselő munkáját 1840 és 1842 között folytatásokban publikálta. Első látásra Grandville felöltötött állatai akként viselkedve, mintha nők vagy férfiak lennének, úgy jelennek meg, mint az ősi hagyomány megnyilvánulásai, ahol is egy-egy személyt — jelle-

mének szemléletes leleplezéséhez — állatként ábrázoltak. Az eljárás látszólag azon alapult, hogy a szereplők álarcot kaptak, valójában azonban a lényege éppen az álarcok hiánya volt. Az állat a kérdéses jellemvonás tetőpontját jelképezte: az oroszlan az abszolút bátorságot, a nyúl a bujálkodást. Az állat valaha az adott tulajdonság eredetének közelében élt. Az állat révén vált először ismertté a tulajdonság. És így az állat kölcsönadta ahhoz nevét.

De ha alaposabban megnézzük magunknak Grandville metszeteit, rájövünk, hogy az általuk kiváltott döbbenetet valójában, a várakozásoktól eltérően, éppen egy ellentétes vetület kelti. Ezeket az állatokat nem azért „vették kölcsön”, hogy segítségükkel az embert magyarázzák, itt semmi nem lett álarcától megfosztva, épp ellenkezőleg. Ezek az állatok olyan emberi/társadalmi szituáció börtönlakóivá váltak, melybe erőszakkal toloncolták őket. A keselyű földesúrként sokkal elborzasztóbban kapzsi, mint madárként. A vacsorázó krokodilok az asztalnál sokkal falánkabbak, mint a folyóban.

Itt az állatokat nem azért használják, hogy az eredetre emlékeztessenek, vagy morális metaforákként szolgáljanak, hanem csordában kerülnék felhasználásra „emberi” szituációk bemutatásához. Az a mozzanat, mely Disney banalitásával ér véget, felkavaró, prófétikus álmoként veszi kezdetét Grandville munkásságában.

A kutyaólak grandvillei-i metszeteinek kutyái semmiképpen sem tekinthetők kutyáknak, bár kutyapofájuk van, valójában, mint az emberi arcról, a bebörtönözöttség kínjai olvashatók ki az ábrázatukból.

A medve egy olyan jó atya, aki lehangelten húz egy gyerekkocsit, mint bármely más emberi kenyérkereső családfenntartó. Grandville első művének a végén a következő szavak állnak: „Hát jó éjszakát, kedves olvasó. Menj haza, zárd jól be odúdat, aludj jól és álmodj szépeket. Holnapig!” Az állatok a csöcselék színönimáivá váltak, ami egyben azt is jelenti, hogy az állatok eltűnnek.

Egy későbbi Grandville-rajz „Az álla-

tok felszállnak a gőzhajóra” már világosan kifejtett. A zsidó-keresztény tradícióban Noé bárkája volt az állatok és emberek közötti első elrendelt összejövétel színhelye. De ez már a múlté. Grandville bemutatja nekünk a nagy behajózást. Egy kikötői mólón különböző fajok hosszú sora menetel, háttal nekünk, tőlünk távolodva. Testtartásuk az emigránsok utolsó percben érzett kétségeit sugallja. A távolban egy feljáró, melyen át az első már be is szállt a tizenkilencedik századi bárkába, mely szakasztott olyan, mint egy amerikai gőzös. A medve. Az oroszlan. A szamár. A teve. A kakas. A róka. Lelépnek a színről.

„1867 táján” a londoni állatkerti útikalauz szerint „egy igazi koncerttermi művész, a Nagy Vance énekelt egy dalt, mely a »Sétálni az állatkertben, jó dolog« címet viselte, és az »állatkert« szó bekeült a mindennapi beszélt nyelvbe. A londoni állatkert a »Jumbo« szóval is megajándékozta az angol nyelvet. Jumbo egy afrikai elefánt volt, aki 1865 és 1882 között élt az állatkertben, Viktória királynő is érdeklődést mutatott iránta, s végül is napjait a híres Barnum cirkusz sztárjaként fejezte be, mely keresztül-kasul utazta Amerikát — neve a hatalmas méretek kifejezőjeként ma is él.”

A nyilvános állatkertek akkor jelentek meg, amikor láthatóvá vált az állatok eltűnése a mindennapi életből. Az állatkertek, ahová az emberek azért mennek, hogy találkozzanak az állatokkal, hogy megfigyeljék, lássák őket, valójában annak az emlékművei, hogy az ilyesfajta találkozások nem lehetségesek többé. A modern állatkertek sírfeliratai egy olyan kapcsolatnak, melyek egy idősek az emberrel. Ez persze nem így látszik, mert az állatkertekkel kapcsolatban rossz kérdéseket fogalmazunk meg.

Amikor létrehozták őket — a London Zoot 1828-ban, a Jardin des Plantes-t (Növények kertje) 1793-ban, a Berlin Zoot 1844-ben — ezek jelentős presztízszt biztosítottak a nemzeti fővárosoknak. Ez a presztízs nem sokban különbözött a zárt királyi állatseregletek presztízsétől. Ezek

az állatseregletek, az arany pompával, az építészettel, a zenekarokkal, előadókkal, a berendezési tárgyakkal, a törpékkel, az egyenruhákkal, a lovakkal, a művészettel és az ételekkel együtt, mind mind a császár vagy király hatalmát és gazdagságát voltak hivatottak demonstrálni. Hasonlóképpen a tizenkilencedik században a nyilvános állatkertek a modern gyarmati hatalom jelképei is voltak. Az állatok befogadása jelképes kifejezője volt a távol-ságok és az egzotikus földek meghódításának. A felfedezők, az utazók, hogy kifejezzék hazaszeretetüket, egy tigrist vagy egy elefántot küldtek haza. A fővárosi állatkertnek ajándékképpen küldött egzotikus állat a diplomáciai kapcsolatokban a legmélyebb hódolat jele volt.

Azonban, mint minden tizenkilencedik századi közintézmény, az állatkert is, amellett, hogy az imperializmus ideológiájának támogatója volt, egy független és civil funkciót is követett. Ez a funkció azt jelentette, hogy ez egy másfajta múzeum, melynek célja az ismeretek bővítése, az emberek felvilágosítása. És így az állatkerttel kapcsolatos kérdésfeltevés első szintje a természettörténethez kapcsolódott. Akkortájt úgy gondolták, hogy az állatok természetes életének tanulmányozása még ilyen természetellenes körülmények között is lehetséges. Egy évszázaddal később olyan kifinomultabb zoológusok, mint Konrad Lorenz, behaviorista és etológiai kérdésfeltevésekkel operáltak azzal az igénnyel, hogy az állatok kísérleti körülmények között való tanulmányozása révén többet tudhassanak meg az emberi cselekvések mozgatórugóiról.

Mindeközben évről évre emberek milliói látogatták az állatkerteket, kíváncsiságuktól vezérelve, mely oly nagy, oly határozatlan és oly személyes, hogy igen nehéz lenne egyszerűen meghatározni. Napjainkban Franciaországban 22 millió ember látogatja évente a kétszáz állatkertet. A látogatók nagy része a múltban is, napjainkban is gyerek.

A gyermekek az ipari társadalomban állatábrázolásokkal vannak körülveve: játékok, rajzfilmek, képek és a legkülönbö-

zőbb dekorációs eszközök formájában. Az imágók semmilyen más forrása nem képes vetélkedni az állatokkal. A gyermekek nyilvánvalóan spontán érdeklődése az állatok iránt ahhoz a feltételezéshez vezethet, hogy ez mindig is így volt. Bizonyosan a korai játékok némelyike (amikor a játékok a népesség döntő többsége számára még ismeretlenek voltak) állat volt. A gyermekek által üzött játékok az egész világon egyaránt felvonultatnak igazi, illetve szimulált állatokat. Mégis, csupán a tizenkilencedik századtól vált általánossá a középosztály soraiban, majd ebben a században a képernyő és a Disneyhez hasonló iparágak eljövételének köszönhetően, minden réteg körében az állatok reprodukcióinak megjelenése a gyermekkor kelléktárában.

A megelőző századokban az állatokat formázó játékok mérete kicsi volt. Ezek nem szimulálták a valóságot, hanem jelképesek voltak. Különség volt egy hagyományos játékló és egy hintaló között. Az első egy pusztai farúd volt, kezdetleges fejjel ellátva, melyet a gyerek, mint egy seprűnyelet, lovagolt meg. A második a ló gondosan kidolgozott reprodukciója volt, valóságyszerűen kifestve, valódi bőr gyepelével, valódi sörénnyel, és olyan pózban megformálva, hogy egy galoppozó lovat idézzon. A hintaló tizenkilencedik századi találmány.

Az életszerűség újkeletű igénye eltérő módszerek bevetését eredményezte az állatjátékok gyártásában. Először kitömött állatokat készítettek, majd a legdrágábbakat igazi állatbőrrel — rendszerint halvaszületett borjak bőrével — borították. Ugyanebben az időben jelentek meg a puha állatok — medvék, tigrisek, nyulak —, olyanok, melyeket a gyermekek magukkal vihetek az ágyba. Így az élethű állat-állatok gyártása többé-kevésbé egybeesett a nyilvános állatkertek létesítésével.

Egy állatkerti kiruccanás a családdal gyakran érzelmesebb esemény volt, mint elmenni egy vásárra vagy egy futballmeccsre. A felnőttek elvitték gyermekeiket az állatkertbe, hogy megmutassák nekik „reprodukcióik” eredetijeit, és ta-

lán annak a reményében is tették ezt, hogy újra felfedezhetnek valamit a reprodukált állatvilág ártatlanságából, melyre gyermekkorukból emlékeznek.

Az állatok ritkán voltak képesek felnőni a felnőttek emlékeihez, miközben a gyerekek számára többnyire tespednek, letargikusnak és unalmasnak tűntek. (Az állatkertekben a gyerekek felharsanó kérdései — "Hol van? Miért nem mozog? Megdöglött?" — legalább olyan gyakoriak, mint az állatok kiáltozásai.) És így összegezve feltehetjük a legtöbb látogatóban megfogalmazódó, ha nem is feltétlenül mindig kimondott kérdést: Miért kisebbek ezek az állatok, mint gondoltam?

És ez a ki nem mondott, szakmaiatlan kérdés az egyetlen, mely válaszra vár.

Az állatkert az a hely, ahol a lehető legtöbb állatfajt és fajtát összegyűjtik azért, hogy láthatóak, megfigyelhetőek és tanulmányozhatóak legyenek. Elvben minden ketrec, kalitka egy kör alakú szerkezet, melynek belsejében az állat elhelyezkedik. A látogatók azért keresik fel az állatkertet, hogy megnézzék az állatokat. Ketrecről ketrecre haladnak, nem másképp, akár egy művészeti galéria látogatói, akik megállnak egy-egy kép előtt, majd továbbmennek a következőhöz vagy az azt követőhöz. Azonban az állatkertben a rálátás mindig rossz. Mint egy kép esetében, amely mindig kívül van a fókuszponton. Van aki már annyira hozzáedződött ehhez, hogy alig teszi szóvá; vagy a mentegetőzés szokásosan megelőzi a csalódást, így ez utóbbit már nem is élik meg. A mentegetőzés általában ilyesmi: Mit vártál? Ez nem egy halott tárgy, amit megakartál nézni. Éli a saját életét. Miért kéne együttal mindig tökéletesen láthatónak is lennie? Azonban ennek a magyarázkodásnak a gondolatmenete nem megfelelő. Az igazság sokkal riasztóbb.

Hiába nézed az állatot, mégha a közvetlen közeledben bámul is ki a korlát mögül, valami teljesen marginálissá lefokozott dolgot nézel, és akármennyire igyekszel is koncentrálni, ez sosem lesz eleghető. Miért van ez?

Bizonyos határok között az állatok sza-

badok, de mind ők maguk, mind a látogatók visszaélnék ezzel a testközeli bezártsággal. Az üvegen keresztüli láthatóság, a korlátok közötti terek, a sáncárok feletti levegő mégsem az, aminek tűnik, s így minden megváltozik. A láthatóság, a tér, a levegő jelképessé degradálódik.

A dekoráció — fogadjuk el jelképeként ezeket az elemeket — néha egyszerűen az illúzió kedvéért reprodukálja ezeket: festett prérík, festett sziklás tavak a kis állatok bokszainak hátsó falán. Néha ez csupán további jelképekhez vezet, melyek az állatok eredeti tájképi környezetéből igyekeznek valamit közvetíteni — egy fa halott ágai a majmok számára, mesterséges sziklák a medvéknek, kavicok és sekély víz a krokodilok számára. Ezek a járulékos jelzések két világos célt szolgálnak: a látogatók számára színházidiszletként jelennek meg, az állat számára azt a leglecsupaszítottabb környezeti minimumot képezik, melyek között még fizikailag létezni képes.

Miután az állatok el vannak szigetelve egymástól és a fajok közötti interakciótól, ezért teljes mértékben kiszolgáltatott függőségbe kerülnek gondozóiktól. Következésképpen a legtöbb reakciójuk megváltozott. Ami eddig érdeklődésük középpontjában állt, az most önkényes, kívülről jövő beavatkozások sorozatára való tetlen várakozással helyettesítődött. A körülöttük zajló eseményekből számukra érzékelhetőek — természetes reakcióik szempontjából — éppolyan illuzórikusak, mint a festett préri. Ugyanakkor szigorú elszigetelésük (rendszerint) hosszú életüket is garantálja mint egyedek számára, és egyben megkönnyíti az osztályzási elvek szerinti elrendezésüket is.

Mindez együtt teszi őket marginálissá. A tér, amelyben laknak, mesterséges. Eből fakad a ketrec valamelyik széléhez való begyömösöződés tendenciája. Túl ezeken a határfalakon igazi terek lehetnek. Némely ketrecben a fény ugyanúgy mesterséges. A környezet tehát minden szempontból hamis. Körülöttük semmi sem természetes, hacsak saját letargiájukat vagy éppen hiperaktivitásukat nem te-

kintjük. Semmi nincs rájuk hatással — kivéve a nagyon szűken mért élelem vagy esetenként egy társ biztosítása. (Ebből kifolyólag elidegeníthetetlen megnyilvánulásai — tárgyuk nélkül — marginálissá válnak.) Végül is függőségük és elszigeteltségük oly mértékben kondicionálja megnyilvánulásait, hogy bármilyen körülöttük zajló eseményt — mely rendszerint inkább előtűnik bonyolódik, ahol a közönség van — marginálisként kezelnek. (Innen ered az egyébként kizárólagosan emberi attitűd — a közöny nekik való tulajdonítása.)

Az állatkertek, az élethű játékalatok és az állati imágók széles körű kereskedelmi terjesztése akkor vette kezdetét, amikor az állatok elindultak a mindennapi életből való kivonulás útján. Azt is feltételezhethetnénk, hogy az ilyesfajta találmányok a kompenzációt szolgálták. Mindamellett a valóságban ezek a találmányok ugyanannak a folyamatnak voltak részei, melyben az állatok szétszóródtak. Az állatkertek színházi díszleteikkel valójában annak voltak demonstrációi, miképp váltak az állatok abszolút mértékben marginálissá. Az élethű játékalatok megnövelték az igényt az új állat-bábok, a városi kis kedvencek iránt. Ahogy az állatok biológiai reprodukciója egyre ritkábbá és kilátástalanabbá vált, úgy fokozódott a mind egzotikusabb és távolibb állatok képszerű reprodukciójának versenyszerű erőltetése.

Az állatok mindenütt eltűnőben vannak. Az állatkertben saját eltűnésük élő emlékműveit testesítik meg. És miközben így eltűntek, előhívták utolsó metaforáikat is. „A meztelen majom”, „Az emberi állatkert” (The Human Zoo) világhírű bestsellerek címei. Ezekben a könyvekben Desmond Morris zoológus felteszi, hogy a fogságba ejtett állatok természetellenes viselkedése segítségünkre lehet abban, hogy megértsük, elfogadjuk és meghaladjuk a fogyasztói társadalomban való élettel együtt járó stresszt. Az erőszakos marginalizáció valamennyi színterére — a gettók, bádoggvárosok, börtönök, elmeegógyintézetek, koncentrációs táborok — mind rendelkeznek valami közös

vonással az állatkerttel való összevetésben. De az állatkertet szimbólumként használni túl könnyű és túl félrevezető. Az állatkert az ember és az állat közötti kapcsolat kifejezője, semmi más. Az állatok marginalizációját napjainkban követi annak az egyedüli osztálynak a háttérbe szorulása és elidegenedése, amely az egész történelem során megőrizte meghitt viszonyát az állatokkal, és megőrizte ezt a családiasságot kísérő bölcsességet: ez a közép- és kisparasztság. E bölcsesség alapja az ember és állat őseredete dualizmusának elfogadása. Ennek a dualizmusnak az elvetése valószínűleg fontos tényező a modern totalitarizmus irányában való nyitásnak. De nem kívánok ennek a szakmaiatlan, ki nem mondott, mégis — az állatkerttel kapcsolatban — alapvető jelentőségű kérdésnek a korlátain átlépni.

Az állatkert semmi másra nem jó, csak a kiábrándulásra. Az állatkertek megfogalmazott, közkeletű célja az, hogy a látogatók számára lehetőséget nyújtson az állatok megtekintésére. Mégis, nincs annál idegenebb, mint az állatkertben belenézni egy állat szemébe. Legföljebb egy zavaros pillantásba ütközhetünk, mely azon nyomban tovább is siklik. Félrenéznek. Vakon átnéznék rajtunk. Mechanikusan keresgélnek a tekintetükkel. Immunitás a szemek találkozására, mivel semmi sem képes már központi helyet elfoglalni a figyelmükben.

Ebben rejlik kizsároltságuk alapvető konzekvenciája. A tekintetek váltása ember és állat között, mely döntő szerepet játszhatott az emberi társadalom fejlődésében, és amellyel még egy századdal ezelőttük is minden ember élt, mára kihunyott. Akármelyik állatra veti is tekintetét a magányos állatkerti látogató, egyedül marad. Ami a tömegeket illeti, ők egy olyan fajhoz tartoznak, mely végre elszigeteltetett.

Ez a történelmi veszteség, melynek emlékművei az állatkertek, mára, a kapitalista kultúrának köszönhetően, már pótolhatatlan.

Az öltöny és a fotó

Mit mondott August Sander modelljeinek, mielőtt fényképezőgéppel lekapta őket? És hogy mondta mindezt, úgy, hogy modelljei mind ugyanazon a módon hittek neki, fogadtak szót?

Valamennyien ugyanazzal a kifejezéssel szemükben néznek a kamerába. Amennyiben mégis vannak különbségek, ez a modellek személyes tapasztalatainak és jellemüknek az eredménye — a lelkes élete különbözik a tapétázóétól; mégis, Sander kamerája mindannyiuk számára ugyanazt a dolgot képviseli.

Egyszerűen azt mondta volna nekik, hogy ezek a fotók a történelem rögzített, megörökített részei lesznek? Utalt-e valamilyen mértékben és módon is a történelemre, hogy modelljei, hiúságukat és féltékenységüket félretéve, belenéztek a lencsébe, egy különös történeti igeidővel azt mondva maguknak: „Így festettem”. Nem tudhatjuk. Egyszerűen nem tehetünk mást, mint elismerjük munkásságának egyedülálló voltát, melyet „A huszadik század embere” átfogó címmel illetett.

Minden törekvése arra irányult, hogy Köln környékén, azon a tájon, ahol 1876-ban maga is meglátta a napvilágot, valamilyen lehetséges típus, társadalmi osztály, réteg, szakma, hivatás és méltóság képviselőjét felfedje. Reményei szerint összesen százszáz portré készült volna. A terv következetes beteljesítését a hitleri Harmadik Birodalom tette lehetetlenné.

Fiát, Erichet — aki szocialista és antisziszta volt — koncentrációs táborba hurcolták, ahol meg is halt. Az apa vidéken rejtette el archívumát. Ami napjainkra ránk maradt, egy kivételes társadalmi és emberi dokumentum. Nem volt még egy fotográfus, aki szülőföldje fiait modelllül választva, valaha is ilyen éterien tudott volna dokumentarista lenni.

Walter Benjamin írta 1931-ben Sander munkásságáról:

„Nem volt olyan tudományos és átgondolt, mint a fajelmélet képviselői vagy a társadalomkutatók, ahogy a szerző (Sander) belevágott a hatalmas terv kivitelezésébe, ahogy a kiadó megfogalmazta, »munkája sokkal inkább a közvetlen megfigyelés eredménye«. Valóban előítéletmentes, elfogulatlan megfigyelésről van szó, bátor és ugyanakkor érzékeny, nagyon közeli Goethe szelleméhez: »Van az empirikusnak egy olyan érzékeny formája, mely megfigyelésének tárgyával olyan bensőségesen tud azonosulni, hogy az ily módon már elméletté nemesedik.« Mind ezzel összhangban teljesen világos, hogy egy olyan megfigyelőnek, mint Döblin, fel kellett hogy csillanjon ennek az opusznak a tudományos vetülete, és rámutatott: »Ahogy létezik összehasonlító anatómia, mely lehetővé teszi, hogy megértsük a szervek természetét és történetét, éppúgy a fotográfus itt most megteremtett egy összehasonlító fényképészetet, s ezáltal olyan tudományos magasztalt ért el, mely a részletek fotósai fölé emeli őt.« Siralmas lenne, ha a gazdasági helyzet megakadályozná ennek a kivételes anyagnak az újrakiadását... Sander műve sokkal több, mint egy képeskönyv; ez szabályos tudományos atlasz.”

Benjamin érdeklődő szellemében akarom megvizsgálni Sander jól ismert felvételét, mely három, táncmulatsága igyekvő fiatal parasztot ábrázol az esti országúton. Legalább annyi leíró információ van ezen a képen, mint a leírás mesterének, Zolának a lapjain, mégis egyetlen dolgot szeretnék most figyelembe venni: a szereplők öltönyt.

A dátum 1914. Ez a három fiatalember legfőljebb a második generációhoz tartoz-

hat azoknak az európai vidéki embereknek a sorában, akik valaha is ilyen öltönyt viseltek. Húsz vagy harminc évvel korábban ilyen öltözet nem létezett olyan árban, melyet képesek lettek volna megadni érte. Napjainkban a falusi fiatalok körében — legalábbis Nyugat-Európában — a szabályszerű, sötét öltöny meglehetősen ritka ruhadarabbá vált. De a század legnagyobb részében a parasztok és a munkások döntő többsége ünnepi alkalmakkor, vásár- és ünnepnapokon háromrészes sötét öltönyt viselt.

Ha egy temetésre hazamegyek a falumba, a korombéli és a nálamnál idősebb férfiak még mindig viselik ezt. Vannak persze divat diktálta módosulások: a nadrág szárának, vagy a hajtókának a szélessége, a zakó hossza is változik. Ám az öltöny fizikai jellegzetessége és üzenete változatlan.

Vegyük először szemügyre a fizikai jellemzőket. Vagy pontosabban a fizikai jellegzetességeket, ha ezt egy falusi paraszt viseli. És hogy még meggyőzőbben tehes-

sünk általánosításokat, nézzünk meg egy második fotót is, mely egy falusi zenekart ábrázol.

Sander ezt a csoportképet 1913-ban készítette, de könnyen lehetne ez épp az a tánczenekar, melynek kedvéért az a három sétapálcás nekivágott az országútnak. Most tegyünk egy kísérletet. Tárjuk ki a képből egy darab papír segítségével a zenészek arcát, és tanulmányozzuk csupán a felöltöztetett testeket.

Akárhogy igyekeznénk is megerőltetni képzeletünket, nem hihetnénk, hogy ezek a testek a közép- vagy éppen az uralkodó osztály valamelyik tagját képviselik. Inkább a munkássághoz tartoznak, mint a parasztsághoz, de egyébként nemigen lehetnek kétségeink. Pedig még a kezek sem vezetnek nyomra (mint akkor, ha megérinthetnénk őket). Hát akkor mitől olyan nyilvánvaló az osztályhoz tartozásuk mibenléte?

Divatkérdés lenne ez, vagy az általuk viselt öltönyök minősége árulkodna? A valós életben az ilyen részletek beszédesek. De egy kis fekete-fehér képen ez nem annyira egyértelmű. Mégis, a statikus fotó, talán sokkal elevebben, mint a valóságos látvány, meg tudja mutatni az alapvető okát annak, hogy az öltönyök távol állnak attól, hogy leplezni tudnák viselőik társadalmi osztályhoz tartozását; ezzel épp ellenkezőleg, hangsúlyozzák, sőt aláhúzzák azt.

Öltönyeik deformálják ezeket az embereket. Ahogy viselik, úgy tűnik, mintha nem lennének megfelelően rájuk igazítva. Idejétmúlt öltözködési stílusok gyakran tűnnek abszurdnak egészen addig, amíg újra divatba nem jönnek. Valóban, a divat gazdasági logikája azon alapszik, hogy az ódivatút abszurdnak tűnővé tegyék. De itt most elsődlegesen nem ezzel a fajta abszurditással kell szembenéznünk. Itt maguk a ruhák kevésbé néznek ki abszurdnak, abnormálisnak, mint azok a férfitek, melyek ezekbe belegyömöszöltettek.

Az a benyomásunk a zenészekről, mintha koordinálatlanok lennének, a ruha egyenlőtlenül, összezsavarodva lógna ró-

luk, a lábaik csak úgy összevissza kalimpálva csüngenének megereszkedett ülepükből, melyet hordó mellkas koronáz. A jobb oldali hegedűs csaknem úgy néz ki, mint egy törpe. Egyik abnormalitásuk sem extrém. Nem váltanak ki szájalmat. De mindez épp elegendő, hogy alámossa fizikai kikezdetetlenségüket. Nyers, esetlen, állatias testekre nézünk. Ez óhatatlanul így van.

Most végezzünk egy kísérletet ellenkező irányból. Takarjuk el a zenekari tagok testeit, és csak az arcokat nézzük. Vidéki arcokat látunk. Senki sem tételezhetné fel róluk, hogy ügyvédek vagy vállalatigazgatók lennének. Öt olyan vidéki férfiről van szó, akik szeretnek zenélni, s ezt egyfajta önbecsüléssel teszik. Ahogy az arcokba nézünk, azt is el tudjuk képzelni, miképp festhetnek a testek. És amit elképzelünk, az teljesen eltér attól, amit épp az imént láttunk. Képzletben olyanok látjuk őket, mint amilyenként távollétükben szüleik gondolnak vissza rájuk. Azt a normális méltóságot adjuk meg így

nekik, amellyel ténylegesen rendelkeznek.

Hogy a lényeket még világosabbá tegyük, nézzünk meg egy olyan képet, ahol a jól szabott ruhák nemhogy deformálják, éppenhogy megőrzik a fizikai identitást, és ezáltal viselőik természetes autoritását. Szándékosan egy olyan Sander fotót választok, mely divatjamútnak tűnik, és könnyedén alkalmas lenne paródiára is: protestáns misszionáriusok fotóját 1931-ből. (Lásd a következő oldalon.)

A komor tekintetek ellenére, a kísérlethez még csak nem is szükséges az arcokat kitakarnunk a képből. Egészen nyilvánvaló, hogy az öltönyök ténylegesen megerősítik és fokozzák viselőik fizikai jelenlétét. A ruházatok ugyanazt az üzenetet közvetítik, mint az arcok és az általuk elfedett testek története. Az öltönyök, a társadalmi alakzat, az élmény és a funkció teljesen egybevág.

Tekintsünk most vissza arra a háromra ott az úton, akik táncolni igyekeznek. Kezük túl nagyoknak tűnik, testük viszont túl

soványnak, lábaik túl rövidek. (Sétapálcájukat úgy használják, mintha marhát legeltetnének.) Ugyanezt a kísérletet elvégezhetjük az arcokkal is, és a hatás pontosan ugyanaz lesz, mint a zenekar esetében. Egyedül a kalapjukat tudják úgy viselni, hogy az menjen hozzájuk.

Mire jutunk mindezzel? Egyszerűen csak arra a következtetésre, hogy a parasztek nem tudnak jó öltönyt vásárolni, és nem tudják, hogyan kell azt viselni? Nem, ez a kérdés, bár aprócska, de szemléletes (talán egyike a létező legszemléletesebbeknek) példa arra, amit Gramsci osztály-hegemóniának nevez. Nézzük csak a benne rejlő ellentmondást egy kicsit közelebbről.

A legtöbb parasztek, hacsak nem szenved alultápláltságban, fizikailag erős és jól fejlett. Jól fejlett attól a változatos, kemény fizikai munkától, amit végez. Túl egyszerű lenne felsorolni a fizika jellemzőket — a széles kezek, melyekkel korai életkortól kezdve munkát végeznek, a testet illetően a széles vállak, ami a sok cipelésnek is köszönhető, és így tovább.

Valójában azonban nagyon sok változat és kivétel létezik. Mindazonáltal elmondhatjuk, hogy a legtöbb parasztek, mind a nők, mind a férfiak, szert tesz egy jellegzetes fizikai ritmusra.

Ez a ritmus közvetlen összefüggésben van a mindennapi munka mennyisége által megkövetelt energiával, és tipikus fizikai mozdulatokban, sőt magában az egyhelybenállás milyenségében is kifejezést nyer. Ez egy kifejezett, sodró ritmus. Nem szükségszerűen lassú. A kaszálás vagy a fűrészelés hagyományos aktusai jó példázatai ennek. A mód, ahogy a parasztek megülik a lovat, megkülönbözteti őket, éppúgy, ahogy a járásuk is, amint minden lépésükkel mintegy megpróbálják a talajt. Ráadásul a parasztek rendelkeznek egy speciális fizikai méltósággal is: ezt egyfajta funkcionalizmus határozza meg, az a mód, ahogy otthonosan tudják megélni az erőfeszítéseket.

Az öltönyt, ahogy ma tudjuk, a múlt század utolsó harmadában fejlődött ki Európában az uralkodó elit viseletéként. Szinte ismeretlen egyenruhaként. Ez volt az uralkodó körök első olyan ruházata, mely tisztán idealizálta az ülő életvitel hatalmát. Az adminisztráció és a konferenciasztal hatalmát. Lényegét tekintve az öltönyt az elvonatkoztatott eszmecserék és kalkulációk gesztusrendszeréhez igazított. (Jól látható ez a megelőző felsőosztálybéli öltözékekkel való összehasonlításban, melyek a lovaglás, a vadászat, a tánc és a párbajozás mozgásformáihoz igazodtak.)

Az angol gentleman volt az, aki — az összes nyilvánvaló korlátozottsággal, mely az új sztereotípiával együtt járt — útjára indította az öltönyt. Ez volt az az öltözet, melynek viselőjének tartózkodnia kellett az erőteljes megnyilvánulásoktól, olyanoktól, melyek összegeyűrhetik, összeráncolhatják, vagy tönkre is tehetik. „A lovak izzadnak, a férfiak verítékeznek, a nőknek melegük van.” A századfordulóval, majd az első világháború után egyre inkább megvalósult az öltönyök városi és falusi tömegpiacokra való széles körű termelése.

A fizikai ellentmondás nyilvánvaló. Testek, melyek az erőfeszítésekben otthosak, testek, melyekre a kifejlett, sodró mozdulatok a jellemzők — öltözetek, melyek az ülő foglalatosságot idealizálják, a diszkrétet, az erőfeszítésektől menteset. Én lennék az utolsó, aki a hagyományos paraszti öltözet visszatérése mellett érvelnék. A romantika bélyegét sütné rám minden ilyesfajta visszatérés. Visszatérés egy olyan öltözékhez, melyet az apák generációkon keresztül fiaikra hagyományoztak, a szó konkrét tárgyi értelmében is. Napjainkban, amikor az élet minden szegletét a piac uralja, anakronizmus lenne egy ilyen elv.

Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy a hagyományos paraszti ünneplő és munkaruha mennyire tiszteletben tartotta az általa felöltöztetett test speciális jellemzőit. Általában bőre szabták ezeket a ruhákat, hogy biztosítsák a szabadabb mozgást, csupán a különböző ruhadarabok találkozásainál voltak szorosabbak. Pontosan ellentétét képezték a jól szabott öltözékeknek, melyeket úgy készítettek, hogy a többé-kevésbé mozdulatlan test idealizált körvonalait kövessék, amiből a végtagok csak kilógtak.

Mindamellett senki sem kényszerítette a parasztokat, hogy öltönyt vásároljanak, és a három táncba igyekvő érthetően büszke öltözetére. Egyfajta hetykeséggel hordják. Hát pontosan ez az, amiért az öltönyt az osztályhegemónia klasszikus és szemléletes példájává válhatott. A falusiakat és — bár más módon, de — a városi munkásokat is rábeszélték, hogy öltönyt vásároljanak. A reklám, a képek, az új tömegtájékoztatási eszközök, a kereskedők, a példák, az újmódi kereskedelmi ügynö-

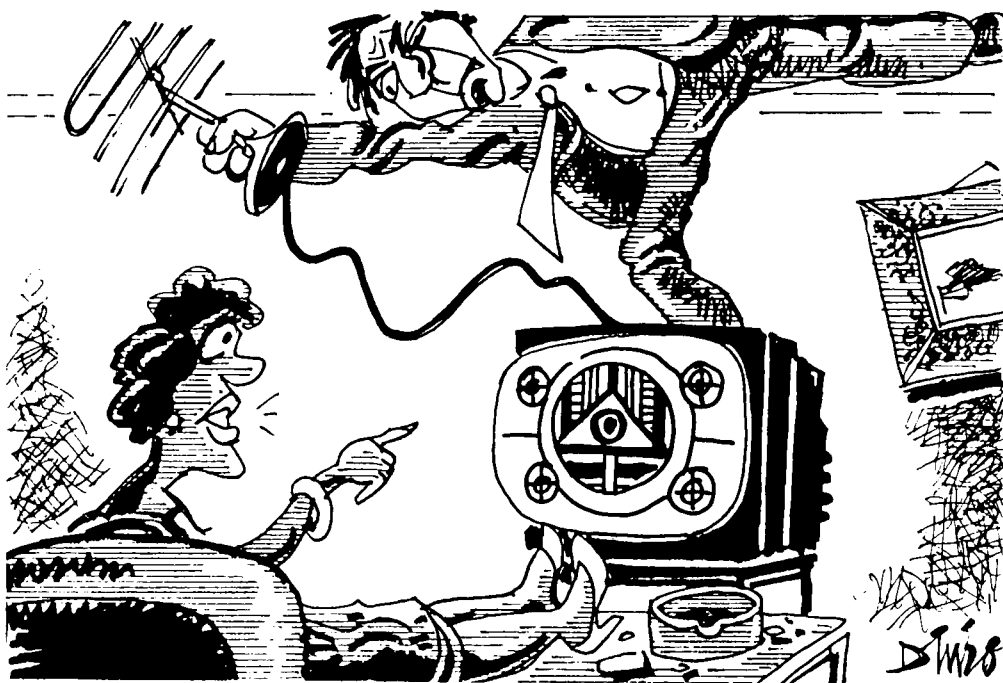
kök révén. Hasonló hatással járt az állami központi szervezetben és az ügymenetben tapasztalható politikai fejlődés is. Például 1900-ban, a világkiállítás alkalmából Franciaország összes polgármesterét — először a történelemben — meghívták Párizsba egy bankettre. Többségük a falusi közösségek paraszt polgármestere volt. Csaknem harmincezen jöttek össze! És természetesen az alkalomnak tisztelegve a döntő többségük öltönyt viselt.

A dolgozó osztályok — bár a parasztok ez ügyben egyszerűbbek és naivabbak voltak a munkásoknál — elfogadták ezt, mint a felettük uralkodó osztályok bizonyos saját sztenderdjét, ebben az esetben mint a divatos és méltó szabászat sztenderdjét. Ugyanakkor az, hogy a legteljesebb mértékben elfogadták ezeket a sztenderdeket, és a legteljesebb mértékben alkalmazkodtak ezekhez a normákhoz, melyeknek semmi köze nem volt sem az örökségükhöz, sem a napi tapasztalataikhoz, arra kárhoztatta őket, hogy ezen sztenderek rendszerében a felettük lévő osztályhoz viszonyítva mindig érzékelhetően másodrendűek, esetlenek, durvák és védekezőek legyenek.

Mégis, talán feltételezhetjük, hogy miután három legényünk megérkezett, megivott egy-két sört, szemügyre vette a lányokat is (akiknek a ruházata akkoriban még nem mutatott ilyen drasztikus változásokat), fogta és felakasztotta zakóját, levette nyakkendőjét, és talán kalapját a fején hagyva táncolt reggelig, a másnapi munkáig.

1979

Fordította: Malecz Anila

— Maradj így! Most végre jó a kép!

CONTENTS

IN FOCUS	
István Wisinger: Television goes to war	5
Júlia Váradi: Penny press founders	17
EUROPEAN PUBLICITY	
The end of communism — how to go on?	24
PANORAMA	
Katalin Vranai: The dangers of cross ownership in mass communication	49
János Lukáts: Market-hall or race track?	55
CLOSE UP	
Argejő—Dobossy—Virágh: Sex market demands in Budapest	57
Zsolt Nagy: Realm of senses	67
FORUM	
László Kleeberg: Poster duel	72
ONCE MORE	
The Television is with us!	77
WORKSHOP	
Tímea Papp: District radio with metropolitan ambitions	91
Lajos Száraz: Consonant numbers	93
PERISCOPE	
About books. From periodicals	96
BROWSING	
John Berger: Why Look at Animals?	107
The Suit and the Photography	118

СОДЕРЖАНИЕ

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ	
Иштван Визингер: Телевидение идет в войну	5
Юлия Варади: Основатели бульварных газет	17
ЕВРОПЕЙСКАЯ ГЛАСНОСТЬ	
Конец коммунизма. Как дальше?	24
ПАНОРАМА	
Каталин Враннаи: Опасности «перекрестной» собственности в массовой коммуникации	49
Янош Лукач: Ярмарка или арена?	55
КРУПНЫМ ПЛАНOM	
Э. Аргежо—И. Добоши—Э. Вираг: Спросы на рынке секса в Будапеште	57
Жолт Надь: Царство чувственности	67
ФОРУМ	
Ласло Клеберг: Дуэль на плакатах	72
ЕЩЕ РАЗ	
Телевидение с нами	77
МАСТЕРСКАЯ	
Тímeа Пап: Радио района — с столичными амбициями	91
Лайош Сараз: Данные о локальном местном ТВ в городе Дёра	93
СМЕСЬ	
О книгах — Из журналов	96
ДЛЯ ЧТЕНИЯ	
Джон Бергер: Почему мы смотрим на фивотных?	107
Костюм и фото	118

A kiadásért felel a Magyar Közvéleménykutató Intézet főigazgatója
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzletében és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel u. 10/A. 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank RT, 219—98636 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1990-re: 160,— Ft. Megjelenik évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

Neotyp Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest
Felelős vezető: Kurucz Gábor — INDEX: 26 424

A MŰHELY SOROZAT LEGÚJABB KÖTETE

Faragó Klára—Vári Anna—Vecsenyi János

CSAK NE AZ ÉN KERTEMBE!

A huszadik század végén aggasztó kérdőjelek tűntek fel az ember természetátalakító munkájának mindeddig oly nagyra tartott eredményei körül. Visszafordíthatatlan következmények és kockázatok fenyegető árnyéka vetődik az ipari társadalmakra. Az emberi környezetet érintő beruházási döntések egyre gyakrabban váltanak ki konfliktusokat. A lakosság többnyire elfogadja a technika nyújtotta előnyöket és az ezekkel kapcsolatos problémák kompromisszumait – feltéve, ha ezek nem az ő életterét érintik. „Csak né az én kertembe!” – mondhatnánk, némileg megfelelően az angolszász szakirodalomban használatos „Not in my backyard!” elnevezésű, tipikus attitűdnek. Az érdekellentétek fő oka a környezeti problémák komplexitása, több cél egyidejű jelenléte. Lehetséges-e egyáltalán a hatékony közös problémamegoldás?

Ez a könyv egy konkrét környezeti konfliktus természetrajzának bemutatásából indul ki, s végül olyan elméleti következtetésekre és módszertani javaslatokra jut el, melyek segítséget adhatnak a jövőben is minden bizonnyal felmerülő konfliktusok kezeléséhez.

49,— Ft

Kiadványaink megvásárolhatók a Magyar Közvéleménykutató Intézet könyvtárában is. (Budapest, Akadémia u. 17. 1054)

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlap-kézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

Baross téri hírlapüzlet
XII., Déli pu. hírlapüzlet
V., Petőfi S. u. 17.
V., Közlönybolt, Bajcsy Zs. út 76.
Marx téri aluljáró

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér.
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u.
sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér